

ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΘΥΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ ΣΕ
ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΡΟΦΙΛ ΚΥΠΡΙΩΝ ΚΑΙ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΕΦΗΒΩΝ

της

ΔΑΝΑΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Διπλωματική εργασία

Μεταπτυχιακό πρόγραμμα Εκπαιδευτικής Ψυχολογίας

Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου

Πάφος, Κύπρος

2016

ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΘΥΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΡΟΦΙΛ ΚΥΠΡΙΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΕΦΗΒΩΝ

της

ΔΑΝΑΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Διπλωματική εργασία

υποβληθείσα στο Τμήμα Ψυχολογίας σε μερική εκπλήρωση

των απαιτήσεων για την απόκτηση του Πτυχίου του

MASTER OF SCIENCE

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια

Όλγα Σολομώντος Κουντούρη

Εξεταστική Επιτροπή

Κώστας Τσαγγαρίδης

Κοσμήτωρ/Διευθυντής Προγράμματος

Διομήδης Μαρκουλής

Αφιέρωση

Την παρούσα έρευνα την αφιερώνω στην μικρή μου αδερφή Μαρία που έδωσε τον δικό της αγώνα ενάντια στον εκφοβισμό που η ίδια δέχτηκε. Μαρία μου, ελπίζω να βγήκες νικήτρια!!

Ευχαριστίες

Η εκπόνηση μιας μεταπτυχιακής διατριβής δεν είναι εύκολη υπόθεση. Χρειάζεται χρόνο, υπομονή και πάνω απ' όλα σωστή καθοδήγηση. Σε αυτό στάθηκα πολύ τυχερή γιατί είχα δίπλα μου μια εξαιρετική καθηγήτρια που με την αγάπη της, την υπομονή της και τις γνώσεις της με βοήθησαν να τελειώσω αυτή την έρευνα και να αποκομίσω πολλά από αυτή την εμπειρία. Κυρία Όλγα Σολομώντος – Κουντούρη σας ευχαριστώ πολύ για όλα. Επίσης, ευχαριστώ ιδιαίτερα τον κύριο Κώστα Τσαγγαρίδη για τις πολύτιμες συμβουλές του στο μεθοδολογικό μέρος της έρευνας και για τη μεγάλη βοήθεια που μου πρόσφερε για την ανάλυση των δεδομένων.

Θα ήταν μεγάλη παράλειψη, εκ μέρους μου, να μην ευχαριστήσω όλους τους προπτυχιακούς φοιτητές που βοήθησαν στη συλλογή των δεδομένων και στην καταχώρηση τους στο SPSS.

Ακόμη, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου που μου συμπαραστάθηκε σε όλα τα στάδια διεκπεραίωσης της έρευνας και ιδιαίτερα την αδερφή μου Ροδοθέα για όλο τον χρόνο που διέθεσε για να με ακούει και να μοιράζεται μαζί μου τις απόψεις της.

Τέλος, όλη την ψυχική υποστήριξη που μου χρειαζόταν, για να φτάσω μέχρι το τέλος, μου την πρόσφεραν απλόχερα δύο πολύ σημαντικά πρόσωπα στη ζωή μου. Χαράλαμπε και Μαρίνα σας ευχαριστώ που ήσασταν δίπλα μου.

Περίληψη

Η παρούσα έρευνα είναι η πρώτη που μελετά τα φαινόμενα της επιθετικότητας και του εκφοβισμού σε σχέση με τους μηχανισμούς εκφοβισμού και λαμβάνοντας υπόψη το συγκεκριμένο. Σκοπός είναι να αναλύσει το κοινωνικοοικονομικό προφίλ (φύλο, ηλικία, κοινωνικό-οικονομικό επίπεδο της οικογένειας, μορφωτικό επίπεδο των γονέων, εθνικότητα) των εφήβων της Πάφου σε σχέση με τους διάφορους τύπους εκφοβισμού και θυματοποίησης (φυσικός, λεκτικός, σχεσιακός, ρατσισμός και διαδικτυακός) καθώς και διάφορες μορφές επιθετικότητας (ενεργητική, αντιδραστική, άμεση/φυσική, έμμεση/σχεσιακή και λεκτική). Επίσης, σκοπεύει να καθορίσει τους μηχανισμούς εκφοβισμού σε σχέση με το κοινωνικοοικονομικό προφίλ των εφήβων. Στην έρευνα συμμετείχαν 756 έφηβοι (53% κορίτσια, Μέσος όρος ηλικίας = 16,1 Διακύμανση= 0.39), εκ των οποίων 20% μετανάστες. Για τη συλλογή δεδομένων χρησιμοποιήθηκαν 2 έγκυρα και αξιόπιστα ερωτηματολόγια, καθώς και πληροφορίες για δημογραφικά χαρακτηριστικά. Τα βασικά αποτελέσματα που προέκυψαν ήταν τα εξής: α) τα αγόρια έχουν περισσότερες πιθανότητες να εμπλακούν σε εκφοβισμό και θυματοποίηση, β) ανεξαρτήτως φύλου οι έφηβοι εκφοβίζουν κυρίως για κυριαρχία χρησιμοποιώντας πιο συχνά τον λεκτικό εκφοβισμό, γ) οι μετανάστες 1^{ης} γενιάς έχουν περισσότερες πιθανότητες να εμπλακούν σε εκφοβισμό και θυματοποίηση, δ) οι μετανάστες 1^{ης} γενιάς εκφοβίζουν για την απόκτηση ισχυρών δεσμών στην παρέα ενώ οι μετανάστες 2^{ης} γενιάς και οι Κύπριοι εκφοβίζουν για κυριαρχία. Στη συζήτηση προτάθηκαν λύσεις για δημιουργία παρεμβάσεων που να συμπεριλαμβάνουν και την παράμετρο των εφήβων μεταναστών πρώτης γενιάς.

Λέξεις κλειδιά: εκφοβισμός, θυματοποίησης, αντιδραστική επιθετικότητα, ενεργητική επιθετικότητα, μετανάστες έφηβοι

Abstract

This research is the first to study the phenomena of aggression and bullying in relation to bullying mechanisms and in taking into account the context. The aim of the study is to analyze the socio-economic profile (gender, age, socio-economic status of the family, parental education, nationality) of adolescents from Pafos in relation to various types of bullying and victimization (physical, verbal, relational, racism and cyber) and various forms of aggression (active, reactive, direct / natural, indirect / relational and verbal). It also intends to define the mechanisms of bullying in relation to the socio-economic profile of adolescents. The sample is consisted of 756 adolescents (53% girls), Mean age = 16.1, S.D. = 0.39), of which 20% are immigrants. Two valid and reliable questionnaires, as well as information on demographic characteristics were used for data collection. The main results show that: a) boys are more likely to engage in bullying and victimization, b) both boys and girls are more likely to do bullying using verbal forms and because they want to dominate. c) first generation immigrants are more likely to engage in bullying and victimization, d) first generation immigrants do bullying to acquire strong ties amongst their group and the second-generation migrants and Cypriots do bullying for domination. In discussion, solutions for creating interventions for first-generation immigrant adolescents are proposed.

Key words: bullying, victimization, reactive aggression, proactive aggression, immigrant adolescents

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Περίληψη	6
Abstract	7
Πίνακας Περιεχομένων	8
Κατάλογος Πινάκων	12
Κατάλογος Σχεδιαγραμμάτων.....	15
Εισαγωγή.....	17
Κεφάλαιο 1: Ο εκφοβισμός, η επιθετικότητα και η θυματοποίηση στην εφηβεία	21
1.1 Το φαινόμενο της επιθετικότητας στην εφηβεία.....	21
1.2 Ο εκφοβισμός: μια υποκατηγορία της επιθετικότητας.....	23
1.2.1 Σωματικός εκφοβισμός	24
1.2.2 Λεκτικός εκφοβισμός	25
1.2.3 Σχεσιακός εκφοβισμός	26
1.2.4 Διαδικτυακός εκφοβισμός	29
1.2.5 Ρατσισμός.....	32
1.3 Θυματοποίηση.....	34
Κεφάλαιο 2: Προφίλ συμμετεχόντων στον εκφοβισμό, επιπτώσεις και μηχανισμοί εκφοβισμού και επιθετικότητας.....	37
2.1 Το προφίλ θύτη και θύματος.....	37
2.1.1 Χαρακτηριστικά θύτη	37
2.1.2 Χαρακτηριστικά θύματος.....	39
2.2 Οι επιπτώσεις της επιθετικότητας και του εκφοβισμού	41
2.3 Γιατί οι έφηβοι εκφοβίζουν;.....	46

2.4 Κοινωνικό προφίλ των εφήβων σε σχέση με τον εκφοβισμό.....	54
Κεφάλαιο 3: Εφηβοι μετανάστες και εκφοβισμός	57
3.1 Το φαινόμενο της μετανάστευσης και οι επιπτώσεις του.....	57
3.2 Μετανάστες στην Κύπρο σήμερα	64
3.3 Μετανάστευση κατά την εφηβική ηλικία: Δυσκολίες, προβλήματα.....	66
3.4 Εκφοβισμός και θυματοποίηση σε σχέση με μετανάστες έφηβους	68
3.5 Σημαντικότητα έρευνας.....	69
Κεφάλαιο 4: Μεθοδολογία έρευνας.....	73
4.1 Σκοπός της έρευνας.....	73
4.2 Ερευνητικά ερωτήματα	74
4.3 Υποθέσεις.....	74
4.4 Μεθοδολογία – Σχεδιασμός έρευνας.....	75
4.4.1 Συμμετέχοντες στην έρευνα	76
4.4.2 Διαδικασία έρευνας	77
4.5 Ερευνητικά εργαλεία	80
4.6 Ανάλυση δεδομένων.....	85
Κεφάλαιο 5: Αποτελέσματα	89
5.1 Αξιοπιστία	89
5.2 Εγκυρότητα	90
5.3 Δημογραφικά χαρακτηριστικά	95
5.3.1 Εθνικότητα	95
5.3.2 Γλώσσα.....	98
5.3.3 Λόγοι μετανάστευσης.....	100
5.3.4 Οικογενειακή κατάσταση	100
5.3.5 Κοινωνικό – οικονομικό και μορφωτικό επίπεδο	101
5.3.6 Κατοχή και χρήση ηλεκτρονικών μέσων	103
5.4 Περιγραφικά Στοιχεία	104

5.4.1	Ποσοστιαία συχνότητα μεταβλητών	104
5.5	Συσχετίσεις μεταξύ μεταβλητών	110
5.5.1	Συσχετίσεις των διαφόρων μορφών επιθετικότητας, εκφοβισμού και θυματοποίησης με κοινωνικές παραμέτρους	110
5.5.1.1	Επιθετικότητα, εκφοβισμός και θυματοποίηση σε σχέση με το φύλο	110
5.5.1.2	Επιθετικότητα, εκφοβισμός και θυματοποίηση σε σχέση με την εθνικότητα.....	114
5.5.1.3	Επιθετικότητα, εκφοβισμός και θυματοποίηση σε σχέση με την κοινωνικοοικονομική κατάσταση.....	115
5.5.1.4	Επιθετικότητα, εκφοβισμός και θυματοποίηση σε σχέση με το μορφωτικό επίπεδο των γονέων	116
5.5.2	Συσχετίσεις των μηχανισμών εκφοβισμού με κοινωνικές παραμέτρους	118
5.5.2.1	Μηχανισμοί εκφοβισμού σε σχέση με το φύλο.....	118
5.5.2.2	Μηχανισμοί εκφοβισμού σε σχέση με την εθνικότητα	119
5.5.2.3	Μηχανισμοί εκφοβισμού σε σχέση με την κοινωνικοοικονομική κατάσταση	120
5.5.2.4	Μηχανισμοί εκφοβισμού σε σχέση με το μορφωτικό επίπεδο των γονιών.....	121
Κεφάλαιο 6:	Συζήτηση.....	123
6.1	Απάντηση στα ερωτήματα	123
6.2	Περιορισμοί της έρευνας.....	131
6.3	Επιπτώσεις και Εφαρμογές που προκύπτουν από την έρευνα	132
6.4	Προτάσεις για μελλοντική έρευνα	134
6.5	Συμβολή έρευνας	136
Βιβλιογραφία.....		137
Ξένη βιβλιογραφία		137
Ελληνική βιβλιογραφία		163
Πηγές από το διαδίκτυο		164
Παραρτήματα		167
Παράρτημα Α.....		168
Παράρτημα Β		171

Παράρτημα Γ	180
Παράρτημα Δ	184
Παράρτημα Ε	186
Παράρτημα ΣΤ	188

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 4.1. Ερωτηματολόγιο Α: Αριθμός στοιχείων ανά κατηγορία.....	81
Πίνακας 4.2. Ερωτηματολόγιο Β: Αριθμός στοιχείων ανά κατηγορία.....	84
Πίνακας 5.1. Αξιοπιστία ερωτηματολογίου.....	90
Πίνακας 5.2. Εγκυρότητα 1 ^{ου} Ερωτηματολογίου με τη χρήση της παραγοντικής ανάλυσης..	91
Πίνακας 5.3. Εγκυρότητα 2 ^{ου} Ερωτηματολογίου με τη χρήση της παραγοντικής ανάλυσης..	93
Πίνακας 5.4. Εγκυρότητα 1 ^{ου} Ερωτηματολογίου με τη χρήση της παραγοντικής ανάλυσης..	94
Πίνακας 5.5. Συχνότητα ατόμων ανά χώρα γέννησης.....	96
Πίνακας 5.6. Αριθμός ατόμων ανά κατηγορία.....	97
Πίνακας 5.7. Συχνότητα μητρικών γλωσσών.....	99
Πίνακας 5.8. Συχνότητα λόγου μετανάστευσης.....	100
Πίνακας 5.9. Κοινωνικό-οικονομικό επίπεδο οικογένειας.....	101
Πίνακας 5.10. Βαθμός που επηρέασε η οικονομική κρίση το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο της οικογένειας.....	102
Πίνακας 5.11. Μορφωτικό επίπεδο γονέων.....	103
Πίνακας 5.12. Συχνότητα χρήσης κινητού τηλεφώνου και ηλεκτρονικού υπολογιστή.....	104
Πίνακας 5.13. Ποσοστά εμφάνισης εκφοβισμού ανά φύλο.....	105

Πίνακας 5.14. Ποσοστά εμφάνισης θυματοποίησης ανά φύλο.....	106
Πίνακας 5.15. Ποσοστά εμφάνισης εκφοβισμού ανά φύλο και εθνικότητα.....	107
Πίνακας 5.16. Ποσοστά εμφάνισης θυματοποίησης ανά φύλο και εθνικότητα.....	108
Πίνακας 5.17. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις στις στατιστικά σημαντικές κλίμακες σε σχέση με το φύλο.....	111
Πίνακας 5.18. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις στις στατιστικά σημαντικές κλίμακες σε σχέση με την εθνικότητα.....	114
Πίνακας 5.19. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις στις στατιστικά σημαντικές κλίμακες σε σχέση με την κοινωνικό-οικονομική κατάσταση.....	115
Πίνακας 5.20. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις στις στατιστικά σημαντικές κλίμακες σε σχέση με το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα.....	116
Πίνακας 5.21. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις στις στατιστικά σημαντικές κλίμακες σε σχέση με το μορφωτικό επίπεδο της μητέρας.....	118
Πίνακας 5.22. Βαθμός συσχέτισης στις στατιστικά σημαντικές κλίμακες σε σχέση με το φύλο.....	119
Πίνακας 5.23. Βαθμός συσχέτισης στις στατιστικά σημαντικές κλίμακες σε σχέση με την εθνικότητα.....	119
Πίνακας 5.24. Βαθμός συσχέτισης στις στατιστικά σημαντικές κλίμακες σε σχέση με την κοινωνικό-οικονομική κατάσταση.....	120
Πίνακας 5.25. Βαθμός συσχέτισης στις στατιστικά σημαντικές κλίμακες σε σχέση με το μορφωτικό επίπεδο της μητέρας.....	121

Πίνακας 5.26. Βαθμός συσχέτισης στις στατιστικά σημαντικές κλίμακες σε σχέση με το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα.....	122
---	-----

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Ραβδόγραμμα 5.1. Μορφές εκφοβισμού σε σχέση με το φύλο.....113

Ραβδόγραμμα 5.2. Μορφές θυματοποίησης σε σχέση με το φύλο.....113

Εισαγωγή

Ο εκφοβισμός, η θυματοποίηση και η επιθετικότητα γενικότερα, είναι φαινόμενα που παρατηρούνται πλέον επί καθημερινής βάσεως, ιδιαίτερα στον σχολικό χώρο (Andreou, Vlachou & Didaskalou, 2005· Tanaka, 2001). Τα φαινόμενα αυτά έχουν καταστεί ένα μεγάλο πρόβλημα στα εκπαιδευτικά συστήματα. Οι διεθνείς έρευνες, ιδιαίτερα για τον σχολικό εκφοβισμό έχουν αυξηθεί σημαντικά τις τελευταίες δεκαετίες (Smith, 2011) και αποδεικνύουν ότι ο εκφοβισμός είναι ένα σοβαρό πρόβλημα στα σχολεία σε όλο τον κόσμο (Currie et al., 2012). Για τον λόγο αυτό, προέκυψε μια διεθνής κινητοποίηση για τον περιορισμό του εκφοβισμού και των άμεσων συνεπειών του, που είναι η θυματοποίηση (victimization) των παιδιών και των εφήβων. Έρευνες στην Κύπρο δείχνουν ότι ένα ποσοστό της τάξεως του 17% εμπλέκονται σε κάποια μορφή εκφοβισμού σχεδόν καθημερινά (Stavrinides, Paradeisotou, Tziogouros & Lazarou, 2010· Olweus, 1993).

Στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας έρευνας παρουσιάζεται μια γενική βιβλιογραφική ανασκόπηση στα 3 φαινόμενα που μελετώνται, της επιθετικότητας, του εκφοβισμού και της θυματοποίησης καθώς και στα είδη τους. Μέσα από πολλές μελέτες αυτών των φαινομένων η επιστημονική κοινότητα κατέληξε πως η επιθετικότητα είναι μια σκόπιμη πράξη που στοχεύει στον να προκαλέσει ζημιά ή πόνο (Aronson, Wilson, & Akert, 2005) ενώ παράλληλα ο εκφοβισμός κατατάσσεται ως μια υποκατηγορία της επιθετικής συμπεριφοράς που συμπεριλαμβάνει: α) σκόπιμη πρόκληση βλάβης, β) επανάληψη και γ) ανισορροπία δυνάμεων (Olweus, 1991). Τα άτομα που προβαίνουν σε εκφοβισμό χρησιμοποιούν είτε άμεσες μορφές επιθετικότητας (όπως η σωματική επιθετικότητα) είτε έμμεσες μορφές επιθετικότητας (όπως η σχεσιακή επιθετικότητα). Τα συνηθέστερα είδη εκφοβισμού που

παρατηρούνται είναι ο σωματικός εκφοβισμός, ο λεκτικός εκφοβισμός, ο σχεσιακός εκφοβισμός, ο διαδικτυακός εκφοβισμός και ο ρατσισμός.

Το δεύτερο κεφάλαιο εστιάζεται στην περιγραφή του προφίλ των συμμετεχόντων, στις επιπτώσεις που έχει ο εκφοβισμός και η επιθετικότητα, καθώς και στη διατύπωση των μηχανισμών εκφοβισμού και επιθετικότητας. Σύμφωνα με τα εμπειρικά δεδομένα, ο θύτης και το θύμα φέρουν κάποια σωματικά και συμπεριφοριστικά χαρακτηριστικά που όμως δεν είναι καθοριστικά ως προς την κατάταξη του ατόμου στη μία ή στην άλλη ομάδα (Sutton, 2003). Ωστόσο, και τα θύματα αλλά και οι θύτες έχουν πληθώρα επιπτώσεων κυρίως στην ψυχική τους υγεία. Συμπτώματα όπως μελαγχολία, άγχος, τρέμουλο κ.ά. οδηγούν τους εμπλεκόμενους στην κατάθλιψη και σε άλλες ψυχολογικές διαταραχές. Επιπτώσεις παρατηρούνται και στη σχολική πρόοδο όλων των μαθητών. Στη συνέχεια αυτού του κεφαλαίου δίνονται απαντήσεις στο βασικότερο ερώτημα για την αποτελεσματική αντιμετώπιση του εκφοβισμού το οποίο είναι «Γιατί οι έφηβοι εκφοβίζουν;» Έρευνες έδειξαν ότι οι έφηβοι εκφοβίζουν για 3 λόγους: λόγω αντίδρασης σε προβοκάτσια και απειλές (αντιδραστική επιθετικότητα), για την απόκτηση δύναμης (ενεργητική επιθετικότητα για κυριαρχία) και για την απόκτηση ισχυρών δεσμών στην παρέα (ενεργητική επιθετικότητα για σχέση, Fandrem, Strohmeier & Roland, 2009· Sijtsema, et al., 2009· Veenstra, et al., 2007· Card & Little, 2006· Roland & Idsoe, 2001)). Τέλος, αναφέρονται οι διαφορές στις σχέσεις που δημιουργούνται μεταξύ εκφοβισμού, των μηχανισμών βίας και το κοινωνικό προφίλ των εφήβων.

Το τρίτο κεφάλαιο είναι το τελευταίο της βιβλιογραφικής ανασκόπησης και αναφέρεται εξολοκλήρου στην μετανάστευση και τη σχέση της με τον εκφοβισμό. Όπως φαίνεται από τα αποτελέσματα άλλων ερευνών το να είναι κανείς μετανάστης είναι αρκετό για να τον διαφοροποιήσει από την πλειονότητα και να τον εντάξει στην ομάδα υψηλού κινδύνου για

εκφοβισμό και θυματοποίηση (Strohmeier, Spiel, Gradinger, 2008· Strohmeier, Nestler & Spiel, 2006· Strohmeier, Atria & Spiel, 2005· Strohmeier & Spiel, 2003). Η ανάγκη των μεταναστών για ένταξη και αποδοχή τους παρακινεί στη χρήση βίας με σκοπό την απόκτηση ισχυρών δεσμών στην παρέα (Fandrem et al., 2012· Strohmeier et al., 2009).

Συνεπώς, ο εκφοβισμός είναι ένα πολυδιάστατο φαινόμενο που παίρνει διάφορες μορφές όπως λεκτικός εκφοβισμός, φυσικός εκφοβισμός, σχεσιακός εκφοβισμός, διαδικτυακός εκφοβισμός κ.ά. Η σχέση αυτών των μορφών με τους διάφορους παράγοντες όπως φύλο, κοινωνικό οικονομικό επίπεδο, εθνικότητα κλπ. δεν είναι ποτέ σταθερή και συγκεκριμένη, αλλά μεταβάλλεται ανάλογα με τον χώρο και τον χρόνο που διεξάγεται η έρευνα γι' αυτό και υπάρχουν πολλά αντιφατικά αποτελέσματα στα εμπειρικά δεδομένα. Το γεγονός αυτό δεν επιτρέπει τη χρήση αποτελεσμάτων από διεθνής έρευνες για την καταπολέμηση του εκφοβισμού στην Κύπρο και καταστεί την ανάγκη για διερεύνηση του, στο παρόν χρονικό και κοινωνικό πλαίσιο της Κύπρου, επιτακτική.

Μετά από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση αναφέρεται λεπτομερώς η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε, ο σκοπός και στόχοι της έρευνας, οι συμμετέχοντες, καθώς και τα ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν. Τα τελευταία 2 κεφάλαια της έρευνας αφορούν τα αποτελέσματα που βρέθηκαν από την ανάλυση των δεδομένων. Πρώτα γίνεται η αναλυτική παράθεση των αποτελεσμάτων και έπειτα συζήτηση που περιλαμβάνει την ερμηνεία τους, επιπτώσεις και εφαρμογές, τη συμβολή της έρευνας και προτάσεις για μελλοντικές έρευνες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Ο ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΣ, Η ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΘΥΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΦΗΒΕΙΑ

Ο εκφοβισμός, η επιθετικότητα και η θυματοποίηση δεν είναι πρόσφατα φαινόμενα, ιδιαίτερα στον σχολικό χώρο. Παρ' όλα αυτά η ολοένα αυξανόμενη συχνότητα εμφάνισης τους τα τελευταία χρόνια προσέλκυσε το ενδιαφέρον των ερευνητών για περαιτέρω διερεύνηση. Σε αυτό το κεφάλαιο γίνεται μια ανασκόπηση για το τι είναι ο εκφοβισμός, η επιθετικότητα και η θυματοποίηση καθώς επίσης ποια είναι τα είδη τους σύμφωνα με τα πρόσφατα ευρήματα.

1.1 Το φαινόμενο της επιθετικότητας στην εφηβεία

Επιθετικότητα είναι μια σκόπιμη πράξη που στοχεύει στο να προκαλέσει ζημιά ή πόνο (Aronson, Wilson, & Akert, 2005). Συχνά προκαλείται από ματαίωση και μπορεί να είναι ατομική ή συλλογική (Anderson & Bushman, 2002). Συγκεκριμένα αρνητική πράξη ή επιθετική συμπεριφορά θεωρείται όταν κάποιος εμπρόθετα: (α) Συγκρούεται ή προσπαθεί να χτυπήσει ή να τραυματίσει ή να ταλαιπωρήσει κάποιον σωματικά, λεκτικά ή με χειρονομίες. (β) Αποκλείει κάποιον από την ομάδα. (γ) Παρεμποδίζει την ολοκλήρωση των επιθυμιών κάποιου άλλου (Χηνάς & Χρυσafiδης, 2000).

Η επιθετικότητα παρατηρείται πιο συχνά κατά την περίοδο της εφηβείας. Αυτό ίσως να οφείλεται στο γεγονός ότι η εφηβεία είναι μια περίοδος από απότομες βιολογικές και

κοινωνικές αλλαγές, στοιχεία που προκαλούν διάφορα έντονα και αντιφατικά συναισθήματα στους εφήβους. Αυτό συνεπάγεται πως μετά το τέλος της εφηβείας δεν μπορεί να δικαιολογηθεί η εμφάνιση τέτοιου είδους συμπεριφορών (Pellegrini & Bartini, 2000).

Η επιθετικότητα χωρίζεται, με βάση τον τρόπο που γίνεται, σε δύο κατηγορίες: άμεση ή σωματική επιθετικότητα (physical aggression) και έμμεση ή σχεσιακή επιθετικότητα (relational aggression). Η άμεση επιθετικότητα περιλαμβάνει φυσικά μέσα με σκοπό τον τραυματισμό κάποιου ή την πρόκληση ζημιάς στην περιουσία κάποιου. Η έμμεση επιθετικότητα αποβλέπει στην καταστροφή των σχέσεων κάποιου χρησιμοποιώντας διάφορα μέσα όπως τον αποκλεισμό και τα κακόβουλα σχόλια (Crick & Grotpeter, 1995). Η έμμεση επιθετικότητα περιλαμβάνει τρεις βασικές μορφές: (α) Αποκλεισμό των άλλων από κοινωνικές δραστηριότητες. (β) Καταστροφή της φήμης των θυμάτων με τη διάδοση κουτσομπολιών ή τη γελιοποίηση τους μπροστά σε άλλους. (γ) Απόσυρση της προσοχής και της φιλίας (Dweck & Leggett, 1988).

Έρευνες δείχνουν ότι η άμεση επιθετικότητα χρησιμοποιείται πιο συχνά από τα αγόρια ενώ η έμμεση επιθετικότητα χρησιμοποιείται πιο συχνά από τα κορίτσια (Bjorkqvist, Lagerspetz, & Kaukiainen, 1992· Crick & Grotpeter, 1995· Lagerspetz & Bjorkqvist, 1994· Rys & Bear, 1997). Υπάρχουν διάφορες ερμηνείες για τον λόγο που παρατηρείται αυτή η διαφορά μεταξύ των δύο φύλων. Μια ερμηνεία που δίνεται είναι ότι η μικρότερη φυσική δύναμη των κοριτσιών τα ωθεί να χρησιμοποιούν περισσότερα έμμεσα μέσα επιθετικότητας απ' ότι τα αγόρια (Bjorkqvist, 1994). Μια άλλη εξήγηση είναι ότι τα κορίτσια έχουν παρέες που χαρακτηρίζονται από λιγότερα άτομα και πιο κλειστές φιλίες συγκριτικά με τα αγόρια, που οι φιλίες τους χαρακτηρίζονται από αριθμητική υπεροχή και πιο χαλαρούς δεσμούς φιλίας. Συνεπώς η έμμεση επιθετικότητα είναι περισσότερο επιβλαβής στα κορίτσια γιατί

στοχεύει σε αυτού του είδους τις σχέσεις (Crick, Bigbee & Howes, 1996· Galen & Underwood, 1997).

1.2 Ο εκφοβισμός: μια υποκατηγορία της επιθετικότητας

Ο εκφοβισμός κατατάσσεται ως μια υποκατηγορία της επιθετικής συμπεριφοράς που συμπεριλαμβάνει: α) σκόπιμη πρόκληση βλάβης, β) επανάληψη και γ) ανισορροπία δυνάμεων (Olweus, 1991). Ο εκφοβισμός περιλαμβάνει τουλάχιστον 2 άτομα, τον θύτη και το θύμα. Εντούτοις, ένας μεγάλος αριθμός ατόμων μπορεί να εμπλακούν στον εκφοβισμό με έμμεσο τρόπο, ως παρατηρητές. Αυτά τα άτομα μπορεί να είναι μαθητές που ήταν αυτόπτες μάρτυρες του γεγονότος, αλλά έμειναν άπραγοι (Harris & Petrie, 2002). Γι' αυτό ο εκφοβισμός, συχνά, αναφέρεται ως ένα ομαδικό φαινόμενο που καθορίζεται όχι μόνο από τα χαρακτηριστικά των θυτών και των θυμάτων, αλλά και από τις κοινωνικές σχέσεις που υπάρχουν μεταξύ των συνομηλίκων (Sutton & Smith, 1999). Έτσι, με την ανάπτυξη της κατανόησης των κοινωνικών δομών και την αλλαγή των νόρμων μεταξύ της παρέας, ο εκφοβισμός μειώνεται με το πέρασμα του χρόνου (Nansel et al., 2001).

Γενικά, ο εκφοβισμός, περιλαμβάνει μια ποικιλία αρνητικών πράξεων που μπορούν να εκτελεστούν πρόσωπο με πρόσωπο ή με έμμεσους τρόπους. Με βάση αυτό ο εκφοβισμός χωρίζεται σε δύο κατηγορίες: τον άμεσο εκφοβισμό και τον έμμεσο εκφοβισμό. Οι φυσικές ή λεκτικές προσβολές είναι πιο φανερές και έτσι κατηγοριοποιούνται ως άμεσος εκφοβισμός. Η επικαλυμμένη συμπεριφορά όπως ο κοινωνικός αποκλεισμός, η διάδοση κουτσομπολιών ή ο χειρισμός των σχέσεων θεωρούνται ως έμμεση μορφή εκφοβισμού. Μια άλλη έμμεση μορφή εκφοβισμού είναι ο διαδικτυακός εκφοβισμός που γίνεται με τη χρήση ηλεκτρονικών μέσων ή μέσω του διαδικτύου (Strohmeier, Fandrem, & Spiel, 2012). Παρ' όλα αυτά, οι δύο

αυτές κατηγορίες εκφοβισμού είναι πολύ γενικές και περιλαμβάνουν πολλούς τύπους εκφοβισμού. Για την καλύτερη κατανόηση του φαινομένου ο εκφοβισμός ερμηνεύεται μέσα από 5 τύπους: τον σωματικό εκφοβισμό, τον λεκτικό εκφοβισμό, τον αποκλεισμό, τον ρατσισμό και τον διαδικτυακό εκφοβισμό.

1.2.1 Σωματικός εκφοβισμός

Ο σωματικός εκφοβισμός συνεπάγεται τη φυσική επιθετικότητα. Οι συνηθέστερες μορφές που παίρνει είναι δύο: η βία κατά πρόσωπο και η βία κατά της περιουσίας, π.χ. βανδαλισμοί (Χηνάς & Χρυσafiίδης, 2000). Οι δύο αυτές μορφές χρησιμοποιούνται, τις πλείστες φορές, ταυτόχρονα και στοχεύουν στη δημιουργία ενός εκφοβιστικού κλίματος με απώτερο σκοπό να πλήξουν το θύμα σωματικά και ψυχικά. Η πρώτη μορφή περιλαμβάνει ένα εύρος ενεργειών φυσικής επιθετικότητας προς το άτομο όπως σπρωξίματα, χαστούκια, κλωτσιές, μπουνιές, μαχαιριές, τράβηγμα μαλλιών, δαγκωματιές, γδαρσίματα και τσιμπήματα. Η δεύτερη μορφή αναφέρεται κυρίως στην καταστροφή ξένης περιουσίας όπως σχίσσιμο βιβλίων, καταστροφή εξοπλισμού, ρήξη αντικειμένων, σχίσσιμο ρούχων κ.ά. καθώς και στην κλοπή αντικειμένων αξίας ή μη, όπως κλοπή χρημάτων, κλοπή προσωπικών αντικειμένων κ.ά. (Ross, 1998).

Η σωματική μορφή του εκφοβισμού θεωρείται μια από τις συχνότερες εκδηλώσεις του ανάμεσα στα παιδιά. Στην Αμερική 282 000 μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης δέχονται φυσικό εκφοβισμό τουλάχιστον μια φορά τον μήνα (<http://www.bullyingstatistics.org/>). Εντούτοις, ο φυσικός εκφοβισμός είναι συχνότερος στα αγόρια λόγω πιο αυξημένης μυϊκής δύναμης από ότι στα κορίτσια, καθώς και στα παιδιά μικρότερης ηλικίας λόγω της μη

επαρκούς κοινωνικοποίησης και κατανόησης των κοινωνικών νορμών (Whitney & Smith, 1993).

Ο φυσικός εκφοβισμός θεωρείται ένα σοβαρό πρόβλημα που επηρεάζει όχι μόνο το θύμα και τον θύτη, αλλά και τους άλλους μαθητές που τυχαίνει να γίνονται αυτόπτες μάρτυρες του γεγονότος. Σύμφωνα με τη στατιστική υπηρεσία εκφοβισμού στην Αμερική, το 56% των μαθητών γίνονται μάρτυρες φυσικού εκφοβισμού τουλάχιστον μια φορά τον μήνα (<http://www.bullyingstatistics.org/>). Οι μάρτυρες, αν και συμμετέχουν στον εκφοβισμό με έμμεσο τρόπο, εντούτοις, έχουν περισσότερες πιθανότητες να καπνίζουν και να κάνουν κατάχρηση ουσιών, όπως αλκοόλ και διάφορα ναρκωτικά σε σχέση με τα παιδιά που δεν εμπλέκονται καθόλου σε περιστατικά εκφοβισμού. Επίσης, έχουν αυξημένα προβλήματα ψυχικής υγείας όπως κατάθλιψη και άγχος, με αποτέλεσμα να απουσιάζουν συχνά από το σχολείο (<http://www.hfcbeatbullying.info>).

1.2.2 Λεκτικός εκφοβισμός

Ο λεκτικός εκφοβισμός ορίζεται ως η χρήση λεκτικών προσβολών και πειραγμάτων με σκοπό την απόκτηση εξουσίας έναντι άλλων (Smokowski & Kopasz, 2005). Στόχος του θύτη κατά την άσκηση λεκτικού εκφοβισμού είναι να υποβαθμίσει το θύμα με απώτερο σκοπό ο ίδιος να φαίνεται πιο δυνατός και κυρίαρχος. Ο θύτης χρησιμοποιεί διάφορους τρόπους για να το πετύχει αυτό. Οι πιο συνηθισμένοι είναι οι εξής: (α) Εκφοβισμός μέσω απειλών, (β) διάδοση ψευδών φημών, (γ) γελοιοποίηση με τη χρήση προσωνυμίων (παρατσούκλια), σαρκασμού, κοροϊδιών και συκοφαντιών, (δ) ταπείνωση μέσω ρατσιστικών ή και σεξιστικών σχολίων και (ε) πειράγματα για την οικογενειακή ή οικονομική κατάσταση του θύματος (Louwes, 2009).

Ο λεκτικός εκφοβισμός είναι η πιο επικίνδυνη και μακράς διάρκειας μορφή εκφοβισμού. Οι τεχνικές που χρησιμοποιούνται μπορούν να προκαλέσουν ευκολότερα πόνο και να περάσουν απαρατήρητες λόγω του ότι δεν αφήνουν εμφανή σημάδια όπως συμβαίνει στον σωματικό εκφοβισμό (Vardigan, 1999). Αυτή η μορφή εκφοβισμού μπορεί να επηρεάσει τον έφηβο σε πολλούς τομείς της ζωής του. Το βασικότερο πλήγμα του λεκτικού εκφοβισμού είναι στην αυτοεικόνα του ατόμου, με αποτέλεσμα το θύμα να αποκτά μια πολύ χαμηλή αυτοεκτίμηση. Ακόμη, μπορεί να επηρεάσει την ψυχολογική και συναισθηματική κατάσταση του εφήβου και να τον οδηγήσει στην κατάθλιψη. Σε κάποιες πιο ακραίες περιπτώσεις ο λεκτικός εκφοβισμός μπορεί να φέρει τον έφηβο σε απόγνωση με αποτέλεσμα να έχει τάσεις αυτοκτονίας (Borowsky, Taliaferro & McMorris, 2013).

Ο λεκτικός εκφοβισμός είναι συχνότερος στα κορίτσια για τους ίδιους λόγους που η έμμεση επιθετικότητα είναι πιο συχνή στα κορίτσια όπως έχει αναφερθεί. Αυτό που κάνει ιδιαίτερη εντύπωση, όμως, είναι ότι και στα δύο φύλα, όταν χρησιμοποιείται ο λεκτικός εκφοβισμός, είναι λιγότερο πιθανόν να γίνουν σχόλια για τη φυλή κάποιου απ' ότι για την εμφάνισή του. Αυτό συμβαίνει κυρίως σε πολυπολιτισμικές χώρες που όπως φαίνεται οι κοινωνικοί κανόνες όσον αφορά τον ρατσισμό είναι πολύ πιο απαγορευτικοί από τους κανόνες που αφορούν τον σχολιασμό της εμφάνισης κάποιου (<https://www.nichd.nih.gov>).

1.2.3 Σχεσιακός εκφοβισμός

Ο σχεσιακός εκφοβισμός βασίζεται σε μια συγκεκριμένη μορφή επιθετικότητας της οποίας έχουν δοθεί διάφορα ονόματα όπως έμμεση, συγκαλυμμένη, σχεσιακή και κοινωνική επιθετικότητα. Επίσημα, ορίζεται ως μια μορφή επιθετικότητας όπου ο θύτης έχει πρόθεση να βλάψει κάποιον μέσω του χειρισμού του κοινωνικού του στάτους και των κοινωνικών του

σχέσεων (Steinberg, 2001). Για να το πετύχει αυτό ο θύτης χρησιμοποιεί διάφορες μεθόδους. Οι πιο συνηθισμένες είναι: η σιωπηλή μεταχείριση του θύματος, ο αποκλεισμός από την παρέα, η επίθεση με τη χρήση κουτσομπολιών, σαρκαστικών σχολίων και προσβολών καθώς και η παροχή φιλίας υπό όρους.

Η σιωπηλή μεταχείριση συμβαίνει όταν μια κλειστή ομάδα θέτει σκόπιμα ένα άτομο εκτός ομάδας, παρ' όλες τις προσπάθειες του θύματος να επικοινωνήσει μαζί τους. Ο έφηβος αυτός μπορεί να προσπαθεί να συμμετάσχει στη συζήτηση της ομάδας κάνοντας ερωτήσεις ή να δοκιμάζει να παίζει στο ίδιο παιχνίδι μαζί τους. Η ομάδα δεν ανταποκρίνεται σε αυτές τις προσπάθειες και προσποιείται πως το άτομο αυτό δεν υπάρχει (Braiker, 2004). Όλη αυτή η διαδικασία γίνεται παιχνίδι για την ομάδα που ασκεί σιωπηλή μεταχείριση ενώ για τον έφηβο που βιώνει αυτήν τη σιωπηλή απόρριψη είναι μια σκληρή εμπειρία που αφήνει πολλά πνευματικά και ψυχικά τραύματα (Williams, Shore & Grahe, 1998).

Σε αντίθεση ο αποκλεισμός είναι μια πιο φανερή τακτική σχεσιακού εκφοβισμού σε σχέση με τη σιωπηλή μεταχείριση. Η ομάδα δείχνει ξεκάθαρα στον έφηβο ότι δεν μπορεί να έχει καμιά αλληλεπίδραση, ρόλο ή συμμετοχή στην ομάδα. Η ομάδα δείχνει φανερά αυτήν τη θέση όποτε ο στοχοποιημένος έφηβος πλησιάζει ή προσπαθεί να επικοινωνήσει μαζί τους (Agulnik, 2002).

Η τρίτη πιο συνηθισμένη τακτική σχεσιακού εκφοβισμού είναι η έμμεση επίθεση με κουτσομπολιό. Αυτή η τακτική περιλαμβάνει τη διάδοση κουτσομπολιών, ψεύτικων ιστοριών και γενικά τη διάδοση ψεύτικων πληροφοριών. Κατά την εξάπλωση αυτών των κουτσομπολιών, ο στοχοποιημένος έφηβος ανακαλύπτει σιγά σιγά από τρίτους ό,τι έχει λεχθεί για το άτομό του. Μη γνωρίζοντας από πού έχουν ξεκινήσει τα κουτσομπολιά και θέλοντας να υπερασπιστεί τον εαυτό του, ξεκινά την αντεπίθεση χρησιμοποιώντας την ίδια τακτική. Δηλαδή, ξεκινά τη διάδοση ψεύτικων ιστοριών για όλους όσους πιστεύει ότι θα τον

βλάψουν. Παράλληλα, η ομάδα που ξεκίνησε τη διάδοση των κουτσομπολιών απολαμβάνει τη ζημιά που προκάλεσε (McAndrew, 2008).

Παρόμοια τακτική, η οποία συγκαταλέγεται και στις πιο παραδοσιακές μεθόδους εκφοβισμού, είναι η επίθεση με τη χρήση σαρκαστικών σχολίων και προσβολών. Σε αυτήν την περίπτωση μια ομάδα στοχεύει ένα έφηβο και εξαπολύει προς αυτόν διάφορες προσβολές με σαρκαστικό ύφος. Στόχος της ομάδας είναι να κάνουν τον στοχοποιημένο έφηβο, να θυμώσει και να ξεσπάσει εναντίον τους με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ένα εχθρικό κλίμα που θα τους βοηθήσει να χρησιμοποιήσουν βία (Wolke, Woods, Bloomfield & Karstadt, 2000). Ο σαρκασμός και οι προσβολές, συνήθως γίνονται από ένα άτομο που είναι ο αρχηγός της ομάδας και έχει τη συμμετοχή και την υποστήριξη των οπαδών του. Ο στοχοποιημένος έφηβος, συνήθως, είναι μόνος του. Επίσης, αυτή η τακτική περιλαμβάνει και απειλές προς το θύμα, πως αν μιλήσει τα πράγματα θα γίνουν χειρότερα. Κατά αυτόν τον τρόπο δημιουργείται το σύνδρομο του «παγωμένου θύματος», δηλαδή, ο θυματοποιημένος έφηβος νιώθει αβοήθητος και εγκλωβισμένος γι' αυτό προτιμά να παραμείνει σιωπηλός (<http://www.nobullying.com>).

Μια άλλη πολύ διαδεδομένη τακτική σχεσιακού εκφοβισμού είναι η παροχή φιλίας υπό όρους. Αυτή η τακτική σχεσιακού εκφοβισμού είναι δύσκολο να εντοπισθεί και να σταματήσει επειδή το θύμα με τη θέληση του δέχεται τους όρους που του θέτει μια ομάδα ή ένα άτομο, ώστε να το δεχθεί ως μέλος της ή ως φίλο του. Η ομάδα των θυτών ή ο θύτης για να συνεχίσει την παροχή φιλίας προς το θύμα, το αναγκάζει να κάνει πράξεις που είναι παράνομες ή που θα του δημιουργήσουν πρόβλημα. Η ανάγκη που νιώθει το θύμα να είναι φίλος με την ομάδα των θυτών ή τον θύτη είναι πιο δυνατή ως παράγοντας από το ρίσκο που παίρνει με τις πράξεις του. Έτσι, ο θυματοποιημένος έφηβος γίνεται επανειλημμένα έρμαιο των όρων που θέτει η ομάδα των θυτών ή ο θύτης (Steinberg, 2008).

Οι πέντε μέθοδοι σχεσιακού εκφοβισμού μπορεί να εμφανίζονται μεμονωμένα ή ταυτόχρονα. Παρ' όλα αυτά και οι πέντε χαρακτηρίζονται από 4 στοιχεία: (α) Ξεκινούν να παρατηρούνται σε ηλικία 5-6 χρονών. (β) Κορυφώνονται στα πρώτα χρόνια της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (11 – 14 χρονών). (γ) Επηρεάζουν εξίσου και τα δύο φύλα. (δ) Έχουν περισσότερες ψυχολογικές επιπτώσεις απ' ότι ο σωματικός εκφοβισμός. Συγκεκριμένα συνδέονται με τροφικές διαταραχές, χρήση ουσιών, κοινωνική και ψυχολογική δυσπροσαρμοστικότητα και τάσεις αυτοκτονίας (<http://www.bullyingstatistics.org/>).

Γενικά, ο σχεσιακός εκφοβισμός βρίσκεται σε πολύ υψηλά ποσοστά εμφάνισης και τις περισσότερες φορές συνοδεύεται και με άλλη μορφή εκφοβισμού. Σύμφωνα με τους Robers Kemp & Truman (2013), το 48% των μαθητών εκτίθεται σε σχεσιακό εκφοβισμό τουλάχιστον μια φορά την εβδομάδα.

1.2.4 Διαδικτυακός εκφοβισμός

Ο διαδικτυακός εκφοβισμός είναι ο εκφοβισμός που γίνεται μέσω της χρήσης ηλεκτρονικών μέσων. Με άλλα λόγια, είναι ο εκφοβισμός που γίνεται με την αποστολή ή δημοσίευση επιβλαβών μηνυμάτων ή εικόνων με τη χρήση του διαδικτύου ή άλλων ηλεκτρονικών μέσων επικοινωνίας (Willard, 2004). Όπως και στον παραδοσιακό εκφοβισμό, έτσι και εδώ, η χρήση του ηλεκτρονικού εκφοβισμού από κάποιον γίνεται για να απειλήσει, να ταπεινώσει ή και να αποκλείσει ένα άτομο (Hinduja & Patchin, 2009· Williams & Guerra, 2007).

Ο διαδικτυακός εκφοβισμός είναι ένας σχετικά αυξανόμενο δημοφιλής τρόπος εμπλοκής σε λεκτική και σχεσιακή επιθετικότητα λόγω της ραγδαίας ανάπτυξης της τεχνολογίας και

της εύκολης πρόσβασης σε ηλεκτρονικά μέσα και το διαδίκτυο (Hinduja & Patchin, 2009· Palfrey & Gasser, 2008· Schrock & Boyd, 2008). Συγκεκριμένα, έρευνα στον Καναδά έδειξε ότι το 98% των εφήβων έχουν καθημερινή πρόσβαση στο διαδίκτυο καθώς και σε διάφορα προγράμματα ηλεκτρονικής επικοινωνίας (Cassidy, Jackson & Brown, 2009· Mishna, Cook, Gadalla, Daciuk & Solomon, 2010). Παρόμοια αποτελέσματα βρέθηκαν και στην Αμερική όπου το 93% των εφήβων, ηλικίας 12 – 17 χρόνων συνδέονται στο διαδίκτυο τουλάχιστον 3 φορές την εβδομάδα, ενώ παράλληλα 3 στους 4 έχουν στην κατοχή τους κινητό τηλέφωνο, το οποίο χρησιμοποιούν καθημερινά (Lenhart, Ling, Campbell & Parcell, 2010).

Ο διαδικτυακός εκφοβισμός θεωρείται ως η πιο ανώνυμη μορφή εκφοβισμού εφόσον οι θύτες μπορούν εύκολα να κρύψουν την πραγματική τους ταυτότητα και να παρουσιαστούν στο θύμα ως κάποιος άλλος (Bolton & Graeve, 2005). Παρ' όλα αυτά, τα στοιχεία ερευνών δείχνουν ότι το ¼ των περιστατικών διαδικτυακού εκφοβισμού γίνονται με την παρουσία ενός 2^{ου} ατόμου (Mishna et al., 2010) ενώ παράλληλα ο πιθανός αριθμός των ηλεκτρονικά συνδεδεμένων (online) θεατών είναι απεριόριστος (Kowalski & Limber, 2007).

Οι Smith, Mahdavi, Carvalho and Tippett (2006) χώρισαν τον διαδικτυακό εκφοβισμό σε 7 κατηγορίες: μέσω κλήσης τηλεφώνου, μέσω μηνυμάτων στο κινητό, δημοσίευση φωτογραφιών και βίντεο μέσω τηλεφώνου, μέσω ηλεκτρονικών μηνυμάτων (e mail), μέσω ηλεκτρονικού δωματίου επικοινωνίας (chat room), μέσω ιστοσελίδων στο διαδίκτυο και μέσω στιγμιαίων ηλεκτρονικών μηνυμάτων.

Σε έρευνα των Slonje και Smith (2008), βρέθηκε ότι ο πιο κοινός τρόπος εκφοβισμού ήταν μέσω ηλεκτρονικού μηνύματος, αλλά γενικά όλοι οι τύποι διαδικτυακής θυματοποίησης βιώθηκαν από έναν αριθμό μαθητών. Παρ' όλα αυτά, δεν έχουν όλοι οι τύποι εκφοβισμού την ίδια βαρύτητα όσον αφορά τις συνέπειες τους στο θύμα. Ο εκφοβισμός δια μέσου δημοσίευσης εικόνων ή βίντεο θεωρείται ότι επιφέρει ως τις περισσότερες αρνητικές

επιπτώσεις (Smith et al., 2006). Ο διαδικτυακός εκφοβισμός, σε αντίθεση με τον παραδοσιακό εκφοβισμό, βιώνεται περισσότερο εκτός του σχολικού πλαισίου (Smith et al., 2008).

Αυτό, ίσως, να οφείλεται στις απαγορεύσεις που έβαλαν πολλά σχολεία όσον αφορά τη χρήση κινητών τηλεφώνων και υπολογιστών κατά τη διάρκεια του παρουσίας των εφήβων στο σχολείο. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να μειωθούν τα περιστατικά διαδικτυακού εκφοβισμού εντός του σχολείου, αλλά όχι και εκτός. Το θύμα, φεύγοντας από το σχολείο, δεν είναι πλέον ασφαλές από τα άσχημα και απειλητικά μηνύματα στο κινητό ή στον υπολογιστή του σπιτιού του (Slonje & Smith, 2008· Wolak, Mitchell & Finkelhor, 2007). Συχνά, αυτά τα περιστατικά, μεταφέρονται στο σχολείο την επόμενη μέρα, ασχέτως αν τα μηνύματα στέλλονται και λαμβάνονται εκτός του σχολείου, αλλάζοντας μορφή θυματοποίησης (Smith et al., 2005). Τα εμπειρικά δεδομένα δείχνουν ότι δύσκολα ένας μαθητής είναι αποκλειστικά θύμα διαδικτυακού εκφοβισμού. Αντιθέτως, οι περισσότεροι από αυτούς παράλληλα ήταν και θύματα παραδοσιακού εκφοβισμού (Gradinger, Strohmeier & Spiel, 2009).

Δεν είναι γνωστό κατά πόσο ο διαδικτυακός εκφοβισμός αναπτύσσεται αμοιβαία με τον παραδοσιακό εκφοβισμό ή κατά πόσο είναι συνέπεια ή συνέχεια του παραδοσιακού εκφοβισμού (Gradinger, Strohmeier, Schiller, Stefanek & Spiel, 2012). Εντούτοις, το να είναι κανείς θύμα ή θύτης στον παραδοσιακό εκφοβισμό είναι προβλεπτικός παράγοντας για να είναι θύτης ή θύμα στον διαδικτυακό εκφοβισμό. Παράλληλα, τα θύματα του παραδοσιακού εκφοβισμού δεν βρέθηκε να είναι ηλεκτρονικοί θύτες (Gradinger, Strohmeier & Spiel, 2009).

1.2.5 Ρατσισμός

Ο ρατσισμός μπορεί να ορισθεί με πολλούς τρόπους. Ένας ορισμός θεωρεί τον ρατσισμό ως μια συνειδητή ή μη συνειδητή αντίληψη ως προς την κληροδοτημένη ανωτερότητα μιας ράτσας έναντι μιας άλλης. Η ανώτερη ράτσα έχει το δικαίωμα να ασκήσει δύναμη και να κυριαρχήσει έναντι αυτών που θεωρούνται κατώτερες ράτσες (Schnapper, 2006). Στις νεώτερες εκδοχές αυτού του ορισμού ο ρατσισμός εμπεριέχει ένα ευρύτερο φάσμα εννοιών και δίνεται έμφαση στις διαφορές στην κουλτούρα απ' ότι στη βιολογικά καθορισμένη ανωτερότητα (<http://eycb.coe.int/compass/>). Αυτή η μορφή ρατσισμού βασίζεται στην πεποίθηση ότι υπάρχει μια ιεραρχία κουλτούρων ή στην πεποίθηση ότι οι διάφορες κουλτούρες, παραδόσεις και η ιστορία τους είναι αταίριαστες (Schnapper, 2006).

Ο αποκλεισμός και οι διακρίσεις που λαμβάνουν οι μετανάστες ή οι μειονότητες δικαιολογούνται με τον ισχυρισμό των αταίριαστων κουλτούρων (<http://eycb.coe.int/compass/>). Έρευνες δείχνουν ότι τόσο οι μετανάστες 1^{ης} γενιάς όσο και οι μετανάστες 2^{ης} γενιάς έχουν περισσότερες πιθανότητες να δεχθούν αποκλεισμό από την παρέα και ρατσιστική θυματοποίηση συγκριτικά με τους μη μετανάστες (Strohmeier, Kärnä, Salmivalli, 2011· Motti-Stefanidi et al., 2008· Strohmeier & Spiel, 2003). Ο αποκλεισμός στο σχολικό περιβάλλον κατατάσσεται ως μια μορφή σχεσιακής επιθετικότητας ή εκφοβισμού, κατά τον οποίο ο μετανάστης έφηβος εκτίθεται σε κίνδυνο μέσα από τον χειρισμό του κοινωνικού του στάτους και των σχέσεών του που γίνεται από άλλο άτομο ή ομάδα ατόμων που ανήκουν στην ομάδα πλειονότητας (Cowen & Kazamias, 2009). Έρευνες έδειξαν ότι οι έφηβοι που αποκλείονται από την παρέα είναι πιο πιθανόν να γίνουν στόχοι θυματοποίησης απ' ότι οι έφηβοι που δεν μπορούν να υπερασπίσουν τον εαυτό τους, αλλά παράλληλα δεν είναι αποκλεισμένοι από την παρέα (Buhs & Ladd, 2001).

Παρόλα αυτά, πολλές έρευνες έδειξαν ότι δεν υπάρχουν διαφορές μεταξύ μεταναστών και μη μεταναστών όσον αφορά την επιθετικότητα και τη θυματοποίηση (Fradrem, Strohmeier & Roland, 2009; Strohmeier & Spiel, 2012). Το να είναι κανείς μετανάστης μπορεί να θεωρηθεί ως παράγοντας κινδύνου για θυματοποίηση, λόγω του ότι οι μετανάστες γίνονται αντιληπτοί ως διαφορετικοί. Όμως, στοιχεία από έρευνες δεν αποδεικνύουν πάντα κάτι τέτοιο. Οι μετανάστες δεν έχουν περισσότερες πιθανότητες να γίνουν στόχοι γενικού εκφοβισμού, αλλά έχουν περισσότερες πιθανότητες να γίνονται στόχοι ρατσισμού ή να αποδίδουν τις επιθέσεις εναντίον τους στην ταυτότητα τους ως μετανάστες. Ένας έφηβος που μοιράζεται το ίδιο κοινωνικό υπόβαθρο με την πλειονότητα των συνομηλίκων του είναι απίθανο να θυματοποιηθεί με ρατσιστικά σχόλια και να αποδώσει αρνητικές πράξεις εκ μέρους κάποιων συνομηλίκων του στην κουλτούρα του (Strohmeier, Karna & Salmivalli, 2011). Άρα, υπάρχει πιθανότητα τα αποτελέσματα να επηρεάζονται ανάλογα με την ερμηνεία που δίνει το κάθε άτομο για τον λόγο που δέχθηκε εκφοβισμό.

Αυτά τα ασυνεπή αποτελέσματα μπορούν να εξηγηθούν από παράγοντες που σχετίζονται με τη χώρα, π.χ., το ιστορικό μετανάστευσης ή η πολιτική της χώρας για τους μετανάστες. Περιπτώσεις όπου οι μετανάστες βρίσκονται σε υψηλότερο κίνδυνο εντοπίζονται σε κοινωνίες όπου ρατσιστικές συμπεριφορές είναι συνηθισμένες ή σε σχολεία όπου η ποικιλία εθνικοτήτων είναι λίγη (Strohmeier, Karna & Salmivalli, 2011). Για παράδειγμα, οι Juvonen, Nishina και Graham (2006), σε έρευνά τους στην Αμερική, ανέφεραν λιγότερο εκφοβισμό και περισσότερα αισθήματα ασφάλειας μεταξύ των μαθητών σε πολυπολιτισμικές τάξεις σε σύγκριση με μαθητές από ομογενείς τάξεις.

1.3 Θυματοποίηση

Θυματοποίηση είναι ο σωματικός, ψυχολογικός, πνευματικός τραυματισμός που προκαλείτε σκόπιμα σε ένα άτομο (Olweus, 1993). Στη Νορβηγία, έρευνες προτείνουν ότι το 5 – 10 % των μαθητών θυματοποιούνται από τους συνομηλίκους τους εβδομαδιαία ή πιο συχνά, με τα αγόρια να θυματοποιούνται με μεγαλύτερη συχνότητα από ότι τα κορίτσια (Fandrem, Strohmeier & Jonsdottir, 2012).

Ένας μεγάλος αριθμός ευρημάτων δείχνει ότι η θυματοποίηση είναι πολύ επιβλαβής για τη ψυχική υγεία του ατόμου και μπορεί να προκαλέσει ψυχοκοινωνικά προβλήματα όπως ανησυχία και κατάθλιψη (Hawker & Boulton, 2000). Η θυματοποίηση πολλές φορές ερμηνεύεται ως στοιχείο ενός άγριου κόσμου στον οποίο τα άτομα σκόπιμα βλάπτουν τους άλλους (Graham & Juvonen, 1998). Όσο περισσότερο απορρίπτονται και θυματοποιούνται οι έφηβοι, τόσο περισσότερο αρχίζουν να βλέπουν τους συνομηλίκους τους ως εχθρικούς, μη έμπιστους και χωρίς υποστηρικτικές ικανότητες (Salmivalli & Isaacs). Έτσι, μειώνεται η ικανότητά τους για αλληλεπίδραση με τους άλλους, γεγονός που τους οδηγεί στη δημιουργία αρνητικής αυτοαντίληψης και συνεπώς στη συνέχιση και αύξηση της θυματοποίησης (Salmivalli, Ojanen, Haanpaa & Peets, 2005). Έτσι, με αυτόν τον τρόπο, τα άτομα που θυματοποιούνται μπαίνουν σε ένα φαύλο κύκλο που δύσκολα μπορούν να ξεφύγουν και αυτό εντείνει τις επιπτώσεις της. Στοιχεία από έρευνες δείχνουν ότι η θυματοποίηση είναι πιο επιβλαβής όταν είναι χρόνια και τα θύματα συνεχίζουν να νιώθουν άγχος ακόμη και όταν η θυματοποίηση μειωθεί (Biggs et al., 2010).

Υπάρχουν πολλοί παράγοντες κινδύνου που συμβάλλουν στη θυματοποίηση. Η απόρριψη είναι ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες κινδύνου (Bukowski & Sippola, 2001). Η θυματοποίηση και η απόρριψη είναι δύο όροι που συχνά συγχέονται ή ταυτίζονται.

Υπάρχει όμως μια σημαντική διαφορά μεταξύ τους: η απόρριψη αναφέρεται στην ενεργητική αντιπάθεια που δέχεται ένα άτομο από ένα σύνολο συνομηλίκων, ενώ η θυματοποίηση συμβαίνει όταν ένα άτομο γίνεται στόχος για επαναλαμβανόμενη επιθετικότητα από συγκεκριμένα άτομα μιας παρέας (Lopez & DuBois, 2005). Η θυματοποίηση επηρεάζει και επηρεάζεται αμοιβαία από την απόρριψη. Δηλαδή, πιο εύκολα γίνονται στόχοι για θυματοποίηση οι έφηβοι που απορρίπτονται ενώ παράλληλα οι έφηβοι που θυματοποιούνται πιο εύκολα απορρίπτονται (Ladd & Troop-Gordon, 2003· Hodges & Perry, 1999). Επίσης, βρέθηκε πως το να έχει κανείς ένα μεγάλο κοινωνικό δίκτυο, λειτουργεί ανασταλτικά ως προς τη θυματοποίηση (Pellegrini, Bartini, & Brooks, 1999). Συνεπώς, η θυματοποίηση συνδέεται τόσο με την απόρριψη, όσο και με την έλλειψη δεσμών (Boivin & Hymel, 1997).

Άλλος ένας παράγοντας κινδύνου είναι η αρνητική αυτοεικόνα που σχηματίζεται μέσω της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, καθώς και η χαμηλή αυτοεκτίμηση γενικότερα (Hawker & Boulton, 2000). Η θυματοποίηση συμβάλλει στην ανάπτυξη μιας τέτοιας αρνητικής εικόνας του εαυτού εφόσον τα θύματα πολύ συχνά ενοχοποιούν τον εαυτό τους για αυτά που τους συμβαίνουν. Αυτό κάνει τα θύματα πιο ευάλωτα ως προς τη θυματοποίηση και ευκολότερους στόχους (Graham & Juvonen, 1998).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΠΡΟΦΙΛ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΩΝ ΣΤΟΝ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟ, ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Σε αυτό το κεφάλαιο δίνεται μια περιγραφή των χαρακτηριστικών του θύτη και του θύματος. Αναφέρονται οι βασικές διαφορές που τους κατατάσσουν στην μια ή την άλλη κατηγορία. Επίσης, γίνεται αναφορά στις ψυχοσωματικές επιπτώσεις που έχει ο εκφοβισμός τόσο στους εμπλεκόμενους (θύτες, θύματα) όσο και στους γύρω τους. Έπειτα, προσδιορίζονται οι λόγοι που ωθούν ένα άτομο να εκφοβίσει κάποιο άλλο άτομο. Δηλαδή, γίνεται μια ανάλυση όσον αφορά τα κίνητρα του εκφοβισμού. Τέλος, αναλύεται το κοινωνικοοικονομικό προφίλ των εφήβων σε σχέση με τον εκφοβισμό.

2.1 Το προφίλ θύτη και θύματος

Μέσα από εμπειρικά δεδομένα πολλών χρόνων προσδιορίστηκαν κάποια χαρακτηριστικά, που εμφανίζονται με μεγάλη συχνότητα στους θύτες ή στα θύματα και είναι καθοριστικά ως προς την κατάταξή του ατόμου στην μία ή την άλλη ομάδα.

2.1.1 Χαρακτηριστικά θύτη

Οι θύτες έχουν περισσότερη φυσική δύναμη απ' ότι τα θύματα (Olweus, 1978). Τα βασικά χαρακτηριστικά που τους ωθούν σε εκφοβιστικές πράξεις είναι οι επιθετικές τους

τάσεις, είναι επίσης σκληροί με τους άλλους και έχουν μειωμένο το αίσθημα της εμπάθειας (Stavrinides, Georgiou & Theofanous, 2010· Olweus, 1994). Ακόμη, είναι λιγότερο ανήσυχοι από τους υπόλοιπους εφήβους, είναι ελαφρώς εξυπνότεροι, έχουν περισσότερη αυτοπεποίθηση και είναι πολύ πιο δημοφιλείς και συνεπώς λιγότερο μόνοι απ' ότι τα θύματα (Boulton & Smith, 1994· Olweus, 1993). Έρευνες έδειξαν ότι τα επιθετικά άτομα, μπορούν να γίνουν αντιληπτά ως δυνατά και δημοφιλή, επειδή ο εκφοβισμός βοηθά στο να κερδίσουν γρήγορο (Caravita, DiBlasio & Salmivalli, 2009). Συγκεκριμένα, οι Björkqvist, Ekman και Lagerspetz (1982) μελέτησαν την εικόνα του εαυτού, του ιδανικού εαυτού και την κανονιστική εικόνα του εαυτού σε έφηβους 14 – 16 χρονών. Βρήκαν ότι οι θύτες όχι μόνο αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως κυρίαρχο (εικόνα του εαυτού) αλλά έχουν και υψηλά ιδανικά όσον αφορά την κυριαρχία. Δηλαδή, οι θύτες ήθελαν να είναι περισσότερο κυρίαρχοι απ' ότι ήδη ήταν (ιδανικός εαυτό) καθώς πίστευαν ότι και οι άλλοι αναμένουν από αυτούς να είναι πιο κυρίαρχοι (κανονιστική εικόνα εαυτού).

Το παράδοξο είναι ότι αν και αυτοί οι έφηβοι είναι πολύ δημοφιλείς, εντούτοις κάποιοι απ' αυτούς φαίνεται να έχουν έλλειψη κοινωνικών δεξιοτήτων για θετική κοινωνική αλληλεπίδραση με αποτέλεσμα η ανάπτυξη ισχυρών δεσμών φιλίας να καθίστανται αδύνατη (Georgiou & Stavrinides, 2012). Αυτός είναι, ίσως, και ο λόγος που γίνονται παρορμητικοί, επιθετικοί και βρίσκονται συνεχώς σε ψυχολογική σύγχυση (Garandean & Cillessen, 2006). Παρ' όλα αυτά αν ο εκφοβισμός ερμηνευθεί ως ενεργητική επιθετικότητα, όπως προαναφέρθηκε, ο ισχυρισμός ότι οι θύτες είναι κοινωνικά αδέξιοι ή συναισθηματικά απορρυθμισμένοι δεν είναι αληθής. Αντιθέτως είναι αρκετά επιδέξιοι ώστε να χρησιμοποιούν τον εκφοβισμό για να πετύχουν τους στόχους τους (Garandean & Cillessen, 2006· Sutton, 2003).

Τα άτομα που εκφοβίζουν, συνήθως, παρουσιάζουν στοιχεία ανεπάρκειας στην ηθική τους ανάπτυξη, στον τρόπο, δηλαδή, που αντιλαμβάνονται τις έννοιες του δικαίου και των συμπεριφορών που το συνοδεύουν. Οι περισσότεροι θύτες έχουν μια θετική αντίληψη για τη χρήση βίας ως μέσο επίλυσης των διαφορών τους ή ως μέσο απόκτησης αυτών που θέλουν (Andreou, 2001· Carney & Merrell, 2001· Glew, Rivara & Feudtner, 2000). Παράλληλα χαρακτηρίζονται από απουσία του αισθήματος ντροπής και της αίσθησης της προσωπικής ευθύνης (Menesini et al., 2003). Πολλοί από αυτούς δεν αντιλαμβάνονται καν το μέγεθος της ζημιάς που προκαλούν (NSSC, 1995).

Οι θύτες, πολύ συχνά, είναι και θύματα βίαιων συμπεριφορών ή παραμέλησης, κυρίως από το οικογενειακό τους περιβάλλον. Προέρχονται κυρίως από οικογενειακό περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από δυσλειτουργικούς μηχανισμούς, με έντονη την παρουσία βίας, είτε ως μέσο επιβολής και διαπαιδαγώγησης εκ μέρους των γονέων (σωματική τιμωρία), είτε ως τρόπο επίλυσης διαφορών μεταξύ των μελών της οικογένειας. Πολύ συχνά είναι μάρτυρες ή θεατές περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας (Menessini, Codecasa, & Benelli, 2003).

2.1.2 Χαρακτηριστικά θύματος

Το γεγονός ότι οι θύτες γίνονται επιλεκτικοί ως προς την επιθετικότητά τους σκιαγραφεί και το προφίλ του θύματος. Αν, για παράδειγμα, ο στόχος των θυτών είναι να κυριαρχήσουν τότε πρέπει να διαλέξουν θύματα που είναι εύκολα να υποταχθούν. Έτσι, τα θύματα χαρακτηρίζονται ως υποτακτικά, ανασφαλή, φυσικά αδύναμα και έχουν απορριφθεί από την ομάδα (Salmivalli & Isaacs, 2005). Δεν έχουν ισχυρούς στόχους απόκτησης γοήτρου, έχουν έλλειψη συγκεκριμένων ικανοτήτων και τις περισσότερες φορές δεν είναι σε θέση να αντιδράσουν (Sijtsema, Veenstra, Lindenberg & Salmivalli, 2009· McNamara & McNamara,

1997). Τις περισσότερες φορές τα θύματα έχουν χαμηλές κοινωνικές δεξιότητες, όπως η επίλυση ενός προβλήματος στην παρέα, με αποτέλεσμα να κινδυνεύουν να προκαλέσουν εκφοβισμό (Glew et al., 2000, Schwartz, Dodge & Coie, 1993).

Τα θύματα σχολικού εκφοβισμού παρουσιάζουν τόσο εσωτερίκευση, όσο και εξωτερίκευση των προβλημάτων τους. Με βάση αυτό μπορούν να χωριστούν σε δύο κατηγορίες: τα ενδοτικά θύματα και τα προκλητικά θύματα. Τα ενδοτικά θύματα είναι ο τύπος θυμάτων που συναντάμε περισσότερο (2/3 των θυμάτων), ενώ το 1/3 των θυμάτων έχουν επιθετικές τάσεις (Brockenbrough, Cornell & Loper, 2002). Την πρώτη ομάδα την απαρτίζουν άτομα αγχώδη και ανασφαλή, που τείνουν να απομονώνονται, να ξεσπούν συναισθηματικά με κλάμα στη θυματοποίησή τους, που δεν αποδέχονται τη χρήση βίας και δεν αντιδρούν, όταν δέχονται κάποια επίθεση, λόγω ανασφάλειας και έλλειψης αυτοπεποίθησης (Glew et al., 2000). Σε αντίθεση, τα προκλητικά θύματα, αν και είναι τύπος θυμάτων που δεν παρατηρείται συχνά, προκαλούν την προσοχή ή το ενδιαφέρον των δραστών δια μέσου της ενοχλητικής ή της προκλητικής συμπεριφοράς τους και αντιμετωπίζονται αρνητικά από το σύνολο της τάξης (<http://www.e-abc.eu>). Η συμπεριφορά των μαθητών αυτών χαρακτηρίζεται από ένα συνδυασμό άγχους και επιθετικότητας, ενώ δεν είναι δημοφιλή μεταξύ της ομάδας των συνομηλίκων τους (Olweus, 1993).

Σε γενικές γραμμές, τα θύματα είναι άτομα που δύσκολα μπορούν να αναπτύξουν φιλίες και τις περισσότερες φορές είναι μοναχικά (Nansel et al., 2001). Ο βασικότερος λόγος που συμβαίνει αυτό είναι η παρουσία κάποιου χαρακτηριστικού, το οποίο δεν είναι απαραίτητα έντονο, αλλά αρκετό, ώστε να τους διαφοροποιεί από το σύνολο και να τους καθιστά λιγότερο επιθυμητούς στην παρέα. Αυτό το χαρακτηριστικό μπορεί να είναι είτε σωματικό, είτε πνευματικό. Έτσι, πολλές φορές άτομα με ανεπτυγμένη μαθητική κουλτούρα (υψηλή συνέπεια στις υποχρεώσεις του ρόλου τους ως μαθητές), με διαφορετική εθνικότητα

και διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά ή άτομα με κάποιας μορφής αναπηρίας γίνονται θύματα εκφοβισμού (Cullingford & Brown, 1995).

Συμπερασματικά, τα βασικά χαρακτηριστικά που θέτουν ένα άτομο στην ομάδα υψηλού κινδύνου για θυματοποίηση είναι: η διαφορετικότητά του από το σύνολο, η ιδιοσυγκρασία του και η έλλειψη υποστήριξης των συνομηλίκων (Georgiou & Stavrinides, 2008). Το γεγονός, όμως, ότι οι θύτες πολλές φορές γίνονται θύματα δεν αφήνει περιθώρια για ξεκάθαρη εικόνα ως προς τα καθοριστικά στοιχεία του χαρακτήρα των θυτών ή των θυμάτων (Sutton, 2003). Εντούτοις, τόσο οι θύτες, όσο και τα θύματα παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά, τα οποία, όμως, τους οδηγούν σε τελείως διαφορετικές αντιδράσεις.

2.2 Οι επιπτώσεις της επιθετικότητας και του εκφοβισμού

Οι επιπτώσεις της επιθετικότητας και του εκφοβισμού είναι ποικίλες και ιδιαίτερα σοβαρές εφόσον πολλές από αυτές επιμένουν στο πέρασμα του χρόνου. Ιδιαίτερα εμφανείς είναι οι επιπτώσεις στους άμεσα εμπλεκόμενους, τους θύτες και τα θύματα. Οι επιπτώσεις δεν επηρεάζουν μόνο τους έφηβους που εμπλέκονται στον εκφοβισμό (θύτες και θύματα), αλλά και όλους όσους είναι παρόντες (παρατηρητές). Ως επακόλουθο, οι επιπτώσεις του εκφοβισμού δεν θεωρούνται ατομική υπόθεση, αλλά αφορούν ολόκληρο το σχολείο και κατ' επέκταση την κοινωνία (www.hfcbeatbullying.info).

Τα θύματα είναι η μερίδα των ατόμων που δέχεται το μεγαλύτερο εύρος επιπτώσεων τόσο σε συναισθηματικό, όσο και σωματικό επίπεδο (Reijntjes, Kamphuis, Prinzie, & Telch, 2010). Ο λόγος είναι ότι η θυματοποίηση θεωρείται ως ένα από τα πιο στρεσογόνα περιστατικά που μπορεί να συμβούν σε ένα άτομο (Hunter, Boyle & Warden, 2004). Έρευνες δείχνουν ότι η θυματοποίηση έχει μια σημαντική θετική συσχέτιση με διάφορα

σύνδρομο εσωτερίκευσης όπως το σύνδρομο κατάθλιψης και το σύνδρομο αγχώδους διαταραχής (Brockenbrough et al., 2002· Kaltiala-Heino, Rimpelä, Rantanen, & Rimpelä, 2000). Αυτή η σχέση είναι ιδιαίτερα ισχυρή στα κορίτσια και πολλές φορές τα οδηγεί στην ανάπτυξη κι άλλων συνδρόμων, κυρίως διατροφικών διαταραχών (Bond, Carlin, Thomas, Rubin & Patton, 2001).

Το άγχος που δημιουργείται κατά τη βίωση τέτοιου είδους περιστατικών καταστρέφει το ανοσοποιητικό σύστημα αυτών των ατόμων, αφήνοντας τα πιο ευάλωτα σε μολύνσεις, ασθένειες και διάφορα ψυχοσωματικά προβλήματα (Rigby, 1998). Τα πιο συχνά σωματικά συμπτώματα είναι πονοκέφαλοι, ημικρανίες, δερματικά προβλήματα, έλκος, τρέμουλο, αυξημένους παλμούς, κρίσεις πανικού κ.ά. πολλά από τα οποία συνεχίζουν να υπάρχουν και μετά την ενηλικίωση (Wolke, Copeland, Angold & Costello, 2013).

Η όλη διαδικασία του εκφοβισμού και η αντιμετώπιση των συνεπειών του οδηγούν τα θύματα στην απομόνωση. Έρευνες δείχνουν ότι τα θύματα του εκφοβισμού υποφέρουν από μοναξιά, έχουν ελάχιστες έως καθόλου σχέσεις με τους συνομήλικούς τους και επιδεικνύουν πολύ χαμηλές κοινωνικές και συναισθηματικές ικανότητες προσαρμογής στο περιβάλλον (Beale & Scott, 2001· Nansel et al., 2001). Τα θύματα όσο πιο πολύ απομονώνονται, τόσο περισσότερο γίνονται καχύποπτοι προς τους άλλους και προς τις προθέσεις τους με αποτέλεσμα να χάνουν το ενδιαφέρον τους για οποιαδήποτε δραστηριότητα και γενικά να έχουν μια αρνητική στάση προς τη ζωή (Roberts & Coursol, 1996). Αυτή η συναισθηματική φόρτιση μπορεί να τα οδηγήσει μέχρι και στην αυτοκτονία (Olweus, 1993).

Όλες αυτές οι επιπτώσεις επηρεάζουν τα θύματα και σε πνευματικό επίπεδο. Συγκεκριμένα, τα θύματα παρουσιάζουν δυσκολία αυτοσυγκέντρωσης και μειωμένη ικανότητα εστίασης με αποτέλεσμα να μην μπορούν να μάθουν και να αναπαράγουν μια γνώση (Nakamoto & Schwartz, 2010). Αυτό οδηγεί τα θύματα σιγά σιγά στη σχολική

αποτυχία και σε αυξημένες πιθανότητες να μην καταφέρουν να ολοκληρώσουν το σχολείο (www.stopbullying.gov). Σε αυτό συμβάλλει και το γεγονός ότι πολλά από τα θύματα αποφεύγουν να πηγαίνουν στο σχολείο ώστε να μην χρειαστεί να αντιμετωπίσουν τους θύτες τους (McNamara & McNamara, 1997· Foltz-Gray, 1996). Ιδιαίτερα ανησυχητικό όμως είναι ότι αυτή η κακή σχολική εικόνα που παρουσιάζουν τα θύματα έχει αντίκτυπο και στην μετέπειτα ζωή τους. Η National Child Development Study ακολούθησε 8000 συμμετέχοντες για 5 δεκαετίες και διαπίστωσε ότι οι άνδρες που ήταν θύματα εκφοβισμού ήταν πιο πιθανόν να είναι άνεργοι και να κερδίζουν λιγότερα (Brown & Taylor, 2008).

Η κακή επαγγελματική σταδιοδρομία δεν είναι το μοναδικό αντίκτυπο που ακολουθεί τα θύματα στην μετέπειτα πορεία τους. Τα θύματα τείνουν να είναι πιο ανήσυχοι, καταθλιπτικοί και με χαμηλή αυτοεκτίμηση ακόμη και μετά το τέλος των σχολικών τους χρόνων (Ozdemir & Stattin, 2011· Olweus, 1993). Οι Hugh-Jones και Smith (1999) βρήκαν ότι περίπου τα μισά άτομα που είχαν δεχθεί εκφοβισμό κατά τα σχολικά τους χρόνια δυσκολεύονταν να διατηρήσουν φιλικές ή ερωτικές σχέσεις με ένα άλλο άτομο. Επίσης, τα θύματα, μεγαλώνοντας, συμβάλλουν στη διαίωνιση του προβλήματος του εκφοβισμού όταν μετατρέπονται σε υπερπροστατευτικοί γονείς με τα παιδιά τους (McNamara & McNamara, 1997).

Οι έφηβοι που εμπλέκονται στον εκφοβισμό ως θύτες δέχονται επίσης πληθώρα επιπτώσεων, με τις σημαντικότερες να γίνονται εμφανείς μετά την ενηλικίωση. Οι θύτες εμπλέκονται πιο συχνά σε καυγάδες και βανδαλισμούς με αποτέλεσμα να παρατήσουν το σχολείο πολύ νωρίς και να αποκτήσουν το προφίλ του αποτυχημένου (Nansel et al., 2001). Επίσης, έχουν αυξημένες πιθανότητες κατάχρησης αλκοόλ και άλλων ναρκωτικών κατά την περίοδο της εφηβείας καθώς και της ενηλικίωσης (Nansel et al., 2001· Kaltiala-Heino et al., 2000). Ως συνεπακόλουθο αυτής της συμπεριφοράς οι έφηβοι θύτες είναι πιο πιθανόν να

έχουν προβλήματα με τον νόμο όταν ενηλικιωθούν (Olweus, 1994· Pulkkinen & Pitkanen, 1993). Όλα αυτά, έμμεσα, κατατάσσουν τον θύτη σε ένα χαμηλό κοινωνικοοικονομικό επίπεδο εφόσον δύσκολα μπορεί να βρει καλοπληρωμένες δουλειές λόγω του αρνητικού προφίλ που απέκτησε και την ελλιπή του μόρφωση (Brown & Taylor, 2008). Πέραν από την αποτυχημένη επαγγελματική πορεία που μπορεί να ακολουθήσει, ο θύτης συνήθως δημιουργεί σχέσεις εκτός και εντός οικογένειας που παρουσιάζουν προβλήματα. Φαίνεται ότι η γενική τάση αυτών των ατόμων για βία, δεν σταματά κατά την περίοδο της εφηβείας, αλλά συνεχίζεται και στη μετέπειτα πορεία τους ως ενήλικες όπου ασκούν βία στους συντρόφους τους και στα παιδιά τους (Roberts & Morotti, 2000). Έτσι, οι γονείς που ήταν θύτες στα παιδικά και εφηβικά τους χρόνια, τείνουν να μεγαλώνουν παιδιά που θα γίνουν και αυτοί θύτες κατά τη σχολική τους ηλικία (Carney & Merrell, 2001).

Όπως προαναφέρθηκε, πέραν από τους θύτες και τα θύματα, που είναι οι «πρωταγωνιστές» στη διαδικασία του εκφοβισμού, επηρεάζονται και οι παρατηρητές οι οποίοι αν και δεν μετέχουν ενεργά στη διαδικασία, εντούτοις δέχονται κάποιες επιπτώσεις απ' αυτή. Οι βασικότερες επιπτώσεις αφορούν κυρίως τον συναισθηματικό τομέα με επικρατούντα αισθήματα την ανασφάλεια, το άγχος και τη θλίψη. Αυτά έχουν ως αποτέλεσμα πολλοί από αυτούς να μην θέλουν να πηγαίνουν σχολείο με άμεση συνέπεια την εμφάνιση ελλείψεων στη διδακτέα ύλη και τη μείωση της σχολικής προόδου (www.bullying.about.com). Ένα άλλο συναίσθημα που παρουσιάζεται συχνά σε αυτή την ομάδα ατόμων είναι αυτό της ενοχής. Οι παρατηρητές πολλές φορές νιώθουν ένοχοι λόγω του ότι δεν έδρασαν όταν έπρεπε και όπως έπρεπε για να βοηθήσουν. Τέλος, τα άτομα που είναι αυτόπτες μάρτυρες σε τέτοιου είδους σκηνές βίας έχουν αυξημένες πιθανότητες για χρήση ουσιών όπως αλκοόλ, ναρκωτικά και τσιγάρο (www.education.vic.gov.au).

Όπως φαίνεται και από τα πιο πάνω ευρήματα οι επιπτώσεις του εκφοβισμού είναι διάχυτες σε όλους τους εμπλεκόμενους και διαρκούν στο πέρασμα του χρόνου. Το είδος του εκφοβισμού που χρησιμοποιείται είναι προβλεπτικός παράγοντας για την εμφάνιση κάποιων απ' αυτών των επιπτώσεων και για τη συνέχισή τους στην μετέπειτα ζωή. Έρευνες δείχνουν ότι ο έμμεσος εκφοβισμός σχετίζεται με τις περισσότερες από τις επιπτώσεις και έχει το μεγαλύτερο αντίκτυπο στην υγεία των εμπλεκόμενων (Carbone-Lopez, Esbensen & Brick, 2010). Σύμφωνα με τους Paquette και Underwood (1999), έφηβοι που ήταν ικανοί να ανακαλέσουν συγκεκριμένα επιθετικά περιστατικά στα οποία ήταν θύματα, τόσο από κοινωνικής άποψης όσο και από φυσικής, η κοινωνική επιθετικότητα που δέχθηκαν τους έκανε να αισθανθούν πιο λυπημένοι και πιο άσχημα με τον εαυτό τους απ' ότι η φυσική επιθετικότητα. Ακόμη, οι Crick και Grotpeter (1995) βρήκαν μεταξύ 476 παιδιών ηλικίας 8 με 12 χρονών ότι η σχεσιακή θυματοποίηση (έμμεση μορφή θυματοποίησης) συσχετιζόταν πιο πολύ με αρνητικά συναισθήματα, όπως κατάθλιψη και μοναξιά απ' ότι η λεκτική θυματοποίηση (άμεση μορφή θυματοποίησης). Συνεπώς, τα άτομα που εμπλέκονται με έμμεσες μορφές θυματοποίησης έχουν περισσότερες πιθανότητες εμφάνισης συναισθηματικών διαταραχών, όπως κατάθλιψη, σε σύγκριση με τα άτομα που εμπλέκονται με άμεσες μορφές θυματοποίησης (Vander Wal, De Wit & Hirasing, 2003).

2.3 Γιατί οι έφηβοι εκφοβίζουν;

Οι λόγοι που ωθούν ένα άτομο να ασκήσει βία προς κάποιο άλλο άτομο είναι πολλοί και ποικίλουν ανάλογα με την περίπτωση. Για την καλύτερη κατανόηση του φαινομένου του εκφοβισμού οι λόγοι αυτοί ομαδοποιήθηκαν σύμφωνα με δύο βασικές θεωρίες και δίνουν μια πληρέστερη απάντηση στο ερώτημα «γιατί οι έφηβοι εκφοβίζουν;». Αυτό που προέκυψε από την ομαδοποίηση είναι ότι οι έφηβοι παρακινούνται από δύο είδη επιθετικότητας: την αντιδραστική επιθετικότητα και την ενεργητική επιθετικότητα. Η ενεργητική επιθετικότητα περιλαμβάνει δύο υποκατηγορίες: την ενεργητική επιθετικότητα με σκοπό την απόκτηση δεσμών (Fandrem, Strohmeier & Roland, 2009· Roland & Idsoe, 2001) και την ενεργητική επιθετικότητα με σκοπό την απόκτηση δύναμης (Sijtsema, et al., 2009· Veenstra, et al., 2007· Card & Little, 2006).

Η βασική διαφορά μεταξύ αντιδραστικής επιθετικότητας και ενεργητικής επιθετικότητας είναι το εμπλεκόμενο συναίσθημα που εμπλέκεται. Στην αντιδραστική επιθετικότητα το κύριο συναίσθημα που εμπλέκεται είναι ο θυμός, ενώ στην ενεργητική επιθετικότητα είναι η ευχαρίστηση (Roland & Idsoe, 2001).

Η αντιδραστική επιθετικότητα ορίζεται ως η αντίδραση σε προβοκάτσια, απειλές ή ματαίωση και συνοδεύεται με δυνατά αισθήματα θυμού (Card & Little, 2006· Berkowitz, 1993). Συνεπώς, κύριος στόχος της αντιδραστικής επιθετικότητας είναι η αντίδραση στο ερέθισμα θυμού και στο να πληγωθεί ο θύτης που έκανε προβοκάτσια. Η αντίδραση είναι άμεση προς την πηγή των προβοκάτσιων (Vitaro, Brendgen, Tremblay & Lavoie, 2001). Αυτό το είδος επιθετικότητας έχει τις ρίζες του στη θεωρία ματαίωσης – θυμού (frustration – anger theory, Berkowitz, 1993· Dollard, Doob, Miller, Mowrer & Sears, 1939). Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, η επιθετικότητα δεν είναι μια έμφυτη, αυτόματη ορμή που προκύπτει στον

οργανισμό, αλλά είναι το αποτέλεσμα ματαιώσεων (Παρασκευόπουλος, 1988). Σε αυτές τις περιπτώσεις το γεγονός ματαίωσης είναι αυτό που προκαλεί τα αρνητικά συναισθήματα στο άτομο, κυρίως τον θυμό. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι ένα γεγονός ματαίωσης μπορεί πάντα να προκαλέσει μια αντιδραστική συμπεριφορά (Lazarus, 1991). Κατά τη διαδικασία κοινωνικοποίησής τους, οι άνθρωποι μαθαίνουν να προσαρμόζονται σε κανόνες και να περιορίζουν την επιθετικότητα που προέρχεται μέσα από την εμπειρία μιας ματαίωσης (Ζαχάρης, 2003). Σε περιπτώσεις όπου η επιθετική απόκριση είναι υπερβολική σε σχέση με τη συναισθηματική πρόκληση τότε η επιθετικότητα θεωρείται παθολογική και δεν έχει ως βασική αιτία το γεγονός ματαίωσης (Marsee & Frick, 2007).

Αυτό που κάνει ιδιαίτερη εντύπωση είναι ότι η αντιδραστική επιθετικότητα παρουσιάζει ισχυρή κληρονομικότητα και αυτό οφείλεται κυρίως στην παρουσία συγκεκριμένων ορμονών, οι οποίες προκαθορίζονται γενετικά (Pavlov & Christiakon, 2012). Εντούτοις, η αλληλεπίδραση γονιδίων περιβάλλοντος διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην εμφάνιση ή όχι μιας επιθετικής ή αντικοινωνικής συμπεριφοράς (Tremblay, Hartup & Archer, 2005). Οι περιβαλλοντικοί παράγοντες που συμβάλλουν στην ανάπτυξη της επιθετικότητας περιλαμβάνουν τους οικογενειακούς παράγοντες, μεταξύ των οποίων η έκθεση στην επιθετικότητα κατά την παιδική και εφηβική ηλικία, όπως επίσης και πολιτισμικούς και κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες (Dodge, Greenberg, & Malone, 2008· Rueden, Gosh, Rajmil, Bisegger, & Ravens-Sieberer, 2006). Αυτό σημαίνει πως τα άτομα με βιολογική προδιάθεση για επιθετικότητα μπορεί να είναι ιδιαίτερα ευάλωτα σε περιόδους ψυχοκοινωνικής αντιξοότητας. Μια τέτοια περίοδος θεωρείται και η μετανάστευση (Fuligni, 1998· Hernandez & Charney, 1998).

Σε αντίθεση με την αντιδραστική επιθετικότητα, η ενεργητική επιθετικότητα (proactive aggression) είναι μια προσχεδιασμένη ενέργεια με σκοπό το άτομο θύτης να πετύχει

συγκεκριμένους στόχους. Αυτή η κατηγορία έχει τις ρίζες της στην κοινωνικογνωστική θεωρία (social learning theory, Bandura, 1983). Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, η επιθετικότητα είναι μια επίκτητη συμπεριφορά και όχι κληρονομούμενη. Ουσιαστικά, η ενεργητική επιθετικότητα οδηγείται από την επιθυμία του ατόμου να κερδίσει τις αναμενόμενες επιβραβεύσεις που ακολουθούν τη διάπραξη της επίθεσης. Στη συγκεκριμένη περίπτωση το άτομο- θύτης ίσως να μην έχει σκοπό να βλάψει το θύμα, αλλά τις περισσότερες φορές είναι αναγκαίο ώστε να διεκδικήσει αυτό που θέλει (Bandura, 1973, 1983). Η απόκτηση δύναμης και ισχυρών δεσμών στην παρέα φαίνεται να είναι τα βασικά στοιχεία ικανοποίησης που διεκδικούν τα άτομα που ασκούν ενεργητική επιθετικότητα (Roland & Idsoe, 2001).

Συνεπώς, ένα από τα κύρια κίνητρα για να εκφοβίσει ένα άτομο κάποιο άλλο, πιο αδύνατο, για μεγάλο χρονικό διάστημα, είναι η απόλαυσή του να νιώθει δυνατότερος και πιο κυρίαρχος (Pellegrini, 2004· Pellegrini & Bartini, 2001· Price & Dodge 1989). Όταν το θύμα είναι φοβισμένο ή υποτακτικό ο θύτης φθάνει στους στόχους του και τα πρότυπα αρνητικής συμπεριφοράς ενισχύονται. Με αυτόν τον τρόπο ο εκφοβισμός καθιερώνεται στο μυαλό του θύτη ως ένα μέσο με το οποίο μπορεί να αισθανθεί δυνατός και κυρίαρχος (Vitaro, et al., 2006· Bandura 1973). Εντούτοις, οι θύτες δεν επιδιώκουν μόνο να κερδίσουν δύναμη ή κυριαρχία όταν εκφοβίζουν άλλους, αλλά επιδιώκουν και την απόκτηση ισχυρών δεσμών (Fandrem, Strohmeier & Roland, 2009· Roland & Idsoe, 2001). Έτσι, ο θύτης εκφοβίζει για να νιώθει κοντά με κάποιους άλλους και να δημιουργήσει ισχυρές σχέσεις στην ομάδα. Αν η παρενόχληση του θύματος οδηγεί σε ισχυρότερους δεσμούς εντός της ομάδας που θυματοποιεί τότε ο θύτης πετυχαίνει τους στόχους του και η αρνητική συμπεριφορά ενισχύεται (Strohmeier, 2014).

Υπάρχουν ενδείξεις ότι η άσκηση αντιδραστικής επιθετικότητας για ένα μικρό χρονικό διάστημα (π.χ. ένα χρόνο) είναι προβλεπτικός παράγοντας για εμφάνιση ενεργητικής επιθετικότητας για τα επόμενα χρόνια ενώ η άσκηση ενεργητικής επιθετικότητας δεν προβλέπει την εμφάνιση αντιδραστικής επιθετικότητας. Αυτά τα αποτελέσματα προτείνουν ότι αναπτυξιακά η αντιδραστική επιθετικότητα προηγείται της ενεργητικής επιθετικότητας και ότι αργότερα τα δύο είδη επιθετικότητας ακολουθούν διαφορετικά αναπτυξιακά μονοπάτια (Lansford, Dodge, Pettit & Bates, 2002).

Ο Dodge το 1991 πρότεινε ένα θεωρητικό μοντέλο σύμφωνα με το οποίο η αντιδραστική και ενεργητική επιθετικότητα έχουν προέλευση από διαφορετικές κοινωνικές εμπειρίες και αναπτύσσονται ανεξάρτητα. Συγκεκριμένα, ισχυρίστηκε ότι η αντιδραστική επιθετικότητα αναπτύσσεται μέσω των συνεχόμενων αντιδράσεων σε παρενοχλήσεις ή απειλές και εδραιώνεται σε ένα μη προβλέψιμο περιβάλλον που συνήθως δημιουργείται από την υιοθέτηση ενός καταχρηστικού και ψυχρού γονεϊκού μοντέλου. Αυτό φαίνεται και από το γεγονός ότι οι αντιδραστικά επιθετικοί έφηβοι πολλές φορές έχουν ιστορικό φυσικής θυματοποίησης από τους γονείς, πράγμα που δεν συμβαίνει με τους ενεργητικά επιθετικούς έφηβους (Dodge, Lochman, Harnish, Bates & Pettit, 1997). Σε αντίθεση με την αντιδραστική επιθετικότητα, η ενεργητική επιθετικότητα αναπτύσσεται σε υποστηρικτικά περιβάλλοντα τα οποία ευνοούν τη χρήση της επιθετικότητας ως ένα μέσο να πετύχει κάποιος τους στόχους του. Πολλά από τα άτομα που χρησιμοποιούν επανειλημμένα τη βία για να πετύχουν κάτι έχουν ιστορικό έκθεσης σε επιθετικά μοντέλα στην οικογένεια που εκτιμούν τη χρήση επιθετικότητας για να λύσουν συγκρούσεις. Οι ίδιοι έχουν θετικές οικογενειακές σχέσεις εφόσον δέχονται λιγότερο έλεγχο και λιγότερους κανόνες στο σπίτι (Poullin & Dishion, 2000).

Παρόλα αυτά, τις περισσότερες φορές είναι δύσκολο να αποφασιστεί αν μια επιθετική πράξη κινείται από κίνητρα ενεργητικής επιθετικότητας ή αντιδραστικής επιθετικότητας (Bushman & Anderson, 2001). Έρευνες δείχνουν ότι περίπου τα μισά από τα παιδιά που επιδεικνύουν επιθετική συμπεριφορά χρησιμοποιούν εξίσου την ενεργητική, όσο και την αντιδραστική επιθετικότητα, το 1/3 των παιδιών είναι κυρίως αντιδραστικά επιθετικά και μόνο η μειοψηφία (15%) των παιδιών βρέθηκε να είναι ενεργητικά επιθετικά (Vitaro, Gendreau, Tremblay & Oigny, 1998· Dodge, et al., 1997· Pulkkinen, 1996). Αυτό δείχνει πως αν και τα δύο είδη επιθετικότητας έχουν διαφορετική ανάπτυξη και προέρχονται από διαφορετικούς παράγοντες, εντούτοις πολλές φορές χρησιμοποιούνται συγχρόνως.

Λόγω της διαφορετική φύσης που έχουν αυτά τα δύο είδη επιθετικότητας, τα άτομα που εμπλέκονται σε αυτά, έχουν δύο διαφορετικά προφίλ και συνεπώς διαφορετική αντιμετώπιση από το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο. Καταρχήν, η αντιδραστική επιθετικότητα φαίνεται να είναι λιγότερο ανεχτή από τα άλλα παιδιά σε σύγκριση με την ενεργητική επιθετικότητα (De Castro et al., 2002). Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι στο πέρασμα του χρόνου τα αντιδραστικά επιθετικά παιδιά χρησιμοποιούν την επιθετικότητα πιο συχνά και πιο εύκολα. Ο λόγος που συμβαίνει αυτό είναι ότι τα αντιδραστικά επιθετικά παιδιά θυματοποιούνται πιο συχνά, τόσο από συνομηλίκους όσο και από ενήλικες, με αποτέλεσμα να επιδεινώνονται οι αντιδραστικές τους τάσεις και η ροπή τους προς εχθρικές αποδόσεις μιας πράξης (Dodge et al., 2003). Έρευνες δείχνουν ότι τα αντιδραστικά επιθετικά παιδιά ερμηνεύουν τις προσδοκίες των άλλων ως εχθρικές πιο γρήγορα απ' ό,τι τα ενεργητικά επιθετικά και τα ενεργητικά-αντιδραστικά επιθετικά παιδιά γι' αυτό και αντιδρούν πιο άμεσα προς αυτές (Dodge et al., 1997· Day, Bream, & Pal, 1992· Dodge & Coie, 1987). Ως αποτέλεσμα αυτού, η αντιδραστική επιθετικότητα, συχνά, σχετίζεται με την έλλειψη φιλικών δεσμών και με χαμηλές δεξιότητες επικοινωνίας στην παρέα (Camodeca, Terwogt, Goossens & Schuengel,

2002). Αυτά τα αποτελέσματα γίνονται εμφανή και στη σχολική τους εικόνα η οποία εκλαμβάνεται από τους συμμαθητές και τους εκπαιδευτικούς ως φτωχή και αναρχική (Poulin & Boivin, 2000).

Σε αντίθεση με τα αντιδραστικά παιδιά, τα ενεργητικά επιθετικά παιδιά έχουν περισσότερους φίλους και τα πηγαίνουν καλά στο σχολείο (Dodge et al., 1997· Dodge, Coie, Pettit & Price, 1990). Ακόμη, έχουν θετική αυτοεικόνα και είναι ικανοί να ρυθμίζουν αισθήματα ματαίωσης (Little et al., 2003). Το γεγονός όμως ότι έχουν την τάση να διαλέγουν φίλους με την ίδια επιθετική συμπεριφορά έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση της ενεργητικής τους επιθετικότητας στο πέρασμα του χρόνου (Poulin & Boivin, 2000).

Αυτές οι διαφορές μεταξύ των δύο κατηγοριών επιθετικών παιδιών δίνουν μια ερμηνεία στο παράδοξο της υπόθεσης πώς ενώ και οι δύο κατηγορίες παιδιών ασκούν βία γιατί έχουν διαφορετική αντιμετώπιση από τους συνομήλικους. Όπως γίνεται αντιληπτό, η ενεργητική επιθετικότητα σχετίζεται με θετική αξιολόγηση της βίας και των συνεπειών της ιδιαίτερα στο πλαίσιο συγκρούσεων με τους συνομηλικούς πράγμα που δεν συμβαίνει στην αντιδραστική επιθετικότητα (Dodge et al., 1990). Επομένως, η ενεργητική επιθετικότητα δεν συνδέεται μόνο με αρνητικά χαρακτηριστικά, αλλά και με θετικά όπως η ηγεσία, η αίσθηση του χιούμορ κ.ά. (Crick & Dodge, 1996· Dodge & Coie, 1987). Σε αντίθεση η αντιδραστική επιθετικότητα σχετίζεται μόνο με αρνητικά χαρακτηριστικά όπως η οξυθυμία, η απουσία ηγεσίας, η έλλειψη συνεργασίας και φροντίδας για τους φίλους (Price & Dodge, 1989). Ως εκ τούτου, δεν είναι παράξενο που η αντιδραστική επιθετικότητα σχετίζεται σημαντικά με την αρνητική εικόνα στην παρέα, ενώ η ενεργητική επιθετικότητα προσδίδει μια πιο ισορροπημένη εικόνα (Boivin, Hymel, & Bukowski, 1995). Ακόμη, έρευνες δείχνουν ότι υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ αντιδραστικής επιθετικότητας και της θυματοποίησης από την παρέα, σε αντίθεση με την ενεργητική επιθετικότητα που δεν σχετίζεται με τη

θυματοποίηση και αυτό δείχνει πως όντως οι διαφορές μεταξύ ενεργητικής και αντιδραστικής επιθετικότητας αντικατοπτρίζονται και στην συμπεριφορά και στις αντιδράσεις των συνομηλίκων (Camodeca, et al., 2002).

Ο ιδιόμορφος χαρακτήρα που αποκτά ο κάθε έφηβος ξεχωριστά, ανάλογα με το ποιο είδος επιθετικότητας χρησιμοποιεί, έχει ως αποτέλεσμα κάποιες συγκεκριμένες ψυχολογικές επιπτώσεις. Τα παιδιά που χρησιμοποιούν αντιδραστική επιθετικότητα βρίσκονται σε κίνδυνο για κοινωνική απομόνωση και απόρριψη (Prinstein & Cillessen, 2003 · Dodge, et al., 1997), γεγονότα που θεωρούνται πηγές άγχους και ότι άλλο συνεπάγεται από αυτό (Bierman, 2004). Συνεπώς, η κοινωνική απόρριψη παίζει σημαντικό ρόλο στη συσχέτιση που παρατηρείται μεταξύ της αντιδραστικής επιθετικότητας και των πολλών αρνητικών συναισθημάτων που προκύπτουν απ' αυτή (Prinstein & Cillessen, 2003). Συγκεκριμένα, η αντιδραστική επιθετικότητα συνδέεται κυρίως με αυξημένα επίπεδα δυστυχίας, κατάθλιψης και τάσεις αυτοκτονίας, συνέπειες που πιθανότατα οφείλονται στην κοινωνική απόρριψη και απομόνωση που δέχονται αυτά τα άτομα (Raine et al., 2006). Επίσης, λόγω των αρνητικών εμπειριών στην οικογένεια και το φιλικό πλαίσιο που σχετίζονται με την αντιδραστική επιθετικότητα δεν είναι απίθανο η αντιδραστική επιθετικότητα να συνδέεται και με άλλα συμπεριφοριστικά, συναισθηματικά και γνωστικά προβλήματα (Waschbusch & Willoughby, 1998).

Από την άλλη, η ενεργητική επιθετικότητα συνδέεται κυρίως με ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά όπως έλλειψη ενοχής, σαδιστική συμπεριφορά κ.ά. (Fite, Stoppelbein & Greening, 2009· Barry, Grafeman, Adler & Pickard, 2007· Marsee & Frick, 2007· Vitacco, Neumann, Caldwell, Leistico & Van Rybroek, 2006) καθώς και με πολλές μορφές αντικοινωνικής συμπεριφοράς και παραβατικότητας στην παιδική και εφηβική ηλικία (Fite, Colder, Lochman & Wells, 2008· Raine et al., 2006).

Η ενεργητική επιθετικότητα είναι η κύρια αιτία εμφάνισης του εκφοβισμού, ιδιαίτερα μεταξύ των εφήβων (Salmivalli & Nieminen, 2002· Roland & Idsøe, 2001). Όμως αυτό δεν σημαίνει πως δεν συσχετίζεται και με την αντιδραστική επιθετικότητα, αν και η αντιδραστική επιθετικότητα (όπως προαναφέρθηκε) συσχετίζεται περισσότερο με τη θυματοποίηση παρά με τον εκφοβισμό (Roland & Idsøe, 2001).

Όσον αφορά τις δύο υποκατηγορίες της ενεργητικής επιθετικότητας που αναφέρθηκαν πιο πάνω, παρουσιάζουν διαφορές ως προς το φύλο και την εθνικότητα. Συγκεκριμένα, η ενεργητική επιθετικότητα που σχετίζεται με την απόκτηση δύναμης είναι καλύτερος προβλεπτικός παράγοντας συμμετοχής σε εκφοβισμό για τα αγόρια ενώ η ενεργητική επιθετικότητα που σχετίζεται με την ένταξη είναι καλύτερος προβλεπτικός παράγοντας συμμετοχής σε εκφοβισμό για τα κορίτσια (Roland & Idsøe, 2001). Ακόμη, τα κίνητρα για επιθετική συμπεριφορά και εκφοβισμό διαφέρουν όχι μόνο μεταξύ των δύο φύλων, αλλά και μεταξύ των ντόπιων και μεταναστών εφήβων. Έρευνες δείχνουν ότι η ανάγκη για ανάπτυξη ισχυρών δεσμών στην παρέα και η αποδοχή από τους άλλους είναι οι δύο πιο σημαντικοί προβλεπτικοί παράγοντες για εκφοβισμό και επιθετική συμπεριφορά μεταξύ των μεταναστών σε σύγκριση με τους ντόπιους (Strohmeier et al., 2011· Fandrem et al., 2009· Spiel et al., 2009· Gradinger et al., 2008). Σε αντίθεση, οι ντόπιοι χρησιμοποιούν την επιθετικότητα ως ένα μέσο επίτευξης κυριαρχίας και απόκτησης δύναμης στην ομάδα (Sijtsema, et al., 2009).

Παρόλα αυτά, ο εκφοβισμός δεν μπορεί να ερμηνευθεί μόνο με βάση τα είδη του και τους μηχανισμούς του. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το κοινωνικό προφίλ που παρουσιάζει το κάθε άτομο που εμπλέκεται σε αυτόν. Πολλές έρευνες έχουν εντοπίσει πληθώρα χαρακτηριστικών, ατομικών (Perren & Alsaker, 2006· Craig & Pepler, 2003· Schwartz et al., 1999) ή κοινωνικών (Dodge et al., 2008· Rueden et al., 2006), που σχετίζονται με την

αύξηση του εκφοβισμού και της θυματοποίησης. Κάποια από αυτά έχουν ήδη αναφερθεί στα προηγούμενα κεφάλαια όπου έγινε ο διαχωρισμός του εκφοβισμού σε είδη και μηχανισμούς. Σημαντικό όμως είναι να γίνει η διερεύνηση του εκφοβισμού μέσα από τους παράγοντες που συμβάλλουν στην ανάπτυξη του ώστε να διαφανεί καλύτερα το προφίλ των ατόμων που ανήκουν στις ομάδες κίνδυνου εμφάνισης εκφοβισμού και θυματοποίησης.

2.4 Κοινωνικό προφίλ των εφήβων σε σχέση με τον εκφοβισμό

Όπως φαίνεται μέσα από τα προηγούμενα κεφάλαια ο εκφοβισμός συσχετίζεται άμεσα με πολλούς ατομικούς και κοινωνικούς παράγοντες με αποτέλεσμα η εμφάνιση του ή όχι να εξαρτάται από τον συνδυασμό των χαρακτηριστικών του κοινωνικού προφίλ του κάθε έφηβου. Ένα από τα σημαντικότερα και καθοριστικότερα χαρακτηριστικά, για την εμφάνιση του εκφοβισμού και το είδος που χρησιμοποιείται, είναι το φύλο. Εντούτοις, υπάρχουν κι άλλοι σημαντικοί παράγοντες, κοινωνικοί κυρίως που συμβάλλουν άμεσα στη διαμόρφωση του προφίλ του θύτη και του θύματος αντίστοιχα (Green, 2001). Στην παρούσα έρευνα γίνεται η διερεύνηση των σημαντικότερων χαρακτηριστικών (φύλο, ηλικία, κοινωνικοοικονομικό επίπεδο οικογένειας, μορφωτικό επίπεδο γονέων) που είναι καθοριστικά ως προς την εμφάνιση ή όχι του εκφοβισμού.

Το φύλο είναι το χαρακτηριστικό που έχει την ισχυρότερη συσχέτιση με τον εκφοβισμό (Spriggs, Iannotti, Nansel & Haynie, 2007). Ανεξαρτήτως ηλικίας, κοινωνικοοικονομικού επιπέδου και εθνικότητας τα αγόρια εκφοβίζουν τους άλλους πιο συχνά απ' ό τι τα κορίτσια (Pepler et al., 2008· Scholte et al., 2007· Borg, 1999· Boulton & Underwood, 1992) ενώ ταυτόχρονα θυματοποιούνται και πιο συχνά (Spriggs, Iannotti, Nansel & Haynie, 2007· Nansel et al., 2001· Berthold & Hoover, 2000). Στις περιπτώσεις όπου τα κορίτσια

εμπλέκονται σε εκφοβισμό χρησιμοποιούν περισσότερο έμμεσες μορφές εκφοβισμού, όπως σχεσιακό εκφοβισμό (Ostrov & Keating, 2004· Crick, 1996· Crick & Grotpeter, 1995) ενώ τα αγόρια χρησιμοποιούν περισσότερο άμεσες μορφές εκφοβισμού, όπως ο σωματικός εκφοβισμός (Putallaz et al., 2007· Baldry & Farrington 1999· Rys & Bear, 1997· Crick & Grotpeter, 1995). Ο εκφοβισμός, ως επί το πλείστο, γίνεται μέσα σε ομάδες του ίδιου φύλου. Με άλλα λόγια, τα αγόρια εκφοβίζουν αγόρια και τα κορίτσια εκφοβίζουν κορίτσια (Veenstra et al., 2007· Pellegrini & Long, 2002). Παρόλα αυτά, τα κορίτσια έχουν την ικανότητα να αντιμετωπίζουν πιο εύκολα τον εκφοβισμό λόγω των στενών σχέσεων που αποκτούν με ένα άτομο, το οποίο μπορούν να εμπιστευτούν. Ακόμη, τα κορίτσια μιλούν πιο εύκολα γι' αυτό που τους συνέβηκε σε κάποιον εκπαιδευτικό ή στους γονείς τους με αποτέλεσμα να έχουν περισσότερη στήριξη για να το ξεπεράσουν (Schmidt & Bagwell, 2007).

Άλλος ένας σημαντικός παράγοντας που διαφοροποιεί τον εκφοβισμό είναι η ηλικία. Οι διάφορες μορφές επιθετικότητας καθώς και τα είδη εκφοβισμού ακολουθούν μια αναπτυξιακή διαδικασία (Underwood, 2003). Συγκεκριμένα, ο εκφοβισμός πρωτοεμφανίζεται στο νηπιαγωγείο, ως σωματική επιθετικότητα και έχει την τάση να αυξάνεται κατά την παιδική ηλικία (Alsaker & Valkanover, 2001). Η σωματική επιθετικότητα συσχετίζεται ιδιαίτερα με την ηλικία εφόσον στο πέραςμα του χρόνου αυτή η άμεση μορφή εκφοβισμού αντικαθίσταται με άλλες πιο έμμεσες μορφές (Losel & Bliesener, 1999). Η συχνότητα με την οποία τα παιδιά εκφοβίζουν τους άλλους φτάνει στα υψηλότερά της επίπεδα κατά τη διάρκεια της προ-εφηβείας και μειώνεται κατά τη διάρκεια της εφηβείας (Scheithauer, Hayer, Petermann, & Jugert, 2006· Espelage, Bosworth, & Simon, 2001).

Πέραν όμως από τον σχολικό χώρο που τα παιδιά περνούν αρκετό χρόνο, τις πρώτες και πιο σημαντικές τους εμπειρίες τις έχουν μέσα στην οικογένεια. Γι' αυτό, το

κοινωνικοοικονομικό επίπεδο της οικογένειας και το μορφωτικό επίπεδο των γονέων είναι από σημαντικοί παράγοντες σε σχέση με τον εκφοβισμό που πρέπει να διερευνηθούν. Σύμφωνα με τους Dodge et al. (2008) ένα μειονεκτικό κοινωνικό μοντέλο που παρουσιάζεται στα παιδιά από πολύ νωρίς μπορεί να προβλέψει την επιθετικότητα. Συνεπώς, το χαμηλό κοινωνικό-οικονομικό επίπεδο της οικογένειας και το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των γονέων είναι προβλεπτικοί παράγοντες εμφάνισης εκφοβισμού (Nordhagen, Nielsen, Stigum & Kohler, 2005) και θυματοποίησης (Jansen et al., 2012· Bowes et al., 2009· Nordhagen, et al., 2005). Αυτό ίσως να οφείλεται στο γεγονός ότι οι γονείς με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο τείνουν να λύνουν τις διαφορές τους με το παιδί τους μέσω της χρήσης βίας (Reppucci, Britner & Woolard, 1997· De Panfilis 1996). Οι γονείς με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο τις περισσότερες φορές είναι άνεργοι ή έχουν κακοπληρωμένες δουλειές και αυτό τους προκαλεί άγχος που τις περισσότερες φορές το εκδηλώνουν με βία προς το παιδί ή τον σύντροφό τους (Altepeter & Walker, 1992). Σύμφωνα με τους Mayer, Fuhrer και Uslucan (2005), τα παιδιά που βιώνουν φυσική και συναισθηματική βία μέσα στην οικογένεια έχουν περισσότερες πιθανότητες να αναπτύξουν μια επιθετική συμπεριφορά προς στους συνομήλικούς τους. Επομένως, τα άτομα που προέρχονται από οικογένειες με χαμηλό κοινωνικό-οικονομικό και μορφωτικό επίπεδο μπορούν να θεωρηθούν ως μια ομάδα που έχει αυξημένες πιθανότητες εμφάνισης εκφοβισμού, ανεξαρτήτως άλλων χαρακτηριστικών.

Μια τέτοια ιδιαίτερη και αξιοσημείωτη ομάδα πληθυσμού είναι και αυτή των μεταναστών, για την οποία γίνεται εκτεταμένη αναφορά στο επόμενο κεφάλαιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΕΦΗΒΟΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΚΑΙ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΣ

Η μετανάστευση δεν είναι ένα σύγχρονο φαινόμενο, αλλά είναι πάντα επίκαιρο. Με πολλά στοιχεία να διαφοροποιούν την μετανάστευση του σήμερα με αυτή του χθες, το φαινόμενο αυτό επηρεάζει πολλούς τομείς της κοινωνίας, τόσο σε ατομικό όσο και σε ομαδικό επίπεδο. Σε αυτό το κεφάλαιο γίνεται η παρουσίαση του φαινομένου της μετανάστευσης και των στρατηγικών που ακολουθούνται μέχρι την ολοκλήρωσή της. Έπειτα, ακολουθεί μια σύντομη μελέτη για την περίπτωση της Κύπρου και τη σχέση της με τη μετανάστευση εφόσον η έρευνα διεξάγεται στο κοινωνικό πλαίσιο της Κύπρου. Στο τέλος αναφέρονται όλες οι επιπτώσεις που μπορεί να προκαλέσει η μετανάστευση στην κοινωνία ως σύνολο, στο άτομο και ειδικότερα στον έφηβο καθώς και το πώς αυτή συμβάλλει στη μορφοποίηση του φαινομένου του εκφοβισμού.

3.1 Το φαινόμενο της μετανάστευσης και οι επιπτώσεις του

Η μετανάστευση ορίζεται ως η μόνιμη ή προσωρινή μεταβολή του τόπου εγκατάστασης ενός ατόμου ή ενός κοινωνικού συνόλου (Τσαούση, 1996), που γίνεται είτε με τη θέλησή τους, είτε χωρίς αυτή, προς αναζήτηση νέων ευκαιριών καθώς και ασφαλέστερων και καλύτερων προοπτικών διαβίωσης (www.redcross.gr). Η μετανάστευση οφείλεται σε απωθητικούς παράγοντες στον τόπο προέλευσης, καθώς και σε έλκυστικούς στον τόπο προορισμού (ΚΕΠΕ, 1995). Οι κυριότεροι λόγοι της μετανάστευσης αποτελούν η

αναζήτηση εργασίας και η μετάβαση σε περιβάλλον με ευνοϊκότερες επαγγελματικές ευκαιρίες καθώς και η οικογενειακή επανένωση (Ναζάκης & Χλέτσος, 2003).

Εντούτοις, οι μεταναστευτικές ροές δεν είναι τελείως αυθαίρετες και ούτε βασίζονται μόνο σε προσωπικές εκτιμήσεις, αλλά ακολουθούν συγκεκριμένους κανόνες. Διάφορες θεωρίες προσπάθησαν να περιγράψουν και να ερμηνεύσουν αυτούς τους κανόνες με αποτέλεσμα τη δημιουργία τεσσάρων βασικών σχολών: την κληρονομιά του Ravenstein, τη σχολή των νέων οικονομικών θεωριών, τη θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων και τη σχολή κοινωνικών θεωριών (Jennissen, 2007). Σύμφωνα με την κληρονομιά του Ravenstein, τα άτομα μεταναστεύουν όταν έχουν οικονομικό συμφέρον και πηγαίνουν κατά προτίμηση εκεί όπου υπάρχουν περισσότερες πιθανότητες να ανεβάσουν το βιοτικό τους επίπεδο στη διάρκεια της ζωής τους, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη άλλους παράγοντες (Βασιακώστα, 2010). Αντιθέτως, η σχολή των νέων οικονομικών θεωριών στηρίζει ότι η οικογένεια είναι η βασική μονάδα μετανάστευσης και όχι το άτομο. Σύμφωνα με αυτή, οι οικογένειες επιδιώκουν να εξασφαλίσουν την επιβίωση τους μέσα από την ελαχιστοποίηση του κινδύνου και όχι μέσα από την μεγιστοποίηση του οικονομικού τους οφέλους (Jennissen, 2007). Η θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων βλέπει το φαινόμενο της μετανάστευσης μέσα από ένα γενικότερο φακό. Υποστηρίζει ότι η μετανάστευση προκύπτει από την επέκταση του καπιταλιστικού συστήματος ανά τον κόσμο, κάτι που έχει σαν αποτέλεσμα την αποσταθεροποίηση των παραδοσιακών τρόπων ζωής σε οικονομικό και περιβαλλοντικό επίπεδο, σε μια όλο και διευρυνόμενη καπιταλιστική περιφέρεια. Με άλλα λόγια, οι άνθρωποι μεταναστεύουν επειδή η ζωή τους είναι επισφαλής, ειδικά όταν δελεάζονται από υψηλούς μισθούς, και πηγαίνουν προς υπερκαταναλωτικές περιοχές στις πλούσιες χώρες (Gurak & Caces, 1992· Stark & Taylor, 1991). Τέλος, η σχολή κοινωνικών θεωριών δίνει ιδιαίτερη έμφαση στα κοινωνικά χαρακτηριστικά και ειδικά στον συσχετισμό των

κοινωνικών δικτύων με τη μετανάστευση. Κατά αυτή την αντίληψη, τα άτομα παίρνουν τις αποφάσεις για τη μετανάστευση μέσα σε ένα πλαίσιο ατελούς ενημέρωσης που κυκλοφορεί στα κοινωνικά τους δίκτυα που συχνά περιλαμβάνουν ανθρώπους που έχουν ήδη μεταναστεύσει (Πουλοπούλου, 2007). Οι μετανάστες τείνουν να ακολουθήσουν εκείνους που έχουν ήδη μεταναστεύσει με αποτέλεσμα να επικρατεί μια διαδικασία που ονομάζεται «αλυσιδωτή μετανάστευση». Οι μετανάστες αυτοί επωφελούνται από την πείρα εκείνων που έχουν ήδη βιώσει την μετανάστευση ενώ ταυτόχρονα δέχονται βοήθεια και κάθε είδους υποστήριξη εκ μέρους τους. Πολύ συχνά αυτές οι μεταναστευτικές κοινότητες είναι και γεωγραφικά συγκεντρωμένες στον χώρο, ενώ η κοινωνία υποδοχής συχνά τους αντιμετωπίζει σαν ghetto (Βασιακώστα, 2010).

Ασχέτως με τον λόγο που ένα άτομο μεταναστεύει, η διαδικασία της μετανάστευσης πραγματοποιείται για όλους σε 3 φάσεις (Kley, 2011· Drachman & Ryan, 1991). Το πρώτο στάδιο είναι η αποδέσμευση – ο αποχωρισμός. Σε αυτό το στάδιο το άτομο καλείται να αποδεσμευτεί από την χώρα και την κοινωνία όπου ζει ώστε να γίνει η μετακίνησή του στη νέα χώρα. Είναι μια διαδικασία που προκαλεί αισθήματα φόβου για το αβέβαιο μέλλον, καθώς και αισθήματα ενοχής για αυτούς που μένουν πίσω. Εντούτοις, τα άτομα αυτά ξεκινούν με προσδοκίες και ελπίδες για ένα καλύτερο αύριο (Μπελλάς & Λειβαδίτης, 2013· Hulewat, 1996). Το δεύτερο στάδιο είναι η μετακίνηση – η μετάβαση. Κατά το στάδιο της μετάβασης, ο μετανάστης εξιδανικεύει τη χώρα και την κοινωνία που θα εγκατασταθεί και κάνει το μεγάλο βήμα να εγκατασταθεί στο συγκεκριμένο μέρος (Lindenberg, 1996). Αυτός ο μηχανισμός δημιουργεί διάφορα προβλήματα αργότερα όταν η κοινωνία δεν ανταποκρίνεται στις προσδοκίες του μετανάστη (Hulewat, 1996). Τρίτο και τελευταίο στάδιο είναι το στάδιο της προσαρμογής, το οποίο θεωρείται ως το πιο δύσκολο και το πιο χρονοβόρο στάδιο από τα τρία. Ο λόγος είναι ότι σε αυτή τη φάση γίνεται η διαδικασία

επιπολιτισμοποίησης του ατόμου (Sam & Berry, 2010). Σε αυτήν τη διαδικασία περιλαμβάνονται όλα εκείνα τα φαινόμενα που παράγονται από τη συνεχή και άμεση επαφή ανθρωπίνων ομάδων που ανήκουν σε διαφορετικά πολιτισμικά συστήματα και αφορούν τις αλλαγές που ακολουθούν τόσο στην κάθε μια ξεχωριστά όσο και στις 2 ομάδες (Redfield, Linton & Herkovits, 1936).

Η επιπολιτισμοποίηση, που πραγματοποιείται στο τρίτο στάδιο, είναι μια πολύ σημαντική διαδικασία, που χρειάζεται τη συμβολή όλων των εθνικών ομάδων που συνυπάρχουν σε ένα κοινωνικό πλαίσιο, γιατί από αυτήν καθορίζεται η διαμόρφωση της νέας κοινωνίας (Sorrells, 2013). Οι στρατηγικές που χρησιμοποιούνται για να επιτευχθεί η εξισορρόπηση στην επιπολιτισμοποίηση τόσο από τα μέλη της χώρας υποδοχής όσο και από τα μέλη των χωρών προέλευσης είναι δύο:

1. Διατήρηση του πολιτισμού και της κουλτούρας: κατά αυτήν την στρατηγική το άτομο αποφασίζει σε ποιο βαθμό η εθνική ταυτότητα και τα χαρακτηριστικά της είναι σημαντικά και η διατήρησή τους είναι υψίστης σημασίας.
2. Συμμετοχή και διαπροσωπικές επαφές: σε ποιο βαθμό τα άτομα πρέπει να εμπλέκονται στις άλλες εθνικές ομάδες ή αν θα πρέπει να παραμένουν απομονωμένοι (Berry, 1997).

Παρόλα αυτά, αν και το κάθε άτομο – μετανάστης έχει το δικαίωμα να ακολουθήσει τη δική του στρατηγική, εντούτοις, πολλές φορές, η πολιτική που ακολουθεί η ομάδα συνόλου έρχεται σε αντίθεση με τις ατομικές προτιμήσεις και αυτό δημιουργεί αντιπαραθέσεις στο ίδιο το σύνολο των μεταναστών (Krishnan & Berry, 1992). Σε αυτές τις περιπτώσεις, η προσωπική άποψη δεν παίζει σημαντικό ρόλο ως προς τον τρόπο διενέργειας της ομάδας, αλλά και του ατόμου του ίδιου. Με άλλα λόγια η απόφαση που παίρνει η πλειοψηφία είναι αυτή που ορίζει τη σχέση μεταξύ των δύο ομάδων (Horenczyk, 1996). Η πολιτική που θα

ακολουθήσει η κάθε εθνική ομάδα ξεχωριστά εξαρτάται από τον βαθμό αποδοχής της πολυπολιτισμικής μορφής της χώρας, τόσο από τα μέλη της χώρας υποδοχής όσο και από τα μέλη της χώρας προελεύσεως (Berry & Kalin, 1995). Οι κοινωνίες που είναι υποστηρικτικές ως προς τον πολιτισμικό πλουραλισμό παρέχουν ένα θετικότερο πλαίσιο προσαρμογής των μεταναστών. Αυτό συμβαίνει για δύο λόγους: α) είναι λιγότερο πιθανόν να επιβάλουν την κοινωνική αλλαγή ή τον αποκλεισμό των μεταναστών και β) είναι περισσότερο πιθανόν να παρέχουν κοινωνική στήριξη (Murphy, 1965).

Παρόλα αυτά, η αποδοχή που επιδεικνύουν οι ομάδες είναι σχετική εφόσον επηρεάζεται και από άλλα στοιχεία όπως η κουλτούρα, η ράτσα, η θρησκευτική ομάδα κ.ά. (Berry & Kalin, 1995). Για παράδειγμα, διαφορετικά επίπεδα αποδοχής έχει η Κύπρος προς τους Έλληνες με τους οποίους μοιράζονται την ίδια γλώσσα, κουλτούρα και θρήσκευμα και διαφορετικά προς τους Πακιστανούς που δεν έχουν καμιά ομοιότητα. Όπως είναι αναμενόμενο οι ομάδες που είναι λιγότερο αποδεκτές βιώνουν εχθρότητα, απόρριψη και διακρίσεις εις βάρος τους, παράγοντες που συμβάλλουν αρνητικά στην προσαρμογή των μεταναστών. Επίσης, η αποδοχή που επιδεικνύουν οι πολίτες της χώρας υποδοχής προς τους μετανάστες μεταβάλλεται και από την εκάστοτε οικονομική κατάσταση της χώρας. Συγκεκριμένα, σε φτωχότερες οικονομικές συνθήκες ο πληθυσμός τείνει να είναι πιο προστατευτικός και επιδεικνύει περισσότερες ρατσιστικές τάσεις. Ο λόγος που συμβαίνει αυτό είναι η αντίληψη ότι οι μετανάστες εντείνουν την ανεργία και υπονομεύουν τη γενική ευημερία του συστήματος (Kessler & Freeman, 2005).

Η όλη διαδικασία της μετανάστευσης έχει διάφορες επιπτώσεις τόσο για τη χώρα υποδοχής όσο και για τη χώρα προελεύσεως. Οι συνέπειες αυτές αφορούν κυρίως το άτομο, τον πολιτισμό, την οικονομική κατάσταση των χωρών και διάφορα δημογραφικά χαρακτηριστικά.

Η δημογραφική εμφάνιση και δομή των δύο χωρών είναι δύο βασικά χαρακτηριστικά που αλλοιώνονται σημαντικά. Η παρουσία ή η απουσία μεγάλων αριθμών ατόμων έχει μεγάλο αντίκτυπο στον ρυθμό αύξησης του πληθυσμού (Macpherson & Gushulak, 2000). Στην Κύπρο, για παράδειγμα, οι μετανάστες το 2001 ήταν το 9,4% του γενικού πληθυσμού ενώ το 2011 ήταν το 20,3% του γενικού πληθυσμού, αλλοιώνοντας έτσι τα δημογραφικά χαρακτηριστικά της χώρας (<http://www.mof.gov.cy>).

Η απροσδόκητα μεγάλη αύξηση του πληθυσμού στη χώρα υποδοχής επηρεάζει την οικονομική κατάσταση της χώρας με διάφορους τρόπους. Οι συνέπειες αυτές μεταβάλλονται ανάλογα με τα χρόνια παραμονής των μεταναστών στη χώρα. Οι προσωρινοί εργάτες, για παράδειγμα, συμβάλλουν στη συμπλήρωση των κενών θέσεων σε τομείς που δεν έχουν ζήτηση από τους ντόπιους, αλλά ταυτόχρονα διατηρούν τους μισθούς σε χαμηλά επίπεδα και εντείνουν την ανεργία (Ortega & Peri, 2009). Εντούτοις, οι μετανάστες συμβάλλουν και στη διατήρηση της οικονομίας μιας χώρας, ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσεων, μέσω των εμβασμάτων που στέλλουν στη χώρα τους (UNCTAD, 2011). Για παράδειγμα, τα εμβάσματα που στέλλονταν στο Τατζικιστάν ήταν αρκετά ώστε να βοηθήσουν στην ανάκαμψη της οικονομίας της χώρας και να την γλιτώσουν από σίγουρη καταστροφή (Traynor, 2010).

Επιπτώσεις εντοπίζονται και σε ατομικό επίπεδο. Σύμφωνα με τον ορισμό της επιπολιτισμοποίησης που προαναφέρθηκε, οι πολιτισμοί που εμπλέκονται σε αυτή τη διαδικασία έχουν μια δυναμική σχέση με αποτέλεσμα να αλληλοεπηρεάζονται. Οι επιδράσεις της σχέσης αυτής ποικίλουν και εξαρτώνται από πολλούς παράγοντες όπως οι πολιτισμοί που εμπλέκονται, το ιστορικό υπόβαθρο των χωρών σε σχέση με την μετανάστευση, ο χρόνος παραμονής του μετανάστη κ.ά. (Macpherson & Gushulak, 2000). Τα άτομα που λαμβάνουν μέρος στη διαδικασία της επιπολιτισμοποίησης, κυρίως τα άτομα

από την ομάδα των μεταναστών, είναι πιθανόν να υποφέρουν από επιπολιτισμικό στρες (Berry, 1970). Το επιπολιτισμικό στρες πρόκειται για μια πτώση στην κατάσταση της υγείας των ατόμων (συμπεριλαμβανομένων των ψυχολογικών, σωματικών και κοινωνικών διαστάσεών της) που βρίσκονται σε διαδικασία επιπολιτισμοποίησης και για τα οποία υπάρχουν στοιχεία ότι αυτά τα φαινόμενα υγείας συνδέονται συστηματικά με την επιπολιτισμοποίηση (Berry, Kim, Minde & Mok, 1987). Κάποια από αυτά τα προβλήματα έχουν ως αρχή την αστάθεια και ανασφάλεια που νιώθει ο μετανάστης στη χώρα υποδοχής.

Τα μέλη της ομάδας μειονοτήτων τις περισσότερες φορές έχουν λιγότερη κοινωνική δύναμη. Αυτό οφείλεται στο ότι πολλές φορές η κοινωνική τους θέση είναι κατώτερη απ' αυτή που είχαν στη χώρα προελεύσεώς τους εφόσον αναγκάζονται να εργαστούν σε θέσεις που δεν συνάδουν με το μορφωτικό τους επίπεδο (Samnani, Boekhorst & Harisson, 2012). Συνεπώς, η πρόσβασή τους σε σημαντικές πηγές στην κοινωνία είναι μειωμένη και αυτό τους κατατάσσει ως μέλη μιας υποτιμημένης ομάδας. Μέσα από καθημερινές δραστηριότητες υπενθυμίζεται σε αυτούς ότι ανήκουν σε μια ομάδα που δεν χαίρει μεγάλης εκτίμησης στην κοινωνία και αυτό έχει διάφορες επιπτώσεις στην ψυχολογία τους. Κάποιες αντιδράσεις είναι η παθητικότητα, η ψυχολογική απόσυρση, η ρήξη με την κοινωνία, η προοδευτική περιθωριοποίηση, η υπερευαισθησία στη συμπεριφορά των άλλων κ.ά. (Χρυσόχοου, 2005). Όλα αυτά οδηγούν στην άρνηση του μετανάστη για το κοινωνικό σύνολο και τη δημιουργία ενός φαύλου κύκλου με πληθώρα συνεπειών.

3.2 Μετανάστες στην Κύπρο σήμερα

Οι πρώτοι μετανάστες που ήρθαν στο νησί ήταν εύποροι Λιβανέζοι, Παλαιστίνιοι και Αραβες που μετά την πτώση της Βηρυτού βρήκαν καταφύγιο για τις επιχειρήσεις τους στην Κύπρο. Έπειτα, κατά τη δεκαετία του 90, πολλοί Έλληνες του Πόντου από την πρώτη Σοβιετική Ένωση κατέφθασαν στο νησί, όπου πολλοί απ' αυτούς, έχοντας ελληνική υπηκοότητα, εγκαταστάθηκαν μόνιμα στην Κύπρο (<http://www.taxidifygis.org.cy>). Σύμφωνα με τη στατιστική υπηρεσία Κύπρου (2011), μέχρι το 2011, στο νησί διέμεναν 12 000 Πόντιοι με τους περισσότερους να είναι εγκαταστημένοι στην Πάφο και στη Λευκωσία. Παρόλα αυτά, η περιοριστική πολιτική που διατηρούσε, μέχρι πρόσφατα (1990), η Κυπριακή κυβέρνηση ως προς τους μετανάστες δεν άφηνε πολλά περιθώρια εισδοχής μεγάλων αριθμών μεταναστών. Όμως, το έλλειμμα εργατικού δυναμικού που προέκυψε σε τομείς όπως οικιακών βοηθών, οικοδομών, τουριστικής βιομηχανίας κ.ά. οδήγησε στη χαλάρωση αυτών των περιορισμών (www.police.gov.cy) με αποτέλεσμα η Κύπρος, μέχρι το 2011, να φιλοξενεί 106 270 άτομα προερχόμενα από χώρες της Ε.Ε. και 64 113 άτομα προερχόμενα από χώρες εκτός Ε.Ε., αριθμοί που αντιστοιχούν στο 20,3 % του γενικού πληθυσμού. Εδώ, αξίζει να σημειωθεί ότι στους αριθμούς αυτούς συμπεριλαμβάνονται μόνο τα άτομα που δήλωσαν μία υπηκοότητα και μόνο αυτή. Όσοι δήλωσαν ως δεύτερη υπηκοότητα την κυπριακή, περιλήφθηκαν στην κατηγορία των Κυπρίων (<http://www.mof.gov.cy>).

Ακόμη ένας αξιόλογος, σε αριθμό, πληθυσμός στην Κύπρο είναι αυτός των Ελλαδιτών. Το 2010 παρατηρείται ένα μεγάλο κύμα μετανάστευσης από την Ελλάδα προς την Κύπρο λόγω της οικονομικής κρίσης που υπάρχει στην Ελλάδα. Εκτιμάται πως μέχρι τον Απρίλιο του 2011, εγκαταστάθηκαν στην Κύπρο 31 000 Ελλαδίτες, εκ των οποίων οι 10 000 είναι γραμμένοι στο ταμείο κοινωνικών ασφαλίσεων, οι 2 000 λαμβάνουν επίδομα ανεργίας ενώ οι

1 514 δουλεύουν στη δημόσια διοίκηση και στην εκπαίδευση. Αυτά τα στοιχεία μπορούν να εκληφθούν ως μια γενικότερη τάση αυτού του πληθυσμού για μόνιμη εγκατάσταση στο νησί. Εξάλλου, η Κύπρος είναι μια πολύ καλή επιλογή για τους Ελλαδίτες εφόσον υπάρχει η κοινή γλώσσα και κουλτούρα, η χαμηλή εγκληματικότητα και βρίσκεται σε μικρή απόσταση από την Ελλάδα (<http://www.mof.gov.cy>).

Τα πιο πάνω στοιχεία δεν υποδηλώνουν, σε καμιά περίπτωση, την αποδοχή των μεταναστών από τον γενικότερο πληθυσμό της Κύπρου. Η κυπριακή κοινωνία ανέκαθεν ήταν πολύ κλειστή και δεν δόθηκε σε αυτή η ευκαιρία να αποκτήσει πολυπολιτισμικό χαρακτήρα και κουλτούρα αποδοχής των ξένων. Σε έρευνα που διεξάχθηκε από τους Αγγελίδη και Παπαναστασίου (2010) με θέμα «Έρευνα για τις απόψεις και αντιλήψεις των ενηλίκων Κυπρίων πολιτών απέναντι στους μετανάστες» φάνηκε ότι οι Ελληνοκύπριοι έχουν ψηλό μέσο όρο συμφωνίας σε δηλώσεις που αναφέρονται στη μετανάστευση ως πηγή προβλημάτων για την Κύπρο. Συγκεκριμένα, ένα μεγάλο ποσοστό (83%), πιστεύει ότι η μετανάστευση προκαλεί αύξηση της ανεργίας καθώς το 81% ισχυρίζεται ότι η αύξηση της εγκληματικότητας οφείλεται στους μετανάστες. Επίσης, το 70% πιστεύει ότι οι μετανάστες δημιουργούν περισσότερα προβλήματα παρά ευκαιρίες και αυτό δημιουργεί ένα αίσθημα ανασφάλειας στους πολίτες. Πολλές φορές οι απόψεις αυτές ενδυναμώνονται μέσα από τα Μ.Μ.Ε. Σε έκθεση της ECRI για την Κύπρο, στην παράγραφο 122, αναφέρεται πως «στην Κύπρο υπάρχει ευρεία δημοσίευση ξενοφοβικών άρθρων και ο φθηνός εντυπωσιασμός είναι συνήθης στα Μ.Μ.Ε.». Αυτή η γενική ξενοφοβική τάση που υπάρχει στους πολίτες πολλές φορές εκφράζεται μέσω του ρατσισμού και της βίας, δημιουργώντας ένα κλίμα αναστάτωσης και αύξηση του εγκλήματος. Σύμφωνα με την έκθεση της ECRI, πολλές ανεπίσημες πηγές αναφέρουν ότι υπάρχει κλιμάκωση της ρατσιστικής βίας τα τελευταία χρόνια στην Κύπρο (www.ecri.org).

3.3 Μετανάστευση κατά την εφηβική ηλικία: Δυσκολίες, προβλήματα.

Ιδιαίτερα δύσκολη είναι η μετανάστευση κατά την εφηβική περίοδο. Η εφηβεία είναι μια περίοδος σημαντικών σωματικών, ψυχολογικών και γνωστικών αλλαγών που κάνουν τον κόσμο να μοιάζει ιδιαίτερα πολύπλοκος, με κοινωνικά δίκτυα που βρίσκονται σε διαρκή ροή και με έντονα συναισθήματα όπως αναστάτωση, άγχος, ευθυμία κ.ά. που πολλές φορές βιώνονται ταυτόχρονα (Feldman, 2009). Σε αυτή την περίοδο της ζωής του, το άτομο, καλείται να κατακτήσει την ταυτότητά του και να καθορίσει ποια είναι τα μοναδικά, ξεχωριστά χαρακτηριστικά του εαυτού του (Erikson, 1963). Για τους μετανάστες έφηβους δε είναι τόσο απλά τα πράγματα, εφόσον κυριότερη ανησυχία τους είναι η ικανότητά τους να χειριστούν τους πολλαπλούς ρόλους που καλούνται να υιοθετήσουν καθώς και την ικανότητά τους να κατακτήσουν την ταυτότητά τους διατηρώντας τους δεσμούς με την κουλτούρα και τον πολιτισμό της εθνικής ομάδας που ανήκουν ενώ παράλληλα να πετύχουν την πλήρη πολιτότητα με τη χώρα υποδοχής (Lafromboise, Coleman & Gerton, 1993).

Η επίδραση της κοινωνίας σε ένα μετανάστη έφηβο αναφέρεται ως «κοινωνικός καθρέφτης» ο οποίος αντανακλά το ποιοι είναι μέσα από τα μάτια των άλλων. Γονείς, δάσκαλοι και συνομήλικοι προωθούν μια θετική ή μια αρνητική εικόνα μέσω αυτού του καθρέφτη, που μπορεί να είναι είτε έγκυρη είτε άκυρη, αλλά παρέχει σημαντικές για τον έφηβο πληροφορίες ως προς την υιοθέτηση της ταυτότητάς του. Μέσω του «κοινωνικού καθρέφτη» προωθούνται τα περισσότερα στερεότυπα. Οι γονείς προειδοποιούν τα παιδιά τους για τα στερεότυπα ή τους κοινωνικούς φραγμούς που μπορεί να αντιμετωπίσουν και οι οποίοι προωθούν αισθήματα μη εμπιστοσύνης έναντι της κουλτούρας της πλειονότητας. Η απειλή του στερεότυπου είναι ακόμα μια ισχυρή ψυχολογική διαδικασία που μπορεί να επηρεάσει την ομαλή ένταξη του μετανάστη έφηβου στην πλειοψηφία. Ο λόγος είναι η

αυξημένη ανησυχία και ο φόβος που έχει ο έφηβος για επιβεβαίωση του λαμβανόμενου στερεότυπου (Clauss-Ehlers, 2010).

Αυτό, όμως, που σχετίζεται άμεσα με την επιπολιτισμοποίηση των έφηβων μεταναστών και την ανάπτυξη της δικής τους ταυτότητας είναι το σχολείο. Αυτή η σχέση φαίνεται να διαδραματίζει σημαντικότερο ρόλο στην ανάπτυξη του ατόμου απ' ό,τι η κοινωνική υποστήριξη από άλλες πηγές όπως η οικογένεια και οι συνομήλικοι (Walsh, Harel-Fisch, & Fogel-Grinvald, 2010). Η κοινωνική υποστήριξη που δέχεται το άτομο μέσα στο σχολείο, από τους δασκάλους του και τους συμμαθητές του μπορεί να αυξήσει την ικανοποίηση για τη ζωή του, να μειώσει τα επίπεδα των καταθλιπτικών συμπτωμάτων (Cemalcilar, 2010) και να συμβάλλει θετικά στην ψυχολογική ευεξία των εφήβων μεταναστών (Walsh et al., 2010). Εντούτοις, οι μετανάστες έφηβοι γίνονται συχνά θύματα διακρίσεων στον σχολικό χώρο. Διακρίσεις είναι οι διαφορετικές και μη δίκαιες μεταχειρίσεις που γίνονται με βάση την εθνικότητα και την καταγωγή κάποιου (Dabady, Blank, & Citro, 2004). Οι διακρίσεις θεωρούνται ως ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες κινδύνου για τη φυσιολογική ανάπτυξη του μετανάστη έφηβου (Romero, Carvajal, Valle & Orduna, 2007). Επίσης, μπορούν να προβλέψουν τα καταθλιπτικά συμπτώματα και να συμβάλουν αρνητικά στη χαμηλή αυτοπεποίθηση των μαθητών (Lopez & DuBois, 2005).

Συνεπώς, το να ανήκει κανείς στην κατηγορία των μεταναστών ίσως θεωρηθεί στοιχείο διαφοροποίησης από την πλειοψηφία. Αυτό είναι αρκετό ώστε να μπει στο στόχαστρο για εκφοβισμό. Όπως προαναφέρθηκε, συνήθως, τα θύματα είναι άτομα που έχουν κάτι που τους κάνει διαφορετικούς και άρα δυσκολότερα αποδεκτούς. Για αυτό τον λόγο στην παρούσα έρευνα ο εκφοβισμός θα εξεταστεί και σε σχέση με τη μετανάστευση.

3.4 Εκφοβισμός και θυματοποίηση σε σχέση με μετανάστες έφηβους

Οι έρευνες που έχουν γίνει μέχρι στιγμής δεν αφήνουν μια ξεκάθαρη εικόνα για το αν ο εκφοβισμός και η θυματοποίηση συσχετίζεται άμεσα με την μετανάστευση. Κάποιες έρευνες βρήκαν ότι τα επίπεδα εκφοβισμού δεν διαφέρουν μεταξύ ντόπιων και μεταναστών (Strohmeier & Spiel, 2012· Strohmeier et al., 2011· Fandrem et al., 2009). Κάποιες άλλες εντόπισαν ότι οι μετανάστες έφηβοι εκφοβίζονται περισσότερο σε σχέση με τους ντόπιους (Strohmeier, Spiel, Gradinger, 2008· Strohmeier, Nestler & Spiel, 2006· Strohmeier, Atria & Spiel, 2005· Strohmeier & Spiel, 2003) ενώ παράλληλα μερικές άλλες βρήκαν ότι οι ντόπιοι έφηβοι είναι αυτοί που εκφοβίζουν περισσότερο (Strohmeier & Spiel, 2003· Graham & Juvonen, 2002).

Παρόμοια αποτελέσματα βρέθηκαν και για τη θυματοποίηση. Μερικά ερευνητών στηρίζουν ότι τα ποσοστά της θυματοποίησης στα σχολεία δεν διαφέρουν σε σχέση με την εθνικότητα (Snyder & Sickmund, 2006· Seals & Young, 2003· Nansel et al., 2001) ενώ κάποιοι άλλοι βρήκαν ότι τα άτομα της ομάδας μειονότητας δηλώνουν λιγότερη θυματοποίηση απ' ότι τα άτομα της πλειονότητας (Spriggs, Iannotti, Nansel, & Haynie, 2007· Juvonen, Graham, & Schuster, 2003· Hanish & Guerra, 2000). Παράλληλα, υπάρχουν έρευνες που δείχνουν ότι τα παιδιά μετανάστες δέχονται περισσότερη θυματοποίηση απ' ότι οι υπόλοιποι μαθητές (Monks, Ortega – Ruiz & Rodriguez – Hildago, 2008· McKenney, Pepler, Craig & Connolly, 2006· Verkuyten & Thijs, 2002).

Αυτό όμως που φαίνεται να έχει ιδιαίτερη σημασία δεν είναι τα ποσοστά εκφοβισμού και θυματοποίησης ανά ομάδα, αλλά ο λόγος που η κάθε ομάδα προβαίνει σε εκφοβισμό. Σύμφωνα με τους Strohmeier, Fandrem, Stefanek & Spiel (2012) και τους Fandrem, Strohmeier & Roland (2009) τα βασικά κίνητρα μιας επιθετικής συμπεριφοράς και κατ'

επέκταση του εκφοβισμού είναι διαφορετικά μεταξύ των μεταναστών και μη μεταναστών εφήβων. Όπως προαναφέρθηκε, ένας από τους σημαντικότερους στόχους του μετανάστη έφηβου είναι να ενταχθεί στο σύνολο της πλειονότητας (Berry et al., 2006). Γι' αυτό τον λόγο, ήταν σχετικά αναμενόμενο το γεγονός ότι οι μετανάστες εκφοβίζουν κυρίως για την απόκτηση ισχυρών δεσμών στην παρέα (Fandrem et al., 2012· Strohmeier et al., 2009). Παρόλα αυτά, ο μηχανισμός αυτός αντιπροσωπεύει κυρίως τους λόγους που εκφοβίζουν τα αγόρια μετανάστες 1^{ης} γενιάς. Αντιθέτως, τα αγόρια μετανάστες 2^{ης} γενιάς και τα κορίτσια μετανάστες 1^{ης} γενιάς εκφοβίζουν κυρίως, λόγω αντίδρασης σε προβοκάτσια και απειλές όπως ακριβώς συμβαίνει και με τους μη μετανάστες έφηβους (Fandrem et al., 2012).

Η μελέτη του εκφοβισμού σε σχέση με την μετανάστευση είναι ιδιαίτερα δύσκολη λόγω της αδυναμίας γενίκευσης των αποτελεσμάτων. Οι διαφορές που φαίνονται στα αποτελέσματα οφείλονται σε διάφορες πτυχές του κοινωνικού πλαισίου όπως η γενική αποδοχή των μεταναστών στη χώρα υποδοχής, τα προγράμματα αντιμετώπισης του εκφοβισμού που υπάρχουν στα σχολεία κ.ά. (Strohmeier, Fandrem & Spiel, 2012). Συνεπώς, είναι σημαντικό το φαινόμενο αυτό να μελετάται πάντα με βάση το εκάστοτε κοινωνικό πλαίσιο.

3.5 Σημαντικότητα έρευνας

Ο εκφοβισμός θεωρείται ως ένα από τα πιο σημαντικά προβλήματα που έχει να αντιμετωπίσει ένας μαθητής. Έρευνες δείχνουν ότι ένα μεγάλο ποσοστό μαθητών εμπλέκονται καθημερινά σε εκφοβιστικές πράξεις στον σχολικό χώρο, υπονομεύοντας έτσι τη σωματική και ψυχική υγεία όλως των παρευρισκόμενων (Currie et al., 2012). Συνεπώς, η ανάγκη για την καταπολέμηση του φαινομένου είναι μεγάλη, για αυτό και τις τελευταίες

δεκαετίες οι έρευνες για τον σχολικό εκφοβισμό έχουν αυξηθεί σημαντικά (Smith, 2011). Σε αυτή την παγκόσμια κινητοποίηση συμβάλλει και ο πανευρωπαϊκός οργανισμός Comenius Regio Partnership. Σκοπός είναι μέσα από τα εμπειρικά δεδομένα να εντοπιστούν τα ακριβή ποσοστά εκφοβισμού στην κάθε χώρα και ποιοι βασικοί μηχανισμοί βίας παρακινούν το κάθε άτομο να προβεί σε εκφοβιστικές πράξεις, ώστε να διαμορφωθούν τα κατάλληλα προγράμματα παρέμβασης και αντιμετώπισης του φαινομένου. Η παρούσα έρευνα εντάσσεται σε αυτή την ευρύτερη προσπάθεια, παρέχοντας πληροφορίες για τα ποσοστά εκφοβισμού στην Κύπρο καθώς και τις συσχετίσεις μεταξύ του εκφοβισμού, της θυματοποίησης και των μηχανισμών βίας σε σχέση με διάφορους κοινωνικούς και βιολογικούς παράγοντες.

Η χώρα όπου διεξάγεται η έρευνα διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην εξαγωγή συμπερασμάτων. Οι διαφορετικοί συνδυασμοί των κοινωνικών παραγόντων, όπως η φυλετική καταγωγή, στην ιστορική διαδρομή κάθε χώρας, διαμορφώνουν έναν διαφορετικό εθνικό χαρακτήρα άρα και διαφορετικά εμπειρικά δεδομένα (Hans, 2013). Συνεπώς είναι δύσκολο να σχεδιαστεί μια εκπαιδευτική πολιτική αντιμετώπισης του φαινομένου στην Κυπριακή πραγματικότητα που θα βασίζεται εξολοκλήρου σε αποτελέσματα διεθνών ερευνών. Σύμφωνα με τον Rigby (2008), είναι απαραίτητο να υπάρχει μια ξεκάθαρη εικόνα για το πώς λειτουργεί το φαινόμενο του εκφοβισμού στην εκάστοτε κοινωνία ώστε να παρθούν οι απαραίτητες ενέργειες που θα αυξήσουν τις πιθανότητες να αλλάξει η συμπεριφορά ενός μαθητή ενώ ταυτόχρονα θα μειώσει τις πιθανότητες οποιουδήποτε κινδύνου. Η παρούσα έρευνα καλείται να δώσει στοιχεία, μέσα από τα αποτελέσματά της, που θα βοηθήσουν να σχεδιαστούν τα κατάλληλα παρεμβατικά προγράμματα που θα αφορούν την κυπριακή πραγματικότητα.

Τέλος, στην παρούσα έρευνα γίνεται παράλληλη εξέταση των δύο φαινομένων της επιθετικότητας και του εκφοβισμού. Ο λόγος που τα δύο αυτά φαινόμενα εξετάζονται μαζί είναι πολύ συγκεκριμένος. Η επιθετικότητα και ο εκφοβισμός είναι δύο αλληλένδετα φαινόμενα, τα οποία αν και έχουν πολλές ομοιότητες, δεν παύουν να έχουν πολλές διαφορές. Η μελέτη των δύο αυτό φαινομένων μαζί δεν έχει επιχειρηθεί μέχρι στιγμής από άλλους ερευνητές. Ωστόσο είναι ιδιαίτερα σημαντικό ο εκφοβισμός και η επιθετικότητα να διερευνηθούν μαζί ώστε να διαφανούν οι διαφορές τους και να προσδιορισθούν οι σχέσεις μεταξύ αυτών και διαφόρων κοινωνικών παραγόντων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

Στο κεφάλαιο της μεθοδολογίας γίνεται αναφορά στον σκοπό της έρευνας, τους επιμέρους στόχους, καθώς και στις υποθέσεις που προέκυψαν από την βιβλιογραφική επισκόπηση. Επίσης, γίνεται περιγραφή της διαδικασίας που ακολουθήθηκε, του δείγματος και των ερευνητικών εργαλείων που χρησιμοποιήθηκαν. Τέλος, παρουσιάζεται λεπτομερώς η ανάλυση των δεδομένων.

4.1 Σκοπός της έρευνας

Σκοπός της έρευνας είναι να αναλύσει το κοινωνικοοικονομικό προφίλ των εφήβων της Πάφου σε σχέση με τους διάφορους τύπους εκφοβισμού και θυματοποίησης (φυσικός, λεκτικός, σχεσιακός, ρατσισμός και διαδικτυακός) καθώς και διάφορες μορφές επιθετικότητας (ενεργητική, αντιδραστική, άμεση/φυσική, έμμεση/σχεσιακή και λεκτική). Οι κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες που εξετάζει είναι η εθνικότητα: Ελληνοκύπριοι, μετανάστες 1^{ης} και 2^{ης} γενιάς, φύλο, ηλικία, κοινωνικό–οικονομικό επίπεδο της οικογένειας, μορφωτικό επίπεδο των γονέων. Επίσης, σκοπεύει να καθορίσει τους μηχανισμούς εκφοβισμού σε σχέση με τους παράγοντες που προαναφέρθηκαν (φύλο, ηλικία, κοινωνικό–οικονομικό επίπεδο της οικογένειας, μορφωτικό επίπεδο των γονέων, εθνικότητα του ατόμου).

4.2 Ερευνητικά ερωτήματα

1. Ποια είναι τα ποσοστά επικράτησης του εκφοβισμού και της θυματοποίησης στα Λύκεια της Πάφου;
2. Ποια τα ποσοστά επικράτησης του εκφοβισμού και της θυματοποίησης ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια;
3. Ποια η σχέση των κοινωνικών παραμέτρων (κοινωνικοοικονομική κατάσταση, εθνικότητα, μορφωτικό επίπεδο πατέρα, μητέρας) και των διαφόρων μορφών εκφοβισμού, επιθετικότητας και θυματοποίησης;
4. Ποιοι μηχανισμοί επιθετικότητας είναι επικρατέστεροι στις διάφορες κοινωνικές ομάδες;
5. Ποια η σχέση των μορφών επιθετικότητας και των κοινωνικών ομάδων;

4.3 Υποθέσεις

Σύμφωνα με την προαναφερθείσα βιβλιογραφική επισκόπηση αναμένουμε ότι:

1. Τα αγόρια θα προβαίνουν σε όλες τις μορφές επιθετικότητας και εκφοβισμού περισσότερο απ' ό,τι τα κορίτσια.
2. Τα κορίτσια όταν προβαίνουν σε εκφοβιστικές πράξεις θα χρησιμοποιούν περισσότερο έμμεσες μορφές επιθετικότητας ενώ τα αγόρια άμεσες μορφές επιθετικότητας.
3. Οι μετανάστες έφηβοι θα δέχονται περισσότερη θυματοποίηση, ενώ παράλληλα θα προβαίνουν πιο συχνά σε εκφοβιστικές πράξεις σε σχέση με τους Κύπριους.

4. Οι έφηβοι που προέρχονται από οικογένειες με χαμηλό κοινωνικό οικονομικό επίπεδο θα χρησιμοποιούν πιο συχνά τον εκφοβισμό ενώ παράλληλα θα γίνονται πιο συχνά θύματα εκφοβισμού.
5. Οι έφηβοι που έχουν γονείς χαμηλού μορφωτικού επιπέδου θα εμπλέκονται πιο συχνά σε εκφοβισμό και θα δέχονται περισσότερη θυματοποίηση.
6. Οι μετανάστες έφηβοι θα γίνονται πιο συχνά θύματα εκφοβισμού απ' ότι οι Κύπριοι ενώ οι Κύπριοι θα έχουν υψηλότερα ποσοστά εμπλοκής σε εκφοβισμό ως θύτες.
7. Οι Κύπριοι θα χρησιμοποιούν τον εκφοβισμό για να αποκτήσουν δύναμη στην παρέα ενώ οι μετανάστες για να αποκτήσουν ισχυρούς δεσμούς μέσα στην παρέα.

Θα εξετάσουμε επίσης τους μηχανισμούς εκφοβισμού σε σχέση με το φύλο, το κοινωνικοοικονομικό και το μορφωτικό επίπεδο της οικογένειας. Λόγω του ότι δεν έχουμε σχετικές έρευνες που έχουν εξετάσει τις παραμέτρους αυτές, δεν μπορούμε να διατυπώσουμε υποθέσεις.

4.4 Μεθοδολογία – Σχεδιασμός έρευνας

Για την καλύτερη εξυπηρέτηση του σκοπού της έρευνας χρειάστηκε να ακολουθηθεί ένας σχεδιασμός συσχετιστικής μεθοδολογίας. Οι συσχετιστικοί σχεδιασμοί είναι διαδικασίες της ποσοτικής έρευνας, στις οποίες οι ερευνητές μετρούν τον βαθμό της συσχέτισης ανάμεσα σε δύο ή περισσότερες μεταβλητές χρησιμοποιώντας τη στατιστική διαδικασία της συσχετιστικής ανάλυσης (Creswell, 2008). Στην παρούσα έρευνα θα εξεταστεί ο βαθμός συσχέτισης μεταξύ των μεταβλητών της επιθετικότητας, του εκφοβισμού, της μετανάστευσης και του φύλου. Απαραίτητη προϋπόθεση για να επιτευχθεί αυτό είναι η συλλογή μεγάλου σε αριθμό δείγματος μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα (Παπαναστασίου &

Παπαναστασίου, 2005). Για αυτόν τον λόγο συλλέχθηκαν δεδομένα απ' όλα τα λύκεια της Πάφου στα χρονικά πλαίσια δύο εβδομάδων. Το ερωτηματολόγιο θεωρήθηκε ως το καταλληλότερο μέσο συλλογής δεδομένων για τον συγκεκριμένο σκοπό.

Σε αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζονται λεπτομερώς οι συμμετέχοντες της έρευνας, η διαδικασία που ακολουθήθηκε για τη διεξαγωγή της, τα εργαλεία μέτρησης που χρησιμοποιήθηκαν για τη συλλογή των δεδομένων καθώς και οι αναλύσεις που έγιναν για τη διεξαγωγή των αποτελεσμάτων.

4.4.1 Συμμετέχοντες στην έρευνα

Στην παρούσα έρευνα η συλλογή δεδομένων γίνεται στην επαρχία Πάφου. Αυτή η επιλογή δεν ήταν τυχαία αλλά βασίστηκε στο γεγονός ότι η Πάφος έχει τα περισσότερα ποσοστά εισδοχής μεταναστών (ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α). Επομένως, διασφαλίστηκε η εξασφάλιση αντιπροσωπευτικού δείγματος και διευκολύνθηκαν οι στατιστικές αναλύσεις.

Στην έρευνα συμμετείχαν 756 Ελληνοκύπριοι και μετανάστες έφηβοι που φοιτούν στην Α' λυκείου των σχολείων της Πάφου, με μέσο όρο ηλικίας 16.1 χρόνια, τυπική απόκλιση 0.39 και εύρος από 15 έως 19. Η αντιπροσωπευτικότητα των 2 φύλων στο δείγμα είναι ομοιόμορφη όπου οι 355 μαθητές είναι αγόρια και οι 392 κορίτσια, με αντίστοιχα ποσοστά 47.5% και 52.5%. Τα σχολεία που συμμετείχαν ήταν: το Α' Λύκειο Εθνάρχη Μακαρίου του Γ', το Λύκειο Αγίου Νεοφύτου, το Λύκειο Κύκκου, το Λύκειο Γιαννάκη Ταλιώτη Γεροσκήπου, το Λύκειο Αγίου Χαραλάμπου Έμπας και η Τεχνική Σχολή Πάφου.

Το αρχικό δείγμα που συλλέχθηκε, αποτελείτο από 870 έφηβους. Ποσοστό 13.2% (114 ερωτηματολόγια) αποτελεί χαμένα δεδομένα. Συγκεκριμένα, αφορά έφηβους που απουσίαζαν, όσους δεν είχαν την συγκατάθεση των γονιών τους για να συμμετέχουν στην έρευνα και τα μη έγκυρα ερωτηματολόγια. Έτσι, από τα 756 ερωτηματολόγια που

συλλέχθηκαν αρχικά, αφαιρέθηκαν τα ερωτηματολόγια 82 ατόμων που απουσίαζαν, 8 ερωτηματολόγια ατόμων που δεν είχαν την συγκατάθεση των γονιών και 54 ερωτηματολόγια που ήταν άκυρα. Μη έγκυρα ερωτηματολόγια θεωρήθηκαν όσα φαινόταν ξεκάθαρο ότι ο μαθητής δεν έδωσε την απαραίτητη σημασία για να απαντήσει στα ερωτήματα. Τέτοιου είδους ερωτηματολόγια είχαν απαντήσεις μόνο σε έναν βαθμό της κλίμακας (π.χ. απαντήσεις μόνο στον βαθμό 4) ή σχηματίζουν κάτι (π.χ. να σχηματίζουν το γράμμα Δ) ή συμπεριλάμβαναν μη λογικές ή κοροϊδευτικές απαντήσεις.

4.4.2 Διαδικασία έρευνας

Αρχικά εξασφαλίστηκαν οι απαραίτητες άδειες για εισδοχή στα σχολεία από το Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας και Αξιολόγησης του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού. Κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας καταχωρήθηκαν ηλεκτρονικά στη διεύθυνση <http://www.pi.ac.cy>: Ο σκοπός και τα ερευνητικά ερωτήματα της έρευνας, η χρησιμότητά της, η διαδικασία συλλογής δεδομένων, τα ερευνητικά εργαλεία, η χρονική περίοδος της έρευνας και τα θέματα ηθικής και ερευνητικής δεοντολογίας (ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β). Το Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας και Αξιολόγησης του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού αφότου έκρινε πως η έρευνα πληρούσε όλα τα κριτήρια, παραχώρησε έγκρισή για την υλοποίηση της έρευνας νοουμένου ότι θα ληφθούν υπόψη οι πιο κάτω προϋποθέσεις:

- Θα εξασφαλισθεί η συγκατάθεση των διευθυντών των σχολείων που θα συμμετάσχουν στην έρευνα.
- Η συμμετοχή των μαθητών θα είναι προαιρετική και θα εξασφαλισθεί η γραπτή συγκατάθεση των γονέων τους καθώς και η ανωνυμία των μαθητών.
- Δε θα επηρεασθεί ο διδακτικός χρόνος και η ομαλή λειτουργία των σχολείων για τη διεξαγωγή της έρευνας.

- Τα αποτελέσματα της έρευνας θα κοινοποιηθούν στο Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού και στα σχολεία που θα συμμετάσχουν (ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ).

Για την εκπλήρωση της πρώτης προϋπόθεσης οι διευθυντές των λυκείων της Πάφου ενημερώθηκαν γραπτώς για τον σκοπό της έρευνας, τα εργαλεία που θα χρησιμοποιηθούν και τη διαδικασία που θα ακολουθηθεί ώστε να αποφασίσουν αν το σχολείο τους θα συμμετάσχει σε αυτή (ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ). Όλοι οι διευθυντές έδωσαν τη συγκατάθεσή τους για τη διεξαγωγή της έρευνας και έτσι καθορίστηκαν οι ημερομηνίες και ώρες διεξαγωγής της, με τέτοιο τρόπο ώστε η διαδικασία της έρευνας να μην επηρεάζει σημαντικό διδακτικό χρόνο. Συγκεκριμένα, η διεξαγωγή της έρευνας καθορίστηκε για το Α΄ Λύκειο Εθνάρχη Μακαρίου Γ΄ στις 26/02/2014 την 4^η περίοδο, για το Λύκειο Αγίου Νεοφύτου στις 28/02/2014 την 4^η περίοδο, για το Λύκειο Γιαννάκη Ταλιώτη Γεροσκήπου στις 04/03/2014 την 4^η περίοδο, για το Λύκειο Αγίου Χαραλάμπου Έμπας στις 05/03/2014 την 5^η περίοδο, για το Λύκειο Κύκκου στις 06/03/2014 τη δεύτερη περίοδο και τέλος για την Τεχνική Σχολή Πάφου στις 07/03/2014 τη 2^η περίοδο.

Δύο εβδομάδες πριν τη διεξαγωγή της έρευνας στάλθηκαν ενημερωτικές επιστολές προς τους γονείς όπου καλούνταν να δώσουν την συγκατάθεσή τους για συμμετοχή των παιδιών τους στην έρευνα όπως προέβλεπε η άδεια που δόθηκε από το Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας και Αξιολόγησης (ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ε). Σε αυτές τις επιστολές έγινε ενημέρωση ως προς το θέμα της έρευνας, τους στόχους της και την ωφελιμότητά της. Επίσης, έγινε γνωστό προς αυτούς ότι η διάρκεια της έρευνας θα ήταν περίπου 15 με 20 λεπτά και δεν θα επηρεάζε τις σχολικές υποχρεώσεις των συμμετεχόντων, καθώς και ότι η διαχείριση των στοιχείων θα γίνονταν με τέτοιο τρόπο ώστε να διασφαλιστεί η ανωνυμία των παιδιών τους.

Η έρευνα διεξήχθη σε όλα τα τμήματα του σχολείου ταυτόχρονα, με τη βοήθεια των 7 βοηθών ερευνητών (προπτυχιακών φοιτητών του Τμήματος Ψυχολογίας) που υπήρχαν στον

χώρο τη δεδομένη στιγμή, ώστε να αποφευχθεί η διαρροή πληροφοριών μεταξύ των μαθητών και συνεπώς η αποφυγή αλλοίωσης των αποτελεσμάτων. Τα ερωτηματολόγια δόθηκαν στο κάθε τμήμα ξεχωριστά μέσα σε κλειστούς φακέλους. Μέσα στον κάθε φάκελο υπήρχαν οδηγίες προς τους εκπαιδευτικούς για το πώς θα έπρεπε να διεξαχθεί η έρευνα, καθώς και πληροφορίες για τους μαθητές σχετικά με το πώς θα έπρεπε να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο και ποιος είναι ο σκοπός της έρευνας. Κατά τη χορήγηση των ερωτηματολογίων, ήταν παρόντες ο εκπαιδευτικός της τάξης και ένας βοηθός ερευνητής, οι οποίοι συντόνιζαν τη διαδικασία και επίλυαν τυχόν προβλήματα κατανόησης του ερωτηματολογίου.

Προτού ξεκινήσει η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου, δόθηκε στους συμμετέχοντες η οδηγία να μην αναγράψουν το όνομά τους ή κάποιο άλλο στοιχείο που θα δήλωνε την ταυτότητά τους ώστε να διατηρηθεί η ανωνυμία. Οι βοηθοί ερευνητές τους επέστησαν την προσοχή για το πόσο σημαντικό είναι να απαντήσουν με σοβαρότητα και ειλικρίνεια, εφόσον τα αποτελέσματα τους αφορούν άμεσα λόγω του ότι μέσα από αυτά θα σχεδιαστούν προγράμματα που θα κάνουν το κλίμα του σχολείου ευχάριστο και ειρηνικό. Επίσης, έγινε ξεκάθαρο σε αυτούς ότι είναι ελεύθεροι να αποχωρήσουν από την έρευνα οποιαδήποτε στιγμή. Τελειώνοντας με τις απαντήσεις, οι μαθητές τοποθετούσαν τα ερωτηματολόγια πίσω στον φάκελο. Μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας, ο βοηθός ερευνητής σφράγιζε τον φάκελο για αποφυγή αλλοίωσης των αποτελεσμάτων από τρίτο πρόσωπο και τον παρέδιδε στον ερευνητή.

4.5 Ερευνητικά εργαλεία

Για τις ανάγκες της συγκεκριμένης έρευνας συνδυάστηκε ένα ερωτηματολόγιο, με δηλώσεις 2 προϋπαρχόντων έγκυρων και αξιόπιστων ερωτηματολογίων (Yanagida, Strohmeier, Schiller, Stefanek, von Eye. Spiel, 2007 & Roland and Idsoe, 2001), καθώς και ερωτήματα που αφορούσαν δημογραφικά στοιχεία (ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΣΤ).

Το πρώτο ερωτηματολόγιο, που σχεδιάστηκε από την ερευνητική ομάδα της Dr. Dagmar Strohmeier, χρησιμοποιήθηκε στην αξιολόγηση του **ViSC** στην Αυστρία (Yanagida, Strohmeier, Schiller, Stefanek, von Eye, & Spiel, 2007) και στην Κύπρο (Solomontos-Kountouri, Strohmeier, Yanagida, Gradinger, 2016) καθώς και σε άλλες έρευνες που έγιναν από την Dr. Strohmeier (π.χ. Fandrem, Strohmeier & Roland, 2009). Αποτελείται από 48 δηλώσεις Likert scale που αφορούν τον εκφοβισμό, τον διαδικτυακό εκφοβισμό, την σωματική επιθετικότητα, τη λεκτική επιθετικότητα, τη σχεσιακή επιθετικότητα, τη θυματοποίηση από εκφοβισμό, τη διαδικτυακή θυματοποίηση, τη σωματική θυματοποίηση, τη λεκτική θυματοποίηση και τη σχεσιακή θυματοποίηση.

Το ερωτηματολόγιο μεταφράστηκε και προσαρμόστηκε στην Ελληνική γλώσσα. Η ίδια η ερευνήτρια (Dr. Dagmar Strohmeier) που έχει τα πνευματικά δικαιώματα του ερωτηματολογίου έδωσε τη συγκατάθεσή της για τη χρησιμοποίηση του ερωτηματολογίου.

Στον πιο κάτω πίνακα φαίνεται αναλυτικά το περιεχόμενο του ερωτηματολογίου ως προς τον αριθμό δηλώσεων ανά κατηγορία.

Πίνακας 4.1. Ερωτηματολόγιο Α΄: Αριθμός στοιχείων ανά κατηγορία

Κατηγορίες	Αριθμός στοιχείων
Διάπραξη εκφοβισμού (Bullying perpetration)	Γενικό, συν 5 μορφές
Θυματοποίηση από εκφοβισμό (Bullying victimization)	Γενικό, συν 5 μορφές
Διαδικτυακός εκφοβισμός (Cyberbullying)	7 μορφές
Διαδικτυακή θυματοποίηση (Cybervictimization)	7 μορφές
Έκδηλη επιθετικότητα (Overt aggression)	3 στοιχεία
Λεκτική επιθετικότητα (Verbal aggression)	3 στοιχεία
Σχεσιακή επιθετικότητα (Relational aggression)	5 στοιχεία
Έκδηλη θυματοποίηση (Overt victimization)	3 στοιχεία
Λεκτική θυματοποίηση (Verbal victimization)	3 στοιχεία
Σχεσιακή θυματοποίηση (Relational victimization)	5 στοιχεία

Οι 12 πρώτες δηλώσεις αναφέρονται στον εκφοβισμό και τη θυματοποίηση και μέσα από αυτές φαίνεται μια ολιστική εικόνα του προβλήματος εφόσον περιλαμβάνουν τις συχνότερες μορφές που μπορούν να πάρουν. Συγκεκριμένα αναφέρονται στον λεκτικό, σωματικό, διαδικτυακό και σχεσιακό εκφοβισμό καθώς και στον αποκλεισμό και τον ρατσισμό. Αντίστοιχες δηλώσεις υπάρχουν και για τη θυματοποίηση. Οι επόμενες 14 δηλώσεις στοχεύουν στη διερεύνηση του διαδικτυακού εκφοβισμού και της διαδικτυακής θυματοποίησης. Μέσα από αυτές πάρθηκαν δεδομένα για τις 7 πιο συχνές μορφές που μπορεί να πάρει ο διαδικτυακός εκφοβισμός και η διαδικτυακή θυματοποίηση αντίστοιχα.

Δηλαδή, αναφέρονται στον εκφοβισμό ή θυματοποίηση μέσω τηλεφώνου, μηνυμάτων στο κινητό, μηνυμάτων στο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, στο ηλεκτρονικό δωμάτιο επικοινωνίας, στον ηλεκτρονικό χώρο συζητήσεων, τα στιγμιαία ηλεκτρονικά μηνύματα και δημοσιεύσεις βίντεο ή φωτογραφιών. Οι υπόλοιπες δηλώσεις (22 δηλώσεις) αποσκοπούν στη συλλογή δεδομένων που αφορούν τις 3 βασικές μορφές επιθετικότητας και θυματοποίησης: της σωματικής, της λεκτικής και της σχεσιακής. Για τη σωματική επιθετικότητα ή θυματοποίηση αντίστοιχα χρησιμοποιούνται δηλώσεις όπως «Μερικά παιδιά χτυπούν άλλα παιδιά. Πόσο συχνά έχεις κάνει κάτι τέτοιο;» ή «Πόσο συχνά ένας/μια ή περισσότεροι/ες συμμαθητές/ριες σου σε έχουν χτυπήσει τους τελευταίους δύο μήνες;». Για τη λεκτική επιθετικότητα ή θυματοποίηση αντίστοιχα χρησιμοποιούνται δηλώσεις όπως «Μερικά παιδιά λένε άσχημα λόγια ή λόγια που πληγώνουν. Πόσο συχνά έχεις κάνει κάτι τέτοιο τους τελευταίους δύο μήνες;» ή «Πόσο συχνά ένας/μια ή περισσότεροι/ες συμμαθητές/τριες σου, σου έχουν πει άσχημα λόγια ή λόγια που σε έχουν πληγώσει τους τελευταίους δύο μήνες;». Τέλος για τη σχεσιακή επιθετικότητα ή θυματοποίηση αντίστοιχα χρησιμοποιούνται δηλώσεις όπως «Μερικά παιδιά σκόπιμα αφήνουν άλλα παιδιά έξω από το παιχνίδι ή από κάποια δραστηριότητα. Πόσο συχνά έχεις κάνει κάτι τέτοιο τους τελευταίους δύο μήνες;» ή «Πόσο συχνά ένας/μια ή περισσότεροι/ες συμμαθητές/τριες σου σε έχουν αποκλείσει από το παιχνίδι ή από κάποια δραστηριότητα, τους τελευταίους δύο μήνες;».

Τέλος το ερωτηματολόγιο στην πρώτη εφαρμογή του στην Κύπρο είχε πολύ καλούς δείκτες αξιοπιστίας. Συγκεκριμένα, ο δείκτης αξιοπιστίας για την κλίμακα της κατηγορίας «διάπραξη εκφοβισμού» ήταν .74/.77/.76 (έρευνα πριν την εφαρμογή/έρευνα αμέσως μετά την εφαρμογή/έρευνα ένα χρόνο μετά την εφαρμογή) για την κλίμακα της κατηγορίας «θυματοποίηση από εκφοβισμό» ήταν .75/.78/.78 (έρευνα πριν την εφαρμογή/έρευνα αμέσως μετά την εφαρμογή/έρευνα ένα χρόνο μετά την εφαρμογή), για την κλίμακα της

κατηγορίας «διαδικτυακός εκφοβισμός» ήταν .84/.93/.92 (έρευνα πριν την εφαρμογή/έρευνα αμέσως μετά την εφαρμογή/έρευνα ένα χρόνο μετά την εφαρμογή), για την κλίμακα της κατηγορίας «διαδικτυακή θυματοποίηση» .89/.93/.92 (έρευνα πριν την εφαρμογή/έρευνα αμέσως μετά την εφαρμογή/έρευνα ένα χρόνο μετά την εφαρμογή), για την κλίμακα της κατηγορίας «φυσική επιθετικότητα» ήταν .79/.80/.84 (έρευνα πριν την εφαρμογή/έρευνα αμέσως μετά την εφαρμογή/έρευνα ένα χρόνο μετά την εφαρμογή), για την κλίμακα της κατηγορίας «φυσική θυματοποίηση» ήταν .80/.80/.78 (έρευνα πριν την εφαρμογή/έρευνα αμέσως μετά την εφαρμογή/έρευνα ένα χρόνο μετά την εφαρμογή), για την κλίμακα της κατηγορίας «σχεσιακή επιθετικότητα» ήταν .84/.88/.89 (έρευνα πριν την εφαρμογή/έρευνα αμέσως μετά την εφαρμογή/έρευνα ένα χρόνο μετά την εφαρμογή), για την κλίμακα της κατηγορίας «σχεσιακή θυματοποίηση» ήταν .85/.89/.86 (έρευνα πριν την εφαρμογή/έρευνα αμέσως μετά την εφαρμογή/έρευνα ένα χρόνο μετά την εφαρμογή), για την κλίμακα της κατηγορίας «λεκτική επιθετικότητα» ήταν .77/.82/.79 (έρευνα πριν την εφαρμογή/έρευνα αμέσως μετά την εφαρμογή/έρευνα ένα χρόνο μετά την εφαρμογή) και τέλος ο δείκτης αξιοπιστίας για την κλίμακα της κατηγορίας «λεκτική θυματοποίηση» ήταν .80/.84/.83 (έρευνα πριν την εφαρμογή/έρευνα αμέσως μετά την εφαρμογή/έρευνα ένα χρόνο μετά την εφαρμογή, Solomontos-Kountouri, Strohmeier, Yanagita & Gradinger, 2016).

Το δεύτερο ερωτηματολόγιο, των Roland & Idsoe (2001) περιλαμβάνει 22 δηλώσεις σε Likert scale. Βασικά περιλαμβάνει ένα μικρό ερωτηματολόγιο 8 δηλώσεων για τον εκφοβισμό και τη θυματοποίηση και ένα δεύτερο ερωτηματολόγιο με 14 δηλώσεις για την αντιδραστική επιθετικότητα, την ενεργητική επιθετικότητα κυριαρχίας και την ενεργητική επιθετικότητα σχέσης. Το ερωτηματολόγιο βρίσκεται στη διάθεση των ερευνητών μέσα από τη δημοσίευση του άρθρου τους με τίτλο «Aggression and Bullying». Το ερωτηματολόγιο μεταφράστηκε και προσαρμόστηκε στην Ελληνική γλώσσα. Οι Roland & Idsoe (2001)

χρησιμοποίησαν τον δείκτη Cronbach alpha για να εκτιμήσουν την εσωτερική συνέπεια του ερωτηματολογίου. Ο δείκτης υπολογίστηκε μεταξύ του 0,60 και 0,70 πράγμα που σημαίνει πως το ερωτηματολόγιο είναι αξιόπιστο. Στον πιο κάτω πίνακα φαίνεται αναλυτικά το περιεχόμενο του ερωτηματολογίου ως προς τον αριθμό των στοιχείων ανά κατηγορία.

Πίνακας 4.2. Ερωτηματολόγιο Β': Αριθμός στοιχείων ανά κατηγορία

Κατηγορίες	Αριθμός στοιχείων
Αντιδραστική επιθετικότητα (Reactive aggression)	6 στοιχεία
Ενεργητική επιθετικότητα – Κυριαρχία (Proactive aggression – power)	4 στοιχεία
Ενεργητική επιθετικότητα – Σχέση (Proactive aggression – affiliation)	4 στοιχεία
Εκφοβισμός (Bully/hassle others)	4 στοιχεία
Θυματοποίηση (Been bullied/hassled)	4 στοιχεία

Κύριος στόχος του ερωτηματολογίου αυτού είναι η συλλογή δεδομένων που αφορούν τους μηχανισμούς επιθετικότητας. Οι 6 πρώτες δηλώσεις αναφέρονται στην επιθετικότητα που γίνεται λόγω αντίδρασης σε προβοκάτσια ή απειλές ή προέρχεται από ένα γεγονός ματαίωσης. Τέτοιου είδους δηλώσεις είναι: «Αν ο/η καθηγητής/ρια μας, με επικρίνει, θυμώνω». Οι επόμενες 8 δηλώσεις αποσκοπούν στη διερεύνηση της ενεργητικής επιθετικότητας και χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: στην ενεργητική επιθετικότητα που γίνεται για την απόκτηση δύναμης και στην ενεργητική επιθετικότητα για την απόκτηση δεσμών. Τέλος συλλέγονται ξανά δεδομένα για τον εκφοβισμό και τη θυματοποίηση με τη

βοήθεια άλλου τύπου δηλώσεων όπως: «Αυτή τη σχολική χρονιά πόσο συχνά έχεις εκφοβίσει άλλους μαθητές ή άλλες μαθήτριες στο σχολείο;».

Στο τελευταίο μέρος του ερωτηματολογίου, γίνεται η συλλογή των δημογραφικών στοιχείων του δείγματος. Περιλαμβάνει 24 δηλώσεις που αφορούν την ηλικία, το φύλο, την εθνικότητα, την κοινωνικοοικονομική κατάσταση, την εκπαίδευση της μητέρας, την εκπαίδευση του πατέρα και την χρήση ηλεκτρονικών μέσων. Συλλέγονται βασικές πληροφορίες από τους συμμετέχοντες οι οποίες θα καθορίσουν το κοινωνικό και οικονομικό τους προφίλ. Τα στατιστικά στοιχεία χρήσης ηλεκτρονικών μέσων εξυπηρετούν την καλύτερη διερεύνηση του διαδικτυακού εκφοβισμού.

4.6 Ανάλυση δεδομένων

Για την ανάλυση δεδομένων χρησιμοποιήθηκε το στατιστικό πρόγραμμα SPSS. Συγκεκριμένα χρησιμοποιήθηκαν τα τεστ: Έλεγχος Ανεξαρτησίας χ^2 (Crosstabs), Ανάλυση διακύμανσης (Anova) και συσχέτιση (Correlations).

Η εντολή Crosstabs έδωσε τα περιγραφικά στοιχεία του δείγματος. Η εντολή Crosstabs παράγει διάφορα στατιστικά στοιχεία ελέγχου των πιθανών σχέσεων των υπό εξέταση μεταβλητών. Ουσιαστικά μέσω αυτής της εντολής δημιουργούνται πίνακες διπλής εισόδου όπου στα κελιά τους εμφανίζονται διάφορα στατιστικά στοιχεία όπως ποσοστά, συχνότητα κλπ. (Ανδριώτης, 2003). Στην παρούσα έρευνα η εντολή Crosstabs χρησιμοποιήθηκε για την παρουσίαση των ποσοστών εμφάνισης επιθετικότητας, εκφοβισμού, θυματοποίησης και των διαφόρων ειδών τους σε σχέση με το φύλο και την εθνικότητα. Με αυτό τον τρόπο εντοπίζονται οι κύριες κατηγορίες εφήβων που εκφοβίζουν, είναι επιθετικοί ή δέχονται θυματοποίηση.

Η εντολή Anova ή αλλιώς η ανάλυση διακύμανσης είναι μια από τις σημαντικότερες εντολές που χρησιμοποιούνται σε συσχετιστική έρευνα. Η Anova αναλύει τη συνολική μεταβλητότητα όλων των τιμών. Δηλαδή, αναλύει πόσο διάσπαρτες είναι όλες οι τιμές σε σχέση με ένα συνολικό μέσο όρο όλων των τιμών ανεξάρτητα από το δείγμα στο οποίο ανήκουν (Εμβαλώτης, Κατσή & Σιδερίδης, 2006). Έτσι, μπορεί να διαφανεί εάν οι μεταβλητές που εξετάζονται συσχετίζονται. Δύο ή περισσότερες μεταβλητές συσχετίζονται εάν σε ένα δείγμα παρατηρήσεων οι τιμές εκείνων των μεταβλητών κατανέμονται κατά τρόπο συνεπή. Με άλλα λόγια, οι μεταβλητές συσχετίζονται εάν οι τιμές τους αντιστοιχούν συστηματικά ή μια στην άλλη.

Για να είναι στατιστικά σημαντική αυτή η συσχέτιση δεν πρέπει να προέλθει από τυχαίους παράγοντες. Η στατιστική σημαντικότητα ορίζεται από την τιμή της p - value. Όσο υψηλότερη είναι η τιμή της p - value τόσο χαμηλότερος είναι ο δείκτης σημαντικότητας του αποτελέσματος εφόσον η p - value ουσιαστικά αντιπροσωπεύει την πιθανότητα το συγκεκριμένο αποτέλεσμα να προήλθε από τυχαίους παράγοντες (www.upatras.gr).

Στην παρούσα έρευνα η εντολή Anova χρησιμοποιήθηκε για να βρεθούν οι στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των μεταβλητών που εξετάζονται και τις διάφορες παραμέτρους.

Η ανάλυση Correlations υπολογίζει τον βαθμό της σχέσης που υπάρχει μεταξύ δύο ή περισσότερων μεταβλητών. Υπάρχουν διάφοροι συντελεστές συσχέτισης όπως Pearson, Spearman, Kendall κ.α. Η επιλογή κάποιου απ' αυτούς εξαρτάται από το είδος των δεδομένων (παραμετρικά δεδομένα ή μη παραμετρικά δεδομένα) καθώς και από το αν τα δεδομένα αυτά σχετίζονται με γραμμικό ή με καμπυλόγραμμο τρόπο (Creswell, 2008). Ο καταλληλότερος για την παρούσα έρευνα είναι ο συντελεστής συσχέτισης Pearson r .

Ο συντελεστής συσχέτισης Pearson r είναι ένας δείκτης της κατεύθυνσης και του μεγέθους της συσχέτισης μεταξύ δύο συνόλων τιμών και παίρνει τιμές από το -1 μέχρι και το +1. Το πρόσημο της τιμής του δείκτη Pearson r (+,-) ορίζει την κατεύθυνση της σχέσης. Όταν το πρόσημο της τιμής είναι θετικό τότε υπάρχει θετική σχέση μεταξύ των μεταβλητών, που σημαίνει ότι οι τιμές των δύο μεταβλητών κινούνται προς την ίδια κατεύθυνση (όταν αυξάνονται ή μειώνονται οι τιμές της μιας μεταβλητής τότε αυξάνονται ή μειώνονται αντίστοιχα και οι τιμές της άλλης) ενώ όταν το πρόσημο της τιμής είναι αρνητικό τότε υπάρχει αρνητική σχέση μεταξύ των μεταβλητών που σημαίνει ότι οι τιμές των δύο μεταβλητών κινούνται προς την αντίθετη κατεύθυνση (όταν αυξάνονται οι τιμές της μιας μεταβλητής οι τιμές της άλλης μειώνονται και αντίστροφα, (Εμβαλώτης, Κατσής & Σιδερίδης, 2006). Η τιμή του δείκτη του Pearson r ορίζει το μέγεθος της σχέσης. Συγκεκριμένα όταν η τιμή κυμαίνεται από 1 μέχρι 0.7 η σχέση θεωρείται ικανοποιητική έως πολύ ισχυρή, όταν κυμαίνεται από 0.7 έως 0.5 τότε η σχέση χαρακτηρίζεται μέτρια έως ικανοποιητική και τέλος όταν η τιμή είναι μικρότερη από 0.5 τότε η σχέση είναι ασθενής έως μέτρια (Cohen & Manion, 1994).

Η ανάλυση Correlations χρησιμοποιήθηκε για τον υπολογισμό του βαθμού συσχέτισης μεταξύ των μηχανισμών εκφοβισμού και των διαφόρων παραμέτρων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Σε αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζονται όλα τα αποτελέσματα που προέκυψαν από τις στατιστικές αναλύσεις που προαναφέρθηκαν. Αρχικά αναφέρονται οι δείκτες εγκυρότητας και αξιοπιστίας της έρευνας και έπειτα τα ποσοστά εκφοβισμού, επιθετικότητας και θυματοποίησης καθώς και όλες οι συσχετίσεις μεταξύ εκφοβισμού, θυματοποίησης και μηχανισμών βίας με τις κοινωνικές παραμέτρους που εξετάστηκαν.

5.1 Αξιοπιστία

Η αξιοπιστία αναφέρεται στο κατά πόσο ένα εργαλείο μέτρησης αναδεικνύει το πραγματικό μέγεθος του υπό μέτρηση χαρακτηριστικού. Υπάρχουν 3 διαφορετικοί τρόποι εξεύρεσης της αξιοπιστίας: μέσω σταθερότητας μετρήσεων στον χρόνο, μέσω ισοδυναμίας ή μέσω εσωτερικής συνέπειας. Στην περίπτωση όπου το εργαλείο μέτρησης εφαρμόζεται μια φορά, σε ένα μόνο δείγμα, τότε η αξιοπιστία υπολογίζεται μέσω εσωτερικής συνέπειας. Η αξιοπιστία εσωτερικής συνέπειας είναι ένας δείκτης που φανερώνει κατά πόσο διαφορετικές προτάσεις (items) μετρούν την ίδια έννοια (μεταβλητή). Η αξιοπιστία εσωτερικής συνέπειας τόσο σε μια υποκλίμακα, όσο και σε ολόκληρη κλίμακα εκτιμάται με τον συντελεστή Cronbach's alpha που δείχνει την ομοιογένεια μιας κλίμακας. Για να θεωρείται αποδεκτή η τιμή του Cronbach's alpha θα πρέπει να είναι μεγαλύτερη από 0.7. Όσο μεγαλύτερη είναι η τιμή του συντελεστή Cronbach's alpha τόσο μεγαλύτερη είναι και η αξιοπιστία εσωτερικής συνέπειας (Litwin, 1995).

Στην παρούσα έρευνα υπάρχει υψηλός δείκτης αξιοπιστίας σε όλες τις κλίμακες του ερωτηματολογίου και κυμαίνεται από .763 μέχρι .923 . Στον Πίνακα 5.1 φαίνεται αναλυτικά για την κάθε κλίμακα ο δείκτης αξιοπιστίας στην τιμή Cronbach's alfa.

Πίνακας 5.1. Αξιοπιστία ερωτηματολογίου

Κλίμακα	Αξιοπιστία	Κλίμακα	Αξιοπιστία
Διάπραξη εκφοβισμού	$\alpha = .812$	Λεκτική θυματοποίηση	$\alpha = .763$
Θυματοποίηση	$\alpha = .804$	Σχεσιακή θυματοποίηση	$\alpha = .870$
Διαδικτυακός εκφοβισμός	$\alpha = .923$	Αντιδραστική επιθετικότητα	$\alpha = .792$
Διαδικτυακή θυματοποίηση	$\alpha = .912$	Ενεργητική επιθετικότητα – Κυριαρχία	$\alpha = .835$
Έκδηλη επιθετικότητα	$\alpha = .876$	Ενεργητική επιθετικότητα – Σχέση	$\alpha = .787$
Λεκτική επιθετικότητα	$\alpha = .802$	Εκφοβισμός	$\alpha = .833$
Σχεσιακή επιθετικότητα	$\alpha = .886$	Θυματοποίηση	$\alpha = .847$
Έκδηλη θυματοποίηση	$\alpha = .827$		

5.2 Εγκυρότητα

Εγκυρότητα ορίζεται ως ο βαθμός κατά τον οποίο μια ερευνητική μελέτη μετρά αυτό που προτίθεται να μετρήσει. Υπάρχουν δύο βασικές κατηγορίες εγκυρότητας: η εσωτερική και η εξωτερική. Η εσωτερική εγκυρότητα αναφέρεται στην εγκυρότητα των μετρήσεων και των εργαλείων που χρησιμοποιούνται, ενώ η εξωτερική εγκυρότητα αναφέρεται στην ικανότητα γενίκευσης των αποτελεσμάτων στον ευρύτερο πληθυσμό. Και τα δύο είδη είναι πολύ σημαντικά στην ανάλυση της ορθότητας, του νοήματος και της χρησιμότητας της έρευνας. Σε έρευνες όπου η εγκυρότητα είναι χαμηλή τα αποτελέσματα τους δεν είναι χρήσιμα και δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τη διεξαγωγή συμπερασμάτων (www.psychology.about.com).

Πίνακας 5.2. Εγκυρότητα 1^{ου} Ερωτηματολογίου με τη χρήση της παραγοντικής ανάλυσης

	Component								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Εκφοβισμός γενικό									.751
Λεκτικός εκφοβισμός									.764
Αποκλεισμός			.448						
Σωματικός εκφοβισμός				.307					
Διαδικτυακός εκφοβισμός	.639								
Ρατσισμός	.422								
Θυματοποίηση γενικό						.540			
Λεκτική θυματοποίηση						.590			
Θυματοποίηση από αποκλεισμό						.658			
Σωματική θυματοποίηση						.675			
Θυματοποίηση από ρατσισμό						.368			
Διαδικτυακή θυματοποίηση						.435			
Διαδικτυακός εκφοβισμός από τηλέφωνο	.754								
Διαδικτυακός εκφοβισμός από γραπτό μήνυμα	.821								
Διαδικτυακός εκφοβισμός από ηλεκτρονικό μήνυμα	.837								
Διαδικτυακός εκφοβισμός από ηλεκτρ. δωμάτιο επικοινωνίας	.605								
Διαδικτυακός εκφοβισμός από ηλεκτρονικό χώρο συζητήσεων	.711								
Διαδικτυακός εκφοβισμός από στιγμιαίο μήνυμα	.751								
Διαδικτυακός εκφοβισμός από δημοσίευση φωτογραφίας	.756								
Διαδικτυακή θυματοποίηση από τηλέφωνο		.649							
Διαδικτυακή θυματοποίηση από γραπτό μήνυμα		.703							
Διαδικτυακή θυματοποίηση από ηλεκτρονικό μήνυμα		.768							
Διαδικτυακή θυματοποίηση από ηλεκτρ. δωμάτιο επικοινωνίας		.690							
Διαδικτυακή θυματοποίηση από ηλεκτρονικό χώρο συζητήσεων		.775							
Διαδικτυακή θυματοποίηση από στιγμιαίο μήνυμα		.754							
Διαδικτυακή θυματοποίηση από δημοσίευση φωτογραφίας		.645							
Επιθετικότητα με χτυπήματα				.644					
Επιθετικότητα με σπρωξίματα				.699					
Επιθετικότητα με κλωτσιές ή τράβηγμα μαλλιών				.658					
Επιθετικότητα λέγοντας άσχημα λόγια				.639					
Επιθετικότητα κοροϊδεύοντας άλλους				.670					
Επιθετικότητα με τη χρήση παρατσουκλιών				.583					
Επιθετικότητα μέσω αποκλεισμού			.565						
Επιθετικότητα μέσω αποκλεισμού για εκδίκηση			.720						
Επιθετικότητα με τη διάδοση ψεμάτων			.766						
Επιθετικότητα μέσω αποκλεισμού για υπακοή			.757						
Επιθετικότητα καταστρέφοντας σχέσεις			.741						
Θυματοποίηση από χτυπήματα							.756		
Θυματοποίηση από σπρωξίματα							.816		
Θυματοποίηση από κλωτσιές ή τράβηγμα μαλλιών							.785		
Θυματοποίηση λέγοντας άσχημα λόγια								.619	
Θυματοποίηση από κοροϊδία								.746	
Θυματοποίηση από τη χρήση παρατσουκλιών								.701	
Θυματοποίηση από αποκλεισμό					.483				
Θυματοποίηση από αποκλεισμό για εκδίκηση					.727				
Θυματοποίηση από τη διάδοση ψεμάτων					.793				
Θυματοποίηση από αποκλεισμό για υπακοή					.599				
Θυματοποίηση από καταστροφή σχέσεων					.693				

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.^a

a. Rotation converged in 20 iterations.

Η εγκυρότητα του ερωτηματολογίου για όλες τις δηλώσεις ελέγχθηκε μέσω παραγοντικής ανάλυσης και μέσα από τη χρήση του Varimax Rotation. Έδωσε λύση 9 παραγόντων που ερμηνεύουν το 67% της συνολικής διακύμανσης. Όπως φαίνεται και στον Πίνακα 5.2, η εγκυρότητα είναι πολύ καλή, εφόσον καταλήγει σε 9 κλίμακες που αντιστοιχούν περίπου στις κλίμακες του ερωτηματολογίου. Συγκεκριμένα, ο παράγοντας 1 εκπροσωπεί τα 8 στοιχεία του διαδικτυακού εκφοβισμού, αλλά συμπεριλαμβάνει και τον ρατσισμό. Ο παράγοντας 2 εκπροσωπεί τα 7 στοιχεία της διαδικτυακής θυματοποίησης. Ο παράγοντας 3 εκπροσωπεί 2 στοιχεία της σχεσιακής επιθετικότητας και 3 στοιχεία του αποκλεισμού καθώς και τη γενική κλίμακα του αποκλεισμού. Ο παράγοντας 4 εκπροσωπεί τα 6 στοιχεία της σωματικής επιθετικότητας καθώς και τη γενική κλίμακα του σωματικού εκφοβισμού. Ο παράγοντας 5 εκπροσωπεί τα 2 στοιχεία της σχεσιακής θυματοποίησης και τα 3 στοιχεία θυματοποίησης μέσω αποκλεισμού. Ο παράγοντας 6 εκπροσωπεί τα 5 στοιχεία της θυματοποίησης καθώς και τη γενική κλίμακα της θυματοποίησης. Ο παράγοντας 7 εκπροσωπεί τα 3 στοιχεία της σωματικής θυματοποίησης. Ο παράγοντας 8 εκπροσωπεί τη λεκτική θυματοποίηση. Τέλος, ο παράγοντας 9 εκπροσωπεί την γενική κλίμακα του εκφοβισμού καθώς και τη γενική κλίμακα του λεκτικού εκφοβισμού

Πίνακας 5.3. Εγκυρότητα 2^{ου} Ερωτηματολογίου με τη χρήση της παραγοντικής ανάλυσης

	Component	
	1	2
Εκφοβισμός (γενικό)		.863
Λεκτικός εκφοβισμός		.842
Εκφοβισμός από αποκλεισμό		.698
Εκφοβισμός από ενεργητική επιθετικότητα		.749
Θυματοποίηση (γενικό)	.846	
Λεκτική θυματοποίηση	.824	
Θυματοποίηση από αποκλεισμό	.736	
Θυματοποίηση από ενεργητική επιθετικότητα	.802	

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.^a

a. Rotation converged in 3 iterations

Η εγκυρότητα του ερωτηματολογίου Roland & Idsoe (2001) που αφορά τις 8 δηλώσεις του εκφοβισμού και της θυματοποίησης ελέγχθηκε μέσω παραγοντικής ανάλυσης και μέσα από τη χρήση του Varimax Rotation. Έδωσε λύση 2 παραγόντων που ερμηνεύουν το 69% της συνολικής διακύμανσης. Όπως φαίνεται και στον Πίνακα 5.3, η εγκυρότητα είναι άριστη, εφόσον καταλήγει σε 2 κλίμακες που αντιστοιχούν στις κλίμακες του ερωτηματολογίου. Συγκεκριμένα, ο παράγοντας 1 εκπροσωπεί τα 3 στοιχεία της θυματοποίησης καθώς και τη γενική κλίμακα της θυματοποίησης ενώ ο παράγοντας 2 εκπροσωπεί τα 3 στοιχεία του εκφοβισμού καθώς και τη γενική κλίμακα του εκφοβισμού.

Πίνακας 5.4. Εγκυρότητα 3^{ου} Ερωτηματολογίου με τη χρήση της παραγοντικής ανάλυσης

	Component		
	1	2	3
Αντιδραστική επιθετικότητα – θυμός	.736		
Αντιδραστική επιθετικότητα – θυμός εκτός ελέγχου	.694		
Αντιδραστική επιθετικότητα από επίκριση	.734		
Αντιδραστική επιθετικότητα λόγω αθέτησης υπόσχεσης	.708		
Αντιδραστική επιθετικότητα επειδή δεν γίνεται κάτι όπως θέλω	.667		
Αντιδραστική επιθετικότητα – ήττα σε παιχνίδι	.443		
Ενεργητική επιθετικότητα για δύναμη μέσω κοροϊδίας		.552	
Ενεργητική επιθετικότητα για δύναμη μέσω τρομοκρατίας		.753	
Ενεργητική επιθετικότητα για δύναμη – άσκηση δύναμης		.848	
Ενεργητική επιθετικότητα για δύναμη με τη χρήση απειλών		.814	
Ενεργητική επιθετικότητα για σχέση κάνοντας λάθος πράξεις			.677
Ενεργητική επιθετικότητα για σχέση μέσω αποκλεισμού			.792
Ενεργητική επιθετικότητα για σχέση με πειράγματα			.720
Ενεργητική επιθετικότητα για σχέση κάνοντας παράνομες πράξεις			.697

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.^a

a. Rotation converged in 6 iterations.

Η εγκυρότητα του ερωτηματολογίου Roland & Idsoe (2001) που αφορά τις 14 δηλώσεις της αντιδραστικής επιθετικότητας, της ενεργητικής επιθετικότητας κυριαρχίας και της ενεργητικής επιθετικότητας σχέσης ελέγχθηκε μέσω παραγοντικής ανάλυσης και μέσα από τη χρήση του Varimax Rotation. Έδωσε λύση 3 παραγόντων που ερμηνεύουν το 60% της συνολικής διακύμανσης. Όπως φαίνεται και στον Πίνακα 5.4, η εγκυρότητα είναι άριστη, εφόσον καταλήγει σε 3 κλίμακες που αντιστοιχούν στις κλίμακες του ερωτηματολογίου. Συγκεκριμένα, ο παράγοντας 1 εκπροσωπεί τα 6 στοιχεία της αντιδραστικής επιθετικότητας, ο παράγοντας 2 εκπροσωπεί τα 4 στοιχεία της ενεργητικής επιθετικότητας για την απόκτηση δύναμης και τέλος ο παράγοντας 3 εκπροσωπεί τα 4 στοιχεία της ενεργητικής επιθετικότητας για την απόκτηση ισχυρών δεσμών.

5.3 Δημογραφικά χαρακτηριστικά

Σε αυτό το υποκεφάλαιο παρουσιάζονται όλα τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος, που συλλέχθηκαν από τις 20 ερωτήσεις του ερωτηματολογίου οι οποίες αφορούσαν τα δημογραφικά χαρακτηριστικά. Συγκεκριμένα παρατίθενται οι συχνότητες και τα ποσοστά όσον αφορά: την εθνικότητα, τη γλώσσα, τον λόγο μετανάστευσης, τη δομή της οικογένειας, το κοινωνικοοικονομικό και μορφωτικό επίπεδο των γονέων, καθώς και την κατοχή και χρήση ηλεκτρονικών μέσων από τους έφηβους.

5.3.1 Εθνικότητα

Στον μαθητικό πληθυσμό της Πάφου υπάρχουν διάφορες εθνικότητες πέραν της Κυπριακής που είναι και η πλειοψηφία του δείγματος. Η εθνικότητα του κάθε μαθητή καθορίστηκε από τη χώρα γέννησής του. Οι Ελληνοκύπριοι, όπως ήταν αναμενόμενο, αποτελούν την πλειοψηφία του δείγματος με 602 έφηβους που αντιστοιχούν σε ποσοστό 79.6%. Το υπόλοιπο ποσοστό του πληθυσμού αποτελούν 152 έφηβοι (20.1%) από 30 διαφορετικές χώρες όπως φαίνεται αναλυτικότερα στον Πίνακα 5.5.

Πίνακας 5.5. Συχνότητα ατόμων ανά χώρα γέννησης

Χώρα γέννησης	Συχνότητα	Ποσοστό %
Αγγλία	6	0.8
Αίγυπτος	3	0.4
Αλβανία	1	0.1
Αρμενία	2	0.3
Βουλγαρία	11	1.5
Γαλλία	1	0.1
Γερμανία	1	0.1
Γεωργία	13	1.7
Ελλάδα	54	7.1
Ινδία	1	0.1
Ιράκ	1	0.1
Ιράν	1	0.1
Ισπανία	1	0.1
Ιταλία	1	0.1
Κουρδιστάν	1	0.1
Κύπρος	602	79.8
Λίβανος	2	0.3
Μεξικό	1	0.1
Μόλδοβα	1	0.1
Ν. Αφρική	2	0.3
Ολλανδία	1	0.1
Ουκρανία	7	0.9
Πακιστάν	2	0.3
Παλαιστίνη	1	0.1
Πολωνία	7	0.9
Πόντος	1	0.1
Ρουμανία	8	1.1
Ρωσία	15	2.0
Σουηδία	1	0.1
ΣριΛάνκα	1	0.1
Συρία	3	0.4

Πιο συγκεκριμένα, οι βασικότερες χώρες προέλευσης του δείγματος (εκτός Κύπρου) ομαδοποιήθηκαν ως εξής: 35% του δείγματος είναι από την Ελλάδα, 25% του δείγματος είναι από χώρες της πρώην ΕΣΔΔ και το 17% από τις ανατολικές χώρες (Βουλγαρία, Ρουμανία, Πολωνία). Οι υπόλοιπες χώρες αντιπροσωπεύουν το 22% του δείγματος.

Σύμφωνα με έρευνες (π.χ. Strohmeier, Fandrem & Spiel, 2012· Strohmeier et al., 2012) το να είναι κανείς μετανάστης 1^{ης} ή 2^{ης} γενιάς παίζει καθοριστικό ρόλο ως προς την εμφάνιση ή όχι του εκφοβισμού. Γι' αυτό το δείγμα χωρίστηκε σε 3 κατηγορίες: τους ελληνοκύπριους, τους μετανάστες 1^{ης} γενιάς και τους μετανάστες 2^{ης} γενιάς, ώστε να διαφανούν οι διαφορές τους. Ο διαχωρισμός των εφήβων σε αυτές τις κατηγορίες έγινε με βάση τα ερωτήματα «Ποια είναι η χώρα καταγωγής σου» και «ποια είναι η χώρα καταγωγής των γονιών σου». Στην ομάδα των μεταναστών της 1^{ης} γενιάς συμπεριλήφθηκαν όλα τα άτομα που η χώρα καταγωγής τόσο των ίδιων όσο και των γονιών τους δεν είναι η Κύπρος ενώ στην ομάδα των μεταναστών 2^{ης} γενιάς συμπεριλήφθηκαν όλα τα άτομα που έχουν γεννηθεί στην Κύπρο, επίσης τα άτομα που ο ένας από τους δύο γονείς ή και οι δύο γονείς έχουν γεννηθεί σε χώρα εκτός Κύπρου. Ο αριθμός των ατόμων ανά κατηγορία φαίνονται στον Πίνακα 5.6.

Πίνακας 5.6. Αριθμός ατόμων ανά κατηγορία

Κατηγορία	Συχνότητα	Ποσοστό %
Ελληνοκύπριοι	492	68
Μετανάστες 1 ^{ης} γενιάς	142	19
Μετανάστες 2 ^{ης} γενιάς	92	13

5.3.2 Γλώσσα

Η μητρική γλώσσα είναι ένα από τα στοιχεία που καθορίζουν την εθνική προέλευση ενός ατόμου (www.idra.org). Οι έφηβοι που έχουν γονείς από διαφορετικές χώρες ή που η χώρα όπου μεγάλωσαν είναι διαφορετική από αυτήν που γεννήθηκαν, πολλές φορές δεν μπορούν να καθορίσουν ποια είναι η εθνικότητά τους. Γι' αυτό τον λόγο, πέραν από την ερώτηση «ποια είναι η χώρα καταγωγής σου;» προστέθηκαν άλλες 2 ερωτήσεις που αφορούν τη μητρική γλώσσα του έφηβου. Σύμφωνα με αυτές το 86,2% του δείγματος έχει ως μητρική γλώσσα την ελληνική ενώ το 13,5% μια άλλη γλώσσα. Αυτά τα στοιχεία έρχονται σε αντιπαράθεση με τα ποσοστά που αναφέρθηκαν πιο πάνω και αφορούν την καταγωγή του εφήβου. Ενώ το 86,2% του δείγματος έχει ως μητρική γλώσσα την ελληνική, μόνο το 79,6% κατάγεται από την Κύπρο. Η διαφορά αυτή (6,6%) στα δύο ποσοστά, οφείλεται στους Έλληνες και Ελληνοπόντιους που διαμένουν στο νησί, μιλούν ελληνικά αλλά δεν έχουν κυπριακή καταγωγή. Όπως φαίνεται και στον Πίνακα 5.7 η ξένη γλώσσα που εμφανίζεται με μεγαλύτερη συχνότητα είναι τα Ρώσικα με ποσοστό 26% λόγω των μεγάλων αριθμών ρωσόφωνων πόντιων που ζουν στην Κύπρο. Αμέσως μετά είναι τα Αγγλικά με 15% και ακολουθούν τα Βουλγάρικα και τα Αραβικά με 12% καθώς και τα Ρουμάνικα με 11%. Οι υπόλοιπες γλώσσες έχουν έναν πολύ μικρό ποσοστό εμφάνισης που θεωρείται αμελητέο.

Πίνακας 5.7. Συχνότητα μητρικών γλωσσών

Μητρική γλώσσα	Συχνότητα	Ποσοστό %
Αγγλικά	13	1,7
Αιγυπτιακά	1	0,1
Αλβανικά	1	0,1
Αραβικά	10	1,3
Αρμένικα	2	0,3
Βουλγάρικα	12	1,6
Γαλλικά	2	0,3
Γερμανικά	1	0,1
Γεωργιανά	4	0,5
Ινδικά	1	0,1
Ισπανικά	2	0,3
Ιταλικά	1	0,1
Κουρδιστικά	1	0,1
Ουκρανικά	1	0,1
Ουρντού	1	0,1
Περσικά	1	0,1
Πολωνικά	7	0,9
Ποντιακά	1	0,1
Ρουμάνικα	11	1,5
Ρώσικα	26	3,4
Σέρβικα	1	0,1
Σουηδικά	1	0,1
Σρι Λανκέζικα	1	0,1
Σύνολο	754	99,7
Αποχή	2	0,3

5.3.3 Λόγοι μετανάστευσης

Σύμφωνα με το Υπουργείο Εξωτερικών Κύπρου (<http://www.mfa.gov.cy>) οι συχνότεροι λόγοι μετανάστευσης είναι η εργασία, η εκπαίδευση και οι επιχειρήσεις. Στον Πίνακα 5.8 φαίνονται αναλυτικά η συχνότητα και τα ποσοστά για τους λόγους μετανάστευσης όπως αυτοί δόθηκαν από τους συμμετέχοντες.

Πίνακας 5.8. Συχνότητα λόγου μετανάστευσης

Λόγος μετανάστευσης	Συχνότητα	Ποσοστό %
Εργασία	116	15,3
Εκπαίδευση	21	2,8
Επιχείρηση	18	2,4
Σύνολο	155	20,5
Αποχή	21	2,8

5.3.4 Οικογενειακή κατάσταση

Η οικογενειακή κατάσταση μπορεί να διαδραματίσει κάποιο ρόλο όσον αφορά την εμφάνιση εκφοβισμού. Έρευνες έδειξαν ότι κάποιες μορφές της δομής της οικογένειας, όπως η μονογονεϊκή οικογένεια, σχετίζονται θετικά με την εμπλοκή ενός παιδιού στον εκφοβισμό είτε ως θύμα είτε ως θύτης (Dane, Marini, Spring, Kennedy & Volk, 2012). Έτσι, συλλέχθηκαν δεδομένα όσον αφορά τον παράγοντα οικογένεια ώστε να ελεγχθεί η επίδραση του στο συγκεκριμένο δείγμα. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, το 82,5% των γονέων αυτού του δείγματος είναι παντρεμένοι, το 12,4% είναι διαζευγμένοι, το 2,8% βρίσκεται σε διάσταση και το 1,6% ο ένας από τους δύο γονείς δεν ζει.

5.3.5 Κοινωνικό – οικονομικό και μορφωτικό επίπεδο

Σύμφωνα με τους Tippet & Wolke (2014) το χαμηλό κοινωνικό – οικονομικό επίπεδο της οικογένειας σχετίζεται θετικά με τον εκφοβισμό και γι' αυτό θεωρήθηκε σημαντικό να ελεγχθεί η επίδραση αυτού του παράγοντα στην παρούσα έρευνα. Σύμφωνα με τα δεδομένα που συλλέχθηκαν, το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο του πληθυσμού που εξετάζεται είναι ως επί των πλείστον μέτριο ως καλό, όπως φαίνεται αναλυτικότερα στον Πίνακα 5.9.

Πίνακας 5.9. Κοινωνικοοικονομικό επίπεδο οικογένειας

Κοινωνικοοικονομικό επίπεδο	Συχνότητα	Ποσοστό %
Πολύ κακό	31	4,1
Κακό	52	6,9
Μέτριο	297	39,3
Καλό	291	38,5
Πολύ καλό	83	11,0
Σύνολο	754	99,7
Αποχή	2	0,3

Το καλό οικονομικό επίπεδο του δείγματος οφείλεται στο γεγονός ότι οι περισσότεροι γονείς εργάζονται. Συγκεκριμένα το 82,5% των πατέρων και το 69,3% των μητέρων εργάζονται.

Αυτά τα αποτελέσματα επιβεβαιώνει ο Πίνακας 5.10, ο οποίος δείχνει τον βαθμό που επηρέασε η οικονομική κρίση το κοινωνικό οικονομικό επίπεδο της οικογένειας. Η οικονομική κρίση που υπήρχε στην Ευρώπη τα τελευταία χρόνια, ξεκίνησε και στην Κύπρο το 2012 και προκάλεσε πληθώρα συνεπειών. Η πιο άμεση συνέπεια ήταν η αύξηση της

ανεργίας στην Κύπρο με αποτέλεσμα μεγάλος αριθμός οικογενειών να αποκτήσουν ένα πιο χαμηλό οικονομικό επίπεδο συγκριτικά με πριν (www.mof.gov.cy/mof/cystat/statistics.ns).

Πίνακας 5.10. Βαθμός που επηρέασε η οικονομική κρίση το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο της οικογένειας

Βαθμός	Συχνότητα	Ποσοστό %
Πολύ	220	29
Μέτρια	318	42
Λίγο	207	28
Σύνολο	745	98,5
Αποχή	11	1,5

Παρόλα αυτά τα αποτελέσματα που παρουσιάζονται, στον πιο πάνω πίνακα, δείχνουν πως οι συγκεκριμένες οικογένειες δεν έχουν πληγεί ιδιαίτερα από την οικονομική κρίση. Σχεδόν οι μισές από αυτές, έχουν επηρεαστεί σε μέτριο βαθμό. Λαμβάνοντας υπόψη και το γεγονός ότι οι περισσότεροι γονείς εργάζονται, δεν προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση ότι το 70% του δείγματος έχει επηρεαστεί από μέτρια έως λίγο.

Ο Πίνακας 5.11 δείχνει το μορφωτικό επίπεδο των γονέων. Σύμφωνα με τους Due, Merlo, Harel-Fisch, & Damsgaard (2009) το μορφωτικό επίπεδο σχετίζεται άμεσα με τον εκφοβισμό, τη θυματοποίηση και την επιθετικότητα. Αυτοί που επηρεάζουν περισσότερο είναι οι γονείς με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο ή οι γονείς με ψηλό μορφωτικό επίπεδο. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 5.11 περίπου οι μισοί γονείς έχουν μέτριο μορφωτικό επίπεδο, δηλαδή τελείωσαν τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση ενώ οι υπόλοιποι μισοί έχουν είτε ψηλό μορφωτικό επίπεδο είτε χαμηλό. Το πώς επηρεάζει αυτή η μορφή του πληθυσμού το δείγμα της

παρούσας έρευνας, ως προς την εμφάνιση ή όχι του εκφοβισμού, θα αναλυθεί στο επόμενο κεφάλαιο.

Πίνακας 5.11. Μορφωτικό επίπεδο γονέων

Μορφωτικό επίπεδο	Πατέρας		Μητέρα	
	Συχνότητα	Ποσοστό%	Συχνότητα	Ποσοστό%
Δημοτικό	19	2,5	12	1,6
Γυμνάσιο	57	7,5	45	6,0
Λύκειο – Τεχνική σχολή	392	51,9	341	45,1
Κολλέγιο	79	10,4	138	18,3
Πανεπιστήμιο	134	17,7	144	19,0
Μεταπτυχιακός τίτλος σπουδών	65	8,6	69	9,1
Σύνολο	746	98,7	749	99,1
Αποχή	10	1,3	7	0,9

5.3.6 Κατοχή και χρήση ηλεκτρονικών μέσων

Το κινητό τηλέφωνο και ο ηλεκτρονικός υπολογιστής, όπως προαναφέρθηκε, είναι μέσα που χρησιμοποιούνται για τη διάπραξη ηλεκτρονικού εκφοβισμού. Η εύκολη πρόσβαση σε ηλεκτρονικά μέσα αυξάνει τις πιθανότητες εμφάνισης ηλεκτρονικού εκφοβισμού γι αυτό στο ερωτηματολόγιο περιλήφθηκαν σχετικές ερωτήσεις.

Όπως ήταν αναμενόμενο, οι έφηβοι αυτής της ηλικίας έχουν άμεση πρόσβαση σε ηλεκτρονικά μέσα όπως κινητό τηλέφωνο και ηλεκτρονικός υπολογιστής. Στα αποτελέσματα βρέθηκε ότι σχεδόν όλοι οι μαθητές, με ποσοστό 97,1%, έχουν στην κατοχή τους κινητό τηλέφωνο. Όσον αφορά τον αριθμό των εφήβων που έχουν ηλεκτρονικό υπολογιστή στο σπίτι τα αποτελέσματα έδειξαν ότι το 95,9% των ερωτηθέντων έχουν

ηλεκτρονικό υπολογιστή ενώ παράλληλα το 89,4% έχει ηλεκτρονική σύνδεση και συνεπώς άμεση πρόσβαση στο διαδίκτυο ανά πάσα στιγμή. Τόσο η χρήση του κινητού τηλεφώνου όσο και του ηλεκτρονικού υπολογιστή γίνεται επί καθημερινής βάσεως από τους περισσότερους μαθητές. Στον Πίνακα 5.12 παρουσιάζονται αναλυτικά τα ποσοστά της συχνότητας χρήσης του κινητού τηλεφώνου και ηλεκτρονικού υπολογιστή.

Πίνακας 5.12. Συχνότητα χρήσης κινητού τηλεφώνου και ηλεκτρονικού υπολογιστή

Βαθμός χρήσης	Κινητό τηλέφωνο		Ηλεκτρονικός υπολογιστής	
	Συχνότητα	Ποσοστό%	Συχνότητα	Ποσοστό%
Ποτέ	14	1,9	16	2,1
Μια-δυο φορές την εβδομάδα	29	3,8	51	6,7
Μια φορά την ημέρα	75	9,9	123	16,3
Μερικές φορές την ημέρα	634	83,9	561	74,2
Σύνολο	752	99,5	751	99,3
Αποχή	4	0,5	5	0,7

5.4 Περιγραφικά Στοιχεία

5.4.1 Ποσοστιαία συχνότητα μεταβλητών

Σε αυτό το υποκεφάλαιο θα γίνει η περιγραφή του δείγματος με βάση τις απαντήσεις που έδωσαν οι συμμετέχοντες στις ερωτήσεις που αφορούν τον εκφοβισμό και τα είδη του και τη θυματοποίηση από εκφοβισμό και τα είδη της. Αρχικά, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα για τις ερωτήσεις που αφορούν: τον εκφοβισμό (γενικό), τον λεκτικό εκφοβισμό, τον αποκλεισμό, τον σωματικό εκφοβισμό, τον διαδικτυακό εκφοβισμό και τον ρατσισμό. Τα ποσοστά που αναγράφονται στον Πίνακα 5.13 ανά φύλο αφορούν την εμφάνιση του

φαινομένου από δύο με τρεις φορές το μήνα έως και κάθε μέρα σύμφωνα με τις απαντήσεις που έδωσαν οι έφηβοι.

Πίνακας 5.13. Ποσοστά εμφάνισης εκφοβισμού ανά φύλο

Κλίμακες	Αγόρια %	Κορίτσια %	Μέσος όρος
Εκφοβισμός	26.23	19.9	23
Λεκτικός εκφοβισμός	26.16	16.9	21.5
Αποκλεισμός	9.73	5.43	7.6
Σωματικός εκφοβισμός	13.27	2.9	8
Διαδικτυακός εκφοβισμός	4.8	2.53	4
Ρατσισμός	6.87	3.4	5

Σύμφωνα με τον Πίνακα 5.13 τα ποσοστά εμφάνισης του εκφοβισμού και των διαφόρων μορφών του είναι μεγαλύτερα στα αγόρια. Η πιο συχνή μορφή εκφοβισμού είναι και για τα δύο φύλα ο λεκτικός εκφοβισμός. Η 2^η πιο συχνή μορφή εκφοβισμού στα αγόρια είναι ο σωματικός εκφοβισμός ενώ στα κορίτσια ο αποκλεισμός. Η λιγότερο συχνή μορφή εκφοβισμού είναι και για τα δύο φύλα ο διαδικτυακός εκφοβισμός.

Όπως προαναφέρθηκε συλλέχθηκαν δεδομένα και για τη θυματοποίηση και τα είδη της. Στον πιο Πίνακα 5.14 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα για τις ερωτήσεις που αφορούν: τη θυματοποίηση (γενικό), τη λεκτική θυματοποίηση, τη θυματοποίηση από αποκλεισμό, τη σωματική θυματοποίηση, τη διαδικτυακή θυματοποίηση και τη θυματοποίηση από ρατσισμό.

Πίνακας 5.14. Ποσοστά εμφάνισης θυματοποίησης ανά φύλο

Κλίμακες	Αγόρια %	Κορίτσια %	Μέσος Όρος
Θυματοποίηση	19.7	18.1	19
Λεκτική θυματοποίηση	14.5	17.3	16
Θυματοποίηση από αποκλεισμό	4.4	3.6	4
Σωματική θυματοποίηση	5.2	2.1	4
Διαδικτυακή θυματοποίηση	5.5	4.1	5
Θυματοποίηση από ρατσισμό	3.2	3.1	3

Όσον αφορά τη θυματοποίηση, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι σε γενικές γραμμές ότι τα αγόρια θυματοποιούνται πιο συχνά απ' ό,τι τα κορίτσια. Η λεκτική θυματοποίηση είναι η συχνότερη μορφή θυματοποίησης και στα δύο φύλα, αν και στα κορίτσια το ποσοστό είναι ψηλότερο, στοιχείο που δεν παρατηρείται στις άλλες κλίμακες. Η 2^η πιο συχνή μορφή θυματοποίησης είναι και για τα δύο φύλα η διαδικτυακή θυματοποίηση. Τέλος, η λιγότερο συχνή μορφή θυματοποίησης είναι για τα αγόρια η θυματοποίηση που γίνεται με ρατσισμό ενώ για τα κορίτσια η σωματική θυματοποίηση.

Μια από τις σημαντικότερες μεταβλητές που εξετάζονται στην παρούσα έρευνα είναι η εθνικότητα. Έτσι, στον Πίνακα 5.15 γίνεται παράλληλος διαχωρισμός του δείγματος ανά φύλο και εθνικότητα για πιο συγκεκριμένη και αναλυτικότερη ερμηνεία των αποτελεσμάτων.

Πίνακας 5.15. Ποσοστά εμφάνισης εκφοβισμού ανά φύλο και εθνικότητα

Κλίμακες	Κύπριοι		Μετανάστες 1 ^{ης} γενιάς		Μετανάστες 2 ^{ης} γενιάς	
	Αγόρια%	Κορίτσια%	Αγόρια%	Κορίτσια%	Αγόρια%	Κορίτσια%
Εκφοβισμός (γεν.)	27.4	19.7	33.8	21.1	17.5	18.9
Λεκτικός εκφοβισμός	24.2	15.9	36.8	19.7	17.5	15.1
Αποκλεισμός	6.6	3.9	14.9	10.5	7.7	1.9
Σωματικός εκφοβισμός	12.8	1.9	16.7	3.9	10.3	0.0
Διαδικτυακός εκφοβισμός	6.0	0.4	5.9	5.3	2.5	1.9
Ρατσισμός	9.3	1.5	8.8	5.3	2.5	0.0

Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι μετανάστες 1^{ης} γενιάς έχουν τα πιο ψηλά ποσοστά εκφοβισμού ανά φύλο. Δηλαδή τα αγόρια μετανάστες 1^{ης} γενιάς εκφοβίζουν περισσότερο απ' ό,τι τα αγόρια των άλλων δύο ομάδων και τα κορίτσια μετανάστες 1^{ης} γενιάς εκφοβίζουν περισσότερο απ' ό,τι τα κορίτσια των άλλων δύο ομάδων. Παράλληλα, οι μετανάστες 2^{ης} γενιάς έχουν τα πιο χαμηλά ποσοστά εκφοβισμού. Ο λεκτικός εκφοβισμός είναι η πιο συχνή μορφή εκφοβισμού ενώ ο διαδικτυακός εκφοβισμός η λιγότερο συχνή μορφή για όλες τις ομάδες. Όσον αφορά τον ρατσισμό τα αγόρια από την ομάδα των Κυπρίων έχουν τα πιο υψηλά ποσοστά, αν και έχουν μικρή διαφορά με το ποσοστό των αγοριών της ομάδας των μεταναστών 1^{ης} γενιάς. Σε αντίθεση, τα κορίτσια της ομάδας των μεταναστών 1^{ης} γενιάς χρησιμοποιούν περισσότερο τον ρατσισμό και με μεγάλη ποσοστιαία διαφορά απ' ό,τι τα

κορίτσια των άλλων 2 ομάδων. Ακόμη, τα κορίτσια της ομάδας των μεταναστών 2^{ης} γενιάς δεν διέπραξαν ποτέ φυσικό εκφοβισμό ούτε ρατσισμό. Σε μια πιο ολιστική εικόνα φαίνεται πως οι ομάδες των Κυπρίων και των μεταναστών 2^{ης} γενιάς έχουν μικρές διαφορές όσον αφορά τις διάφορες κλίμακες που παρουσιάζονται στον Πίνακα 5.15.

Όπως και στον εκφοβισμό, έτσι και στη θυματοποίηση, τα δεδομένα παρουσιάζονται ανά φύλο και εθνικότητα στον Πίνακα 5.16.

Πίνακας 5.16. Ποσοστά εμφάνισης θυματοποίησης ανά φύλο και εθνικότητα

Κλίμακες	Κύπριοι		Μετανάστες 1 ^{ης} γενιάς		Μετανάστες 2 ^{ης} γενιάς	
	Αγόρια%	Κορίτσια%	Αγόρια%	Κορίτσια%	Αγόρια%	Κορίτσια%
Θυματοποίηση (γεν)	18.6	17.8	25.0	18.4	17.5	18.9
Λεκτική θυματοποίηση	12.7	15.4	20.6	22.4	15.0	18.9
Θυματοποίηση από αποκλεισμό	3.8	3.5	9.1	3.9	0.0	3.8
Σωματική θυματοποίηση	4.6	1.6	7.4	3.9	5.0	1.9
Διαδικτυακή θυματοποίηση	3.5	1.5	7.4	10.5	7.5	7.5
Θυματοποίηση από ρατσισμό	3.0	2.7	5.9	3.9	0.0	3.8

Η ομάδα των εφήβων που θυματοποιείται πιο συχνά (γενικά) είναι αυτή των αγοριών μεταναστών 1^{ης} γενιάς. Ενώ οι υπόλοιπες ομάδες έχουν πολύ μικρές διαφορές (ποσοστά που κυμαίνονται από 17.5% – 18.9%), η ομάδα των αγοριών μεταναστών 1^{ης} γενιάς θυματοποιείται περισσότερο με ποσοστό 25%. Παρόμοια αποτελέσματα παρατηρούνται και στη θυματοποίηση από αποκλεισμό, όπου τα αγόρια μετανάστες 1^{ης} γενιάς θυματοποιούνται

πιο συχνά μέσω αποκλεισμού σε σχέση με τις άλλες ομάδες. Η συχνότερη μορφή θυματοποίησης για όλες τις ομάδες είναι η λεκτική θυματοποίηση. Σε αυτήν την περίπτωση και τα δύο φύλα μεταναστών 1^{ης} γενιάς έχουν μεγαλύτερη διαφορά εμφάνισης της λεκτικής θυματοποίησης σε σχέση με τους Κύπριους και τους μετανάστες 2^{ης} γενιάς. Αν και σε γενικές γραμμές τα αγόρια μετανάστες 1^{ης} γενιάς θυματοποιούνται συχνότερα, εντούτοις στη διαδικτυακή θυματοποίηση τα κορίτσια μετανάστες 1^{ης} γενιάς θυματοποιούνται περισσότερο απ' όλους ενώ παράλληλα τα αγόρια μετανάστες 1^{ης} γενιάς, τα αγόρια μετανάστες 2^{ης} γενιάς και τα κορίτσια μετανάστες 2^{ης} γενιάς έχουν σχεδόν το ίδιο ποσοστό διαδικτυακής θυματοποίησης. Η λιγότερο συχνή μορφή θυματοποίησης είναι διαφορετική για κάθε ομάδα: για τα αγόρια της ομάδας των Κυπρίων και για τα αγόρια μετανάστες 1^{ης} γενιάς, η λιγότερο συχνή μορφή θυματοποίησης είναι η θυματοποίηση από ρατσισμό, για τα κορίτσια της ομάδας των Κυπρίων η λιγότερο συχνή μορφή είναι η διαδικτυακή θυματοποίηση, για τα κορίτσια μετανάστες 1^{ης} γενιάς, τα αγόρια μετανάστες 2^{ης} γενιάς και τα κορίτσια μετανάστες 2^{ης} γενιάς δεν υπάρχει ξεκάθαρα μια μορφή που να εμφανίζεται λιγότερο συχνά λόγω ότι επαναλαμβάνεται το ελάχιστο ποσοστό εμφάνισης σε πολλές κλίμακες.

5.5 Συσχετίσεις μεταξύ μεταβλητών

Σε αυτό το υποκεφάλαιο παρουσιάζονται οι συσχετίσεις μεταξύ των διαφόρων μορφών επιθετικότητας, εκφοβισμού και θυματοποίησης σε σχέση με τις κοινωνικές παραμέτρους που εξετάζονται (φύλο, κοινωνικοοικονομική κατάσταση, μορφωτικό επίπεδο γονέων) καθώς και οι συσχετίσεις των μηχανισμών εκφοβισμού (αντιδραστική επιθετικότητα, ενεργητική επιθετικότητα κυριαρχίας και ενεργητική επιθετικότητα σχέσης) σε σχέση με τις κοινωνικές παραμέτρους που εξετάζονται.

5.5.1 Συσχετίσεις των διαφόρων μορφών επιθετικότητας, εκφοβισμού και θυματοποίησης με κοινωνικές παραμέτρους

Πιο κάτω παρουσιάζονται τα αποτελέσματα που προέκυψαν από τη στατιστική ανάλυση. Ανοητα τα οποία δείχνουν αν υπάρχουν στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις μεταξύ των υπό εξέταση μεταβλητών. Παράλληλα, αναφέρονται οι μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για την κάθε σημαντική στατιστικά κλίμακα ώστε να διαφανεί η ακριβής διαφορά μεταξύ τους.

5.5.1.1 Επιθετικότητα, εκφοβισμός και θυματοποίηση σε σχέση με το φύλο

Οι αναλύσεις διακύμανσης Ανοητα έχουν δείξει ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση του φύλου όσον αφορά τον εκφοβισμό ($F(1,734)=22.54, p<.01, n^2=.03$), τον διαδικτυακό εκφοβισμό ($F(1,734)=21.53, p<.01, n^2=.029$), τη σωματική επιθετικότητα ($F(1,734)=56.52, p<.01, n^2=.072$), τη λεκτική επιθετικότητα ($F(1,734)=23.26, p<.01, n^2=.031$), τη σχεσιακή επιθετικότητα ($F(1,734)=7.38, p<.01, n^2=.01$), τη σωματική θυματοποίηση ($F(1,736)=7.82, p<.01, n^2=.01$), τη διαδικτυακή θυματοποίηση ($F(1,736)=9.86, p<.01, n^2=.013$) και τους τρεις μηχανισμούς εκφοβισμού: την αντιδραστική επιθετικότητα ($F(1,734)=6.42, p<.01, n^2=.009$), την επιθετικότητα για κυριαρχία

($F(1,734)=8,73$, $p<.01$, $\eta^2=.012$) και την επιθετικότητα για σχέση ($F(1,734)=18.78$, $p<.01$, $\eta^2=.025$).

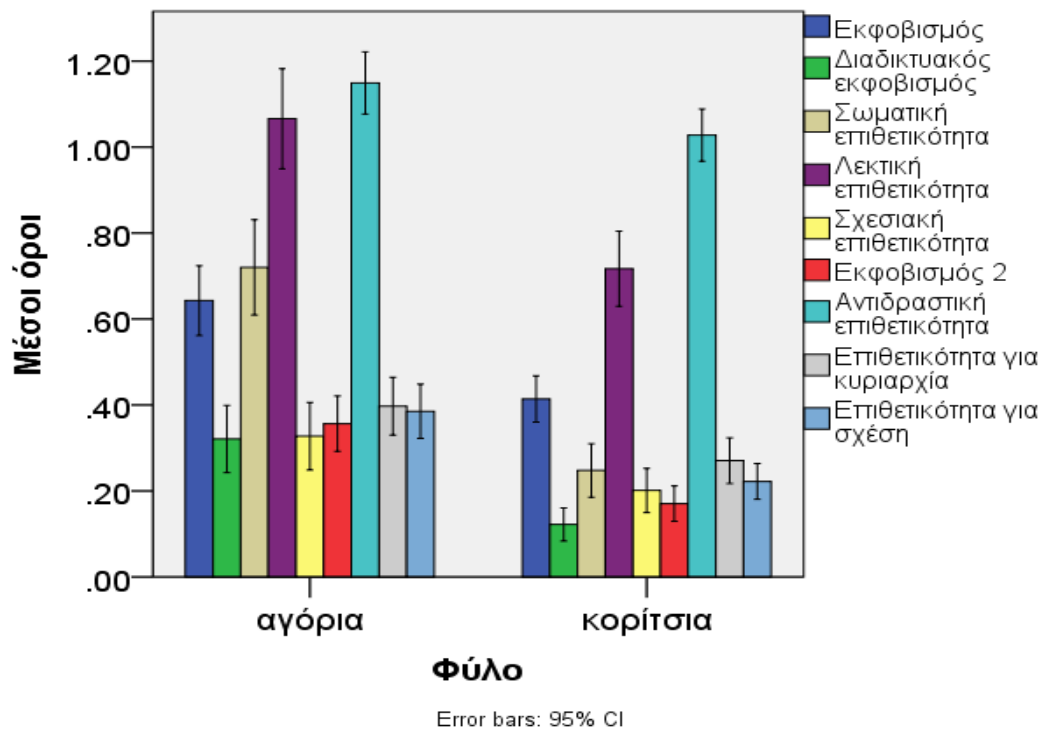
Ο Πίνακας 5.17 παρουσιάζει τους μέσους όρους και τις τυπικές αποκλίσεις για τις προαναφερθείσες στατιστικά σημαντικές κλίμακες

Πίνακας 5.17. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις στις στατιστικά σημαντικές κλίμακες σε σχέση με το φύλο

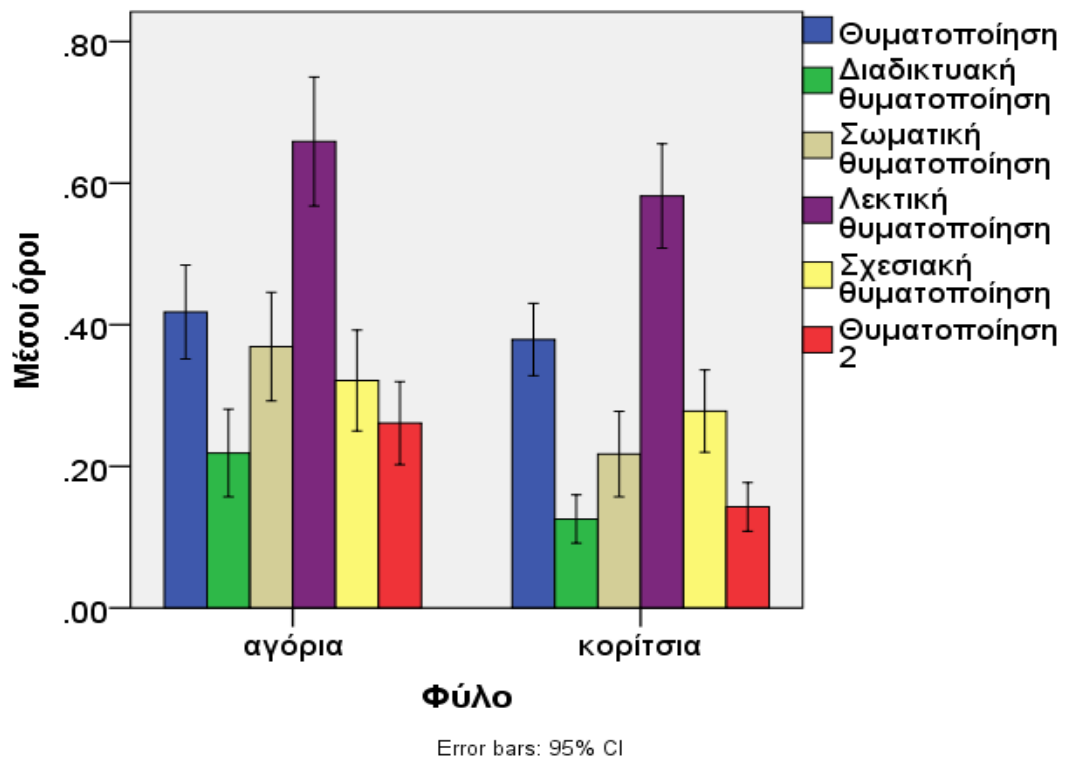
Κλίμακες	Αγόρια	Κορίτσια
Εκφοβισμός	.641(.035)	.412(.033)
Διαδικτυακός εκφοβισμός	.320(.031)	.121(.029)
Σωματική επιθετικότητα	.718(.046)	.246(.043)
Λεκτική επιθετικότητα	1.065(.053)	.713(.050)
Σχεσιακή επιθετικότητα	.327(.034)	.200(.032)
Σωματική θυματοποίηση	.370(.724)	.216(.603)
Διαδικτυακή θυματοποίηση	.222(.590)	.125(.342)
Αντιδραστική επιθετικότητα	1.146(.035)	1.025(.033)
Επιθετικότητα για κυριαρχία	.396(.031)	.269(.030)
Επιθετικότητα για σχέση	.384(.027)	.221(.026)

Τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τους μέσους όρους είναι τα εξής: Πρώτον τα αγόρια είναι περισσότερο πιθανόν να προβαίνουν σε εκφοβισμό γενικά ή διαδικτυακό εκφοβισμό και να χρησιμοποιούν σωματική, λεκτική ή σχεσιακή επιθετικότητα. Επιπλέον, έχουν περισσότερες πιθανότητες να υποστούν σωματική ή και διαδικτυακή θυματοποίηση. Δεύτερο, η συχνότερη μορφή επιθετικότητας και κατ' επέκταση εκφοβισμού, και στα δύο φύλα, είναι η λεκτική. Τρίτο, η μεγαλύτερη διαφορά μέσων όρων στα δύο φύλα υπολογίζεται στη σωματική επιθετικότητα. Αυτό σημαίνει πως τα αγόρια προβαίνουν πολύ πιο συχνά σε σωματική επιθετικότητα απ' ότι τα κορίτσια, σε σχέση με τις υπόλοιπες μορφές επιθετικότητας και εκφοβισμού. Τέταρτο, όταν τα δύο φύλα θυματοποιούνται είναι περισσότερο πιθανόν αυτή η θυματοποίηση να είναι σωματική παρά διαδικτυακή. Και τέλος για τα δύο φύλα ο συχνότερος μηχανισμός εκφοβισμού είναι η αντιδραστική επιθετικότητα, ακολουθεί η επιθετικότητα για κυριαρχία και τελευταία η επιθετικότητα για σχέση.

Αυτές οι διαφορές φαίνονται πιο ξεκάθαρα στα ραβδόγραμματα 5.1 και 5.2 που ακολουθούν. Το Ραβδόγραμμα 5.1 παρουσιάζει όλες τις μορφές επιθετικότητας και εκφοβισμού σε σχέση με το φύλο και το Ραβδόγραμμα 5.2 όλες τις μορφές θυματοποίησης σε σχέση με το φύλο.

Ραβδόγραμμα 5.1: Μορφές εκφοβισμού σε σχέση με το φύλο

Ραβδόγραμμα 5.2: Μορφές θυματοποίησης σε σχέση με το φύλο

5.5.1.2 Επιθετικότητα, εκφοβισμός και θυματοποίηση σε σχέση με την εθνικότητα

Οι αναλύσεις διακύμανσης Ανοva έχουν δείξει ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση της εθνικότητας όσον αφορά τον εκφοβισμό ($F(2,735)=5.5$, $p<.01$, $\eta^2=.015$), τη σωματική επιθετικότητα ($F(2,735)=2.96$, $p<.01$, $\eta^2=.008$) και τη θυματοποίηση ($F(2,737)=4.71$, $p<.01$, $\eta^2=.013$). Οι μέσοι όροι για αυτές τις κλίμακες παρουσιάζονται στον Πίνακα 5.18.

Πίνακας 5.18. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις στις στατιστικά σημαντικές κλίμακες σε σχέση με την εθνικότητα

Κλίμακες	Κύπριοι	Μετανάστες	Μετανάστες
		1 ^{ης} γενιάς	2 ^{ης} γενιάς
Εκφοβισμός	.505(.652)	.659(.784)	.377(.471)
Σωματική επιθετικότητα	.432(.827)	.629(1.055)	.428(.841)
Θυματοποίηση	.350(.491)	.510(.720)	.400(.522)

Από τους πιο πάνω μέσους όρους προκύπτει το συμπέρασμα ότι η εθνικότητα διαδραματίζει κάποιο ρόλο στις πιθανότητες εμφάνισης εκφοβισμού, σωματικής επιθετικότητας και θυματοποίησης. Συγκεκριμένα, το να είναι κανείς μετανάστης πρώτης γενιάς έχει περισσότερες πιθανότητες να εκφοβίσει, να χρησιμοποιήσει σωματική επιθετικότητα ή να δεχθεί θυματοποίηση. Εδώ, αξίζει να σημειωθεί, ότι οι Κύπριοι και οι μετανάστες δεύτερης γενιάς έχουν πολύ μικρές διαφορές στους μέσους όρους σε σχέση με τους μετανάστες πρώτης γενιάς. Αυτό δείχνει πως οι μετανάστες δεύτερης γενιάς εντάσσονται στο σύνολο της πλειοψηφίας και λειτουργούν με τον ίδιο τρόπο.

5.5.1.3 Επιθετικότητα, εκφοβισμός και θυματοποίηση σε σχέση με την κοινωνικοοικονομική κατάσταση

Οι αναλύσεις διακύμανσης Ανοva έχουν δείξει ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση της κοινωνικοοικονομικής κατάστασης με τη σωματική επιθετικότητα ($F(2,740)=3.18, p<.01, n^2=.009$), τη θυματοποίηση από εκφοβισμό ($F(2,742)=2.97, p<.01, n^2=.008$) και τη σχεσιακή θυματοποίηση ($F(2,742)=7.87, p<.01, n^2=.021$)

Πίνακας 5.19. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις στις στατιστικά σημαντικές κλίμακες σε σχέση με την κοινωνικό-οικονομική κατάσταση

Κλίμακες	Κακή Κ.Ο. κατάσταση	Μέτρια Κ.Ο. κατάσταση	Καλή Κ.Ο. κατάσταση
Σωματική επιθετικότητα	.671(1.107)	.430(.825)	.562(.978)
Θυματοποίηση από εκφοβισμό	.540(.695)	.380(.534)	.365(.642)
Σχεσιακή θυματοποίηση	.554(.982)	.271(.560)	.233(.580)

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 5.19 οι έφηβοι που προέρχονται από οικογένειες με κακή κοινωνικοοικονομική κατάσταση έχουν περισσότερες πιθανότητες να ασκήσουν σωματική επιθετικότητα και να δεχθούν εκφοβισμό ή σχεσιακή θυματοποίηση. Όσον αφορά τη θυματοποίηση οι μέσοι όροι στις ομάδες των εφήβων που προέρχονται από οικογένειες με μέτρια και καλή κοινωνικοοικονομική κατάσταση έχουν πολύ μικρή διαφορά σε σχέση με την ομάδα των εφήβων που προέρχονται από οικογένειες με κακή κοινωνικοοικονομική κατάσταση ενώ όσον αφορά τη σωματική επιθετικότητα δεν ακολουθείται το ίδιο μοτίβο. Οι πιθανότητες να προβούν οι έφηβοι που προέρχονται από οικογένειες με μέτρια κοινωνικό-

οικονομική κατάσταση σε σωματική επιθετικότητα είναι λίγες σε σχέση με τους εφήβους των άλλων δύο ομάδων. Αυτό δείχνει πως το να ανήκει κανείς στη μεσαία τάξη λειτουργεί ως προστατευτικός παράγοντας εμπλοκής σε εκφοβισμό.

5.5.1.4 Επιθετικότητα, εκφοβισμός και θυματοποίηση σε σχέση με το μορφωτικό επίπεδο των γονέων

Οι αναλύσεις διακύμανσης Anova έχουν δείξει ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση του μορφωτικού επιπέδου του πατέρα όσον αφορά τον εκφοβισμό ($F(2,735)=3.83, p<.01, \eta^2=.01$), τον διαδικτυακό εκφοβισμό ($F(2,735)=5.31, p<.01, \eta^2=.014$), τη διαδικτυακή θυματοποίηση ($F(2,737)=4.84, p<.01, \eta^2=.013$) και την επιθετικότητα για κυριαρχία ($F(2,735)=10.58, p<.01, \eta^2=.028$).

Πίνακας 5.20. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις στις στατιστικά σημαντικές κλίμακες σε σχέση με το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα

Κλίμακες	Χαμηλό Μ.Ε.	Μέτριο Μ.Ε.	Υψηλό Μ.Ε.
Εκφοβισμός	.952(.155)	.522(.032)	.512(.041)
Διαδικτυακός εκφοβισμός	.645(.134)	.208(.028)	.198(.035)
Διαδικτυακή Θυματοποίηση	.504(1.110)	.170(.451)	.154(.440)
Επιθετικότητα για κυριαρχία	.934(1.11)	.325(.573)	.304(.540)

Όπως διαφαίνεται στον Πίνακα 5.20 οι έφηβοι που έχουν πατέρα με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο έχουν περισσότερες πιθανότητες να εμπλακούν σε εκφοβισμό ή διαδικτυακό εκφοβισμό καθώς και περισσότερες πιθανότητες να δεχθούν διαδικτυακή θυματοποίηση.

Ακόμη, οι έφηβοι που έχουν πατέρα με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο χρησιμοποιούν την επιθετικότητα για κυριαρχία πολύ πιο συχνά απ' ότι οι έφηβοι με πατέρα μέτριου και υψηλού μορφωτικού επιπέδου.

Παρόμοια αποτελέσματα έδειξαν και οι αναλύσεις που έγιναν όσον αφορά το μορφωτικό επίπεδο της μητέρας και τις πιθανότητες εμπλοκής του παιδιού σε εκφοβισμό, επιθετικότητα και θυματοποίηση. Συγκεκριμένα, οι αναλύσεις διακύμανσης Anova έχουν δείξει ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση του μορφωτικού επιπέδου της μητέρας όσον αφορά τον εκφοβισμό ($F(2,738)=3.73, p<.01, n^2=.01$), τη σχεσιακή επιθετικότητα ($F(2,738)=6.56, p<.01, n^2=.017$), την επιθετικότητα για κυριαρχία ($F(2,738)=12.48, p<.01, n^2=.033$) και την επιθετικότητα για σχέση ($F(2,738)=7.88, p<.01, n^2=.021$). Σύμφωνα με τον Πίνακα 5.21 οι έφηβοι που έχουν μητέρα με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο είναι πιο πιθανόν να εκφοβίζουν και να χρησιμοποιούν σχεσιακή επιθετικότητα. Επίσης, τα αποτελέσματα δείχνουν πως οι έφηβοι που έχουν μητέρες με μέτριο μορφωτικό επίπεδο έχουν τις λιγότερες πιθανότητες να εμπλακούν σε εκφοβισμό ή σχεσιακή επιθετικότητα, αν και οι μέσοι όροι αυτής της ομάδας είναι πολύ κοντά με τους μέσους όρους της ομάδας των εφήβων με μητέρα με υψηλό μορφωτικό επίπεδο. Τέλος, οι έφηβοι με μητέρα χαμηλού μορφωτικού επιπέδου χρησιμοποιούν πολύ περισσότερο τους μηχανισμούς εκφοβισμού σε σύγκριση με τις άλλες δύο ομάδες. Ο συχνότερος μηχανισμός εκφοβισμού για αυτούς τους έφηβους είναι η επιθετικότητα για κυριαρχία.

Πίνακας 5.21. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις στις στατιστικά σημαντικές κλίμακες σε σχέση με το μορφωτικό επίπεδο της μητέρας

Κλίμακες	Χαμηλό Μ.Ε.	Μέτριο Μ.Ε.	Υψηλό Μ.Ε.
Εκφοβισμός	1.042(1.365)	.503(.645)	.534(.675)
Σχεσιακή επιθετικότητα	.780(1.174)	.203(.504)	.304(.720)
Επιθετικότητα για κυριαρχία	1.12(1.40)	.290(.510)	.350(.605)
Επιθετικότητα για σχέση	.730(.862)	.243(.430)	.343(.573)

5.5.2 Συσχετίσεις των μηχανισμών εκφοβισμού με κοινωνικές παραμέτρους

Τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την ανάλυση Correlations παρουσιάζουν αν οι διάφορες μεταβλητές επηρεάζουν η μια την άλλη και σε ποιο βαθμό. Συγκεκριμένα, πιο κάτω παρουσιάζονται τα αποτελέσματα των συσχετίσεων μεταξύ των μηχανισμών εκφοβισμού και των διαφόρων παραμέτρων που εξετάζονται στην παρούσα έρευνα.

5.5.2.1 Μηχανισμοί εκφοβισμού σε σχέση με το φύλο

Οι στατιστικές αναλύσεις που έγιναν έδειξαν πως ο εκφοβισμός στα κορίτσια και στα αγόρια σχετίζεται και με τους τρεις μηχανισμούς επιθετικότητας, αλλά σε διαφορετικό βαθμό για κάθε είδος. Ο Πίνακας 5.22 δείχνει τον βαθμό συσχέτισης για τον κάθε μηχανισμό ξεχωριστά σε σχέση με το φύλο.

Πίνακας 5.22. Βαθμός συσχέτισης στις στατιστικά σημαντικές κλίμακες σε σχέση με το φύλο

Κλίμακες	Αγόρια	Κορίτσια
Αντιδραστική επιθετικότητα	.33	.42
Επιθετικότητα για κυριαρχία	.62	.67
Επιθετικότητα για σχέση	.53	.54

Η συσχέτιση είναι πιο δυνατή για την επιθετικότητα για κυριαρχία και στα δύο φύλα. Η συσχέτιση για την αντιδραστική επιθετικότητα θεωρείται ασθενής.

5.5.2.2 Μηχανισμοί εκφοβισμού σε σχέση με την εθνικότητα

Σύμφωνα με τις στατιστικές αναλύσεις που έγιναν η εθνικότητα σχετίζεται και με τους 3 μηχανισμούς εκφοβισμού αλλά σε διαφορετικό βαθμό. Εξαιρείται η περίπτωση των μεταναστών 2^{ης} γενιάς σε σχέση με την αντιδραστική επιθετικότητα όπου δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική συσχέτιση.

Πίνακας 5.23. Βαθμός συσχέτισης στις στατιστικά σημαντικές κλίμακες σε σχέση με την εθνικότητα

Κλίμακες	Κόπριοι	Μετανάστες	Μετανάστες
		1 ^{ης} γενιάς	2 ^{ης} γενιάς
Αντιδραστική επιθετικότητα	.40	.39	
Επιθετικότητα για κυριαρχία	.67	.55	.62
Επιθετικότητα για σχέση	.55	.62	.42

Από τα αποτελέσματα που παρουσιάζονται στον Πίνακα 5.23 φαίνεται ότι η συσχέτιση που αφορά τους Κύπριους και μετανάστες 2^{ης} γενιάς με την επιθετικότητα για κυριαρχία καθώς και η συσχέτιση μεταξύ μεταναστών 1^{ης} γενιάς και επιθετικότητας για σχέση είναι πιο δυνατές σε σύγκριση με τις υπόλοιπες ομάδες.

5.5.2.3 Μηχανισμοί εκφοβισμού σε σχέση με την κοινωνικοοικονομική κατάσταση

Οι μηχανισμοί εκφοβισμού εξετάστηκαν και σε σχέση με την κοινωνικοοικονομική κατάσταση της οικογένειας. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ των μηχανισμών εκφοβισμού και των 3 κατηγοριών κοινωνικοοικονομικής κατάστασης, αλλά σε διαφορετικό βαθμό για το κάθε είδος.

Πίνακας 5.24. Βαθμός συσχέτισης στις στατιστικά σημαντικές κλίμακες σε σχέση με την κοινωνικό-οικονομική κατάσταση

Κλίμακες	Κακή Κ.Ο. κατάσταση	Μέτρια Κ.Ο. κατάσταση	Καλή Κ.Ο. κατάσταση
Αντιδραστική επιθετικότητα	.40	.34	.53
Επιθετικότητα για κυριαρχία	.66	.62	.71
Επιθετικότητα για σχέση	.45	.55	.61

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 5.24 η επιθετικότητα για κυριαρχία έχει τον δυνατότερο βαθμό συσχέτισης και στις 3 κατηγορίες κοινωνικοοικονομικής κατάστασης. Εξίσου δυνατή σχέση είναι αυτή της επιθετικότητας για σχέση και των εφήβων που προέρχονται από καλή κοινωνικοοικονομική κατάσταση.

5.5.2.4 Μηχανισμοί εκφοβισμού σε σχέση με το μορφωτικό επίπεδο των γονιών

Ο εκφοβισμός για τους έφηβους που έχουν μητέρα μέτριου και υψηλού επιπέδου μόρφωσης σχετίζεται σε γενικές γραμμές και με τους τρεις μηχανισμούς επιθετικότητας, αλλά σε διαφορετικό βαθμό για κάθε είδος. Όσον αφορά το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο σχετίζεται μόνο με την αντιδραστική επιθετικότητα.

Πίνακας 5.25. Βαθμός συσχέτισης στις στατιστικά σημαντικές κλίμακες σε σχέση με το μορφωτικό επίπεδο της μητέρας

Κλίμακες	Χαμηλό Μ.Ε.	Μέτριο Μ.Ε.	Υψηλό Μ.Ε.
Αντιδραστική επιθετικότητα	.62	.36	.37
Επιθετικότητα για κυριαρχία		.57	.67
Επιθετικότητα για σχέση		.51	.56

Ο Πίνακας 5.25 δείχνει ότι η συσχέτιση είναι πιο δυνατή μεταξύ της επιθετικότητας για κυριαρχία και του μέτριου και υψηλού μορφωτικού επιπέδου της μητέρας. Αξιοσημείωτος είναι και ο βαθμός σχέσης της αντιδραστικής επιθετικότητας με το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο της μητέρας.

Ο εκφοβισμός για τους έφηβους που έχουν μητέρα μέτριου και υψηλού επιπέδου μόρφωσης σχετίζεται σε γενικές γραμμές και με τους τρεις μηχανισμούς επιθετικότητας, αλλά σε διαφορετικό βαθμό για κάθε είδος.

Πίνακας 5.26. Βαθμός συσχέτισης στις στατιστικά σημαντικές κλίμακες σε σχέση με το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα

Κλίμακες	Χαμηλό Μ.Ε.	Μέτριο Μ.Ε.	Υψηλό Μ.Ε.
Αντιδραστική επιθετικότητα		.35	.40
Επιθετικότητα για κυριαρχία		.57	.75
Επιθετικότητα για σχέση		.53	.57

Ο Πίνακας 5.26 δείχνει ότι η συσχέτιση είναι πιο δυνατή μεταξύ της επιθετικότητας για κυριαρχία και του μέτριου και υψηλού μορφωτικού επιπέδου του πατέρα. Αξιοσημείωτος είναι και ο βαθμός σχέσης της επιθετικότητας για σχέση με το υψηλό μορφωτικό επίπεδο του πατέρα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Στο κεφάλαιο της συζήτησης γίνεται μια εκτενέστερη ανάλυση στα αποτελέσματα που προαναφέρθηκαν και δίνονται απαντήσεις στα ερωτήματα που τέθηκαν στην αρχή της παρούσας έρευνας. Παράλληλα γίνεται προσπάθεια να δοθούν ερμηνείες των αποτελεσμάτων μέσα από την προϋπάρχουσα βιβλιογραφία και την κυπριακή πραγματικότητα. Στη συνέχεια αναφέρονται οι περιορισμοί της έρευνας και δίνονται προτάσεις για εφαρμογές και μελλοντική έρευνα. Τέλος παρουσιάζεται η συμβολή που έχει η παρούσα έρευνα στην ευρύτερη επιστημονική κοινότητα και την κοινωνία.

6.1 Απάντηση στα ερωτήματα

Σύμφωνα με την προϋπάρχουσα βιβλιογραφία ο εκφοβισμός στα σχολεία και η θυματοποίηση αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητας των εφήβων (Currie et al., 2012· Andreou, Vlachou & Didaskalou, 2005· Tanaka, 2001). Η Κύπρος δεν αποτελεί εξαίρεση εφόσον τα αποτελέσματα δείχνουν ότι ένα ποσοστό των μαθητών της τάξεως του 23% προβαίνει σε εκφοβιστικές πράξεις σε συχνότητα από 2-3 φορές τον μήνα έως και κάθε μέρα ενώ παράλληλα ένα ποσοστό της τάξεως του 19% δέχεται εκφοβισμό με συχνότητα από 2-3 φορές τον μήνα έως και κάθε μέρα. Αντίστοιχη έρευνα που διεξάχθηκε από τους Σταυρινίδη, Παραδεισώτου, Τζιόκουρο & Λαζάρου το 2010 έδειξε μικρότερο ποσοστό εμπλοκής σε εκφοβισμό (17%) και αυτό προκαλεί ανησυχίες ως προς την αύξηση του

φαινομένου και εγείρει ερωτήματα όσον αφορά την αποτελεσματικότητα της μέχρι τώρα πολιτικής που ακολουθείται για την αντιμετώπιση του φαινομένου.

Πέραν όμως από τα γενικά ποσοστά εμφάνισης το εκφοβισμού, τα εμπειρικά δεδομένα καταδεικνύουν διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα σε σχέση με τα ποσοστά εμφάνισης του εκφοβισμού και της θυματοποίησης καθώς και στα είδη που χρησιμοποιούνται (Rys & Bear, 1997· Crick & Grotpeter, 1995· Whitney & Smith, 1993). Επομένως, η πρώτη υπόθεση που τέθηκε στην παρούσα έρευνα αφορά αυτές τις διαφορές που παρουσιάζουν τα δύο φύλα και προβλέπει ότι τα αγόρια θα προβαίνουν σε όλες τις μορφές επιθετικότητας και εκφοβισμού περισσότερο απ' ότi τα κορίτσια. Τα αποτελέσματα της έρευνας επιβεβαιώνουν αυτήν την υπόθεση εφόσον τα αγόρια προβαίνουν στις διάφορες μορφές εκφοβισμού πιο συχνά απ' ότi τα κορίτσια (Pepler et al., 2008· Scholte et al., 2007· Borg 1999· Boulton & Underwood, 1992) ενώ παράλληλα δέχονται την περισσότερη σωματική και διαδικτυακή θυματοποίηση (Spriggs et al., 2007· Nansel et al., 2001· Berthold & Hoover, 2000). Υπάρχουν διάφορες θεωρίες που προσπαθούν να ερμηνεύσουν την παρουσία αυτών των διαφορών. Οι περισσότερες απ' αυτές τις αποδίδουν είτε σε βιολογικά αίτια, είτε σε κοινωνικά αίτια. Οι θεωρίες που ερμηνεύουν αυτή τη διαφορά με βάση τα βιολογικά χαρακτηριστικά των δύο φύλων υποστηρίζουν ότi τα αγόρια, εφόσον από τη φύση τους έχουν αυξημένα επίπεδα τεστοστερόνης, είναι πιο επιθετικά απ' ότi τα κορίτσια και τείνουν να θέλουν να είναι τα επικρατέστερα μεταξύ άλλων, γι' αυτό και προβαίνουν σε επιθετικές πράξεις, όπως ο εκφοβισμός, πιο συχνά σε σχέση με τα κορίτσια (π.χ. Low, 2000· Ghiglieri, 1999· Wrangham & Peterson, 1996· Donovan, 1985). Αντιθέτως, οι θεωρίες που δίνουν έμφαση στα κοινωνικά ερεθίσματα, θεωρούν ότi οι βιολογικές διαφορές δεν καθορίζουν την εξέλιξη των δύο φύλων όσον αφορά τη βία αλλά είναι αποτέλεσμα κοινωνικής μάθησης (π.χ. Ehrenreich, 1997· Keeley, 1996· O' Connell, 1989· Bandura, 1983). Σύμφωνα με αυτές τις θεωρίες η

επιθετικότητα εκ μέρους των αντρών είναι αποτέλεσμα της εκμάθησης των κοινωνικών νορμών και προσδοκιών για το τι σημαίνει «πραγματικός άντρας» (Pleck, Sonenstein & Ku, 1994).

Οι διαφορές μεταξύ των δύο φύλων δεν κυμαίνονται μόνο στα ποσοστά εμφάνισης του εκφοβισμού και της θυματοποίησης, αλλά και στο είδος που χρησιμοποιεί το κάθε φύλο. Η προϋπάρχουσα βιβλιογραφία δείχνει ότι, τα αγόρια έχουν περισσότερες πιθανότητες να εμπλακούν σε εκφοβισμό χρησιμοποιώντας άμεσες μορφές επιθετικότητας ενώ τα κορίτσια έχουν περισσότερες πιθανότητες να εμπλακούν σε εκφοβισμό χρησιμοποιώντας έμμεσες μορφές επιθετικότητας (π.χ. Putallaz et al., 2007· Ostrov & Keating, 2004· Baldry & Farrington 1999· Crick, 1996· Crick & Grotpeter, 1995). Παρόλα αυτά, τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας έρχονται σε αντιπαράθεση με αυτό το συμπέρασμα και σε ασυμφωνία με τη δεύτερη υπόθεση της παρούσας έρευνας. Οι αναλύσεις έδειξαν ότι και για τα δύο φύλα η συχνότερη μορφή εκφοβισμού είναι ο λεκτικός εκφοβισμός. Συνεπώς, και τα δύο φύλα έχουν περισσότερες πιθανότητες να εμπλακούν σε εκφοβισμό χρησιμοποιώντας έμμεσες μορφές επιθετικότητας. Παρόλα αυτά είναι φανερό ότι, ακόμη και σε αυτή την περίπτωση, τα αγόρια προβαίνουν σε σωματική επιθετικότητα πολύ πιο συχνά απ' ό,τι τα κορίτσια. Αυτή η διαφορά που προέκυψε σε σχέση με τις άλλες έρευνες όσον αφορά τη συχνότερη μορφή εκφοβισμού στα δύο φύλα ίσως να οφείλεται στην ηλικία των συμμετεχόντων της συγκεκριμένης έρευνας. Όπως φάνηκε μέσα από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση η ηλικία διαδραματίζει σημαντικό ρόλο ως προς την επιλογή του τρόπου εκφοβισμού. Σύμφωνα με τους Losel & Bliesener (1999), τα παιδιά μεγαλώνοντας τείνουν να αλλάζουν τις άμεσες μορφές εκφοβισμού που χρησιμοποιούσαν με άλλες πιο έμμεσες μορφές. Ακόμη, μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι η κουλτούρα της ελληνικής και κυπριακής πραγματικότητας

επιτρέπει την χρήση προσβολών και απειλών σε καθημερινή συχνότητα. Αυτό γίνεται φανερό μέσα από τα M.M.E. αλλά εδραιώνεται κυρίως μέσα από την οικογένεια.

Αυτό που κάνει ιδιαίτερη εντύπωση στα αποτελέσματα, σε σχέση με το φύλο, είναι ότι ο παράγοντας φύλο δεν φαίνεται να επηρεάζει τον λόγο που ένας έφηβος εμπλέκεται σε εκφοβισμό. Τόσο για τα αγόρια, όσο και για τα κορίτσια, ο συχνότερος μηχανισμός εκφοβισμού είναι η αντιδραστική επιθετικότητα. Αυτό το γεγονός προκάλεσε πληθώρα ερωτημάτων με αποτέλεσμα αργότερα να ακολουθηθεί μια διαφορετική μεθοδολογική προσέγγιση για την εξαγωγή των αποτελεσμάτων που αφορούν τους μηχανισμούς βίας και η οποία εξηγείται λεπτομερώς σε μια από τις επόμενες παραγράφους αυτού του κεφαλαίου όπου θα αναφερθούν και οι σχέσεις των μηχανισμών με τις διάφορες κοινωνικές ομάδες.

Ο επόμενος παράγοντας που εξετάστηκε σε σχέση με τον εκφοβισμό, τη θυματοποίηση και τους μηχανισμούς βίας είναι η εθνικότητα. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, η 3^η υπόθεση επιβεβαιώνεται εν μέρει εφόσον η εθνικότητα φαίνεται να συσχετίζεται άμεσα με την εμφάνιση εκφοβισμού και θυματοποίησης. Συγκεκριμένα, οι έφηβοι που ανήκουν στην ομάδα των μεταναστών 1^{ης} γενιάς φαίνεται να είναι η ομάδα υψηλότερου κινδύνου για να προβούν σε πράξεις εκφοβισμού και να δεχθούν θυματοποίηση. Αυτά τα αποτελέσματα είναι σύμφωνα με άλλες ευρωπαϊκές έρευνες (π.χ. Strohmeier, Spiel, Gradinger, 2008· Strohmeier, Nestler & Spiel, 2006· Strohmeier, Atria & Spiel, 2005· Strohmeier & Spiel, 2003) ενώ παράλληλα έρχονται σε ασυμφωνία με κάποιες άλλες (π.χ. Hirtenlehner, Leitgob & Birklbauer, 2014· Strohmeier, Spiel & Gradinger, 2008· Strohmeier, Nestler & Spiel, 2006). Η ασυμφωνία αυτή ίσως να προκύπτει από το γεγονός ότι ο παράγοντας εθνικότητα μεταβάλλεται ανάλογα με τη χώρα όπου διεξάγεται η έρευνα. Αυτό που κάνει ιδιαίτερη εντύπωση, στην παρούσα έρευνα, είναι το γεγονός ότι οι μετανάστες 2^{ης} γενιάς έχουν τα ίδια αποτελέσματα με τους Κύπριους, πράγμα που δείχνει ότι οι μετανάστες 2^{ης} γενιάς

εντάσσονται στην πλειονότητα και δεν παρουσιάζουν μεγάλες διαφορές σε σχέση με τους Κύπριους όσον αφορά τη συμπεριφορά. Σε αυτό, ίσως, να συμβάλλει το γεγονός ότι οι μετανάστες 2^{ης} γενιάς έχουν γεννηθεί και έχουν μεγαλώσει στη χώρα υποδοχής και άρα όχι μόνο λειτουργούν σαν την πλειοψηφία, αλλά και οι Κύπριοι τους δέχονται σαν πολίτες της χώρας τους. Υποθέτοντας ότι τα συγκεκριμένα άτομα μιλούν άπταιστα τη γλώσσα της πλειονότητας είναι ακόμη ένα πιθανό στοιχείο που τους κάνει πιο αποδεχτούς από τους Κύπριους.

Ο επόμενος παράγοντας που εξετάστηκε ήταν το κοινωνικό-οικονομικό επίπεδο της οικογένειας. Η υπόθεση που διατυπώθηκε προέβλεπε ότι οι έφηβοι που προέρχονται από οικογένειες με χαμηλό κοινωνικό οικονομικό επίπεδο θα χρησιμοποιούν πιο συχνά τον εκφοβισμό, ενώ παράλληλα θα γίνονται πιο συχνά θύματα εκφοβισμού. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι έφηβοι που προέρχονται από οικογένειες με κακή κοινωνικό οικονομική κατάσταση έχουν περισσότερες πιθανότητες να ασκήσουν σωματική επιθετικότητα και να δεχθούν εκφοβισμό ή σχεσιακή θυματοποίηση. Παράλληλα η μεσαία κοινωνικό οικονομική κατάσταση λειτουργεί ως προστατευτικός παράγοντας. Επομένως, τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν την 4^η υπόθεση και βρίσκονται σε συμφωνία με τα εμπειρικά δεδομένα (Jansen et al., 2012· Nordhagen, et al., 2005· Bowes et al., 2009).

Παρόμοια είναι και τα αποτελέσματα που αφορούν το μορφωτικό επίπεδο των γονέων. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, οι έφηβοι που έχουν γονείς με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο έχουν περισσότερες πιθανότητες να εμπλακούν σε εκφοβισμό με σκοπό την κυριαρχία στην ομάδα. Τα δεδομένα άλλων ερευνών δείχνουν ότι το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των γονέων είναι προβλεπτικός παράγοντας εμφάνισης εκφοβισμού (Nordhagen et al., 2005) και θυματοποίησης (Jansen et al., 2012· Bowes et al., 2009· Nordhagen et al., 2005). Τα αποτελέσματα της έρευνας δεν ήταν αρκετά για να επιβεβαιώσουν εξολοκλήρου την 5^η

υπόθεση και να συγκριθούν με άλλες παρόμοιες έρευνες. Ωστόσο όμως, τα δεύτερα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν τα πρώτα εφόσον όπως προαναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο το μορφωτικό επίπεδο των γονέων και το κοινωνικό-οικονομικό επίπεδο της οικογένειας είναι μεταβλητές ευθέως ανάλογες.

Όπως προαναφέρθηκε, μέσα από τις πρώτες αναλύσεις, φάνηκε ότι ο συχνότερος μηχανισμός εκφοβισμού είναι η αντιδραστική επιθετικότητα. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η αντιδραστική επιθετικότητα είναι η αντίδραση σε προβοκάτσια και απειλές τέθηκε το ερώτημα: τα άτομα που αντιδρούν σε προβοκάτσια και απειλές είναι θύτες κατ' εξακολούθηση; Σύμφωνα με τον Olweus (1991) ο εκφοβισμός είναι μια επιθετική πράξη που συμπεριλαμβάνει την επανάληψη. Συνεπώς, δημιουργήθηκε η ανάγκη για διαχωρισμό μεταξύ των έφηβων που προβαίνουν σε εκφοβισμό με μεγάλη συχνότητα και των έφηβων που αντιδρούν κάποιες φορές με βίαιο τρόπο σε προβοκάτσια και απειλές. Έπειτα βρέθηκαν οι συσχετίσεις μεταξύ αυτών και των διαφόρων μηχανισμών λαμβάνοντας και πάλι υπόψη τις διάφορες κοινωνικές παραμέτρους που εξετάστηκαν πιο πάνω.

Στον διαχωρισμό που έγινε μεταξύ θυτών και εφήβων που γίνονται επιθετικοί σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, τα αποτελέσματα που προέκυψαν όσον αφορά τους μηχανισμούς βίας είναι πολύ διαφορετικά σε σχέση με τις προηγούμενες αναλύσεις που έγιναν στην παρούσα έρευνα. Πρώτα έγινε η εξέταση των 3 μηχανισμών βίας σε σχέση με το φύλο και τα αποτελέσματα έδειξαν ότι όλα τα άτομα, ανεξαρτήτου φύλου, εκφοβίζουν κυρίως για κυριαρχία και όχι λόγω αντίδρασης όπως φάνηκε στις πρώτες αναλύσεις. Η συσχέτιση που βρέθηκε πριν μεταξύ φύλου και αντιδραστικής επιθετικότητας είναι πολύ ασθενής, πράγμα που δείχνει πως ενώ υπάρχει σχέση μεταξύ των δύο εντούτοις δεν είναι σημαντική. Αυτά τα αποτελέσματα έρχονται σε ασυμφωνία με μια αντίστοιχη έρευνα των Roland & Isdoo (2001) που διατύπωσαν πως η ενεργητική επιθετικότητα που σχετίζεται με

την απόκτηση δύναμης είναι ο καλύτερος προβλεπτικός παράγοντας συμμετοχής σε εκφοβισμό για αγόρια, ενώ η ενεργητική επιθετικότητα που σχετίζεται με την ένταξη είναι καλύτερος προβλεπτικός παράγοντας συμμετοχής σε εκφοβισμό για κορίτσια. Η τάση των ατόμων για κυριαρχία που παρουσιάζεται στα αποτελέσματα της έρευνας μπορεί να ερμηνευθεί από βιολογικούς παράγοντες, από κοινωνικούς παράγοντες ή με συνδυασμό και των δύο.

Ο επόμενος παράγοντας που εξετάστηκε σε σχέση με τους μηχανισμούς βίας ήταν η εθνικότητα. Σε αυτήν την περίπτωση τα αποτελέσματα δεν άλλαξαν σε σχέση με τις πρώτες αναλύσεις που έγιναν. Οι Κύπριοι και οι μετανάστες 2^{ης} γενιάς φαίνεται να λειτουργούν με τον ίδιο τρόπο και να εκφοβίζουν και οι δύο ομάδες κυρίως για κυριαρχία. Αντιθέτως, οι μετανάστες 1^{ης} γενιάς, χρησιμοποιούν τον εκφοβισμό για την απόκτηση ισχυρών δεσμών στην ομάδα. Αυτά τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν την 7^η υπόθεση της έρευνας και συμφωνούν με τα αποτελέσματα άλλων αντίστοιχων ερευνών (Fandrem et al., 2012· Strohmeier et al., 2009). Το γεγονός ότι οι μετανάστες 1^{ης} γενιάς εκφοβίζουν για την απόκτηση ισχυρών δεσμών στην παρέα, πιθανότατα είναι αποτέλεσμα ρατσισμού που δέχονται από την ομάδα πλειονότητας. Έρευνες δείχνουν ότι οι μετανάστες έχουν περισσότερες πιθανότητες να δεχθούν αποκλεισμό από την παρέα και ρατσιστική θυματοποίηση σε σχέση με τους μη μετανάστες (Strohmeier, Kärnä, Salmivalli, 2011· Motti-Stefanidi et al., 2008· Strohmeier & Spiel, 2003). Και σε αυτή την περίπτωση η συσχέτιση εκφοβισμού και αντιδραστικής επιθετικότητας είναι πολύ ασθενής, στοιχείο που επιβεβαιώνει τα αποτελέσματα που βρέθηκαν μεταξύ φύλου και αντιδραστικής επιθετικότητας.

Ο επόμενος παράγοντας που εξετάστηκε σε σχέση με τους μηχανισμούς βίας ήταν η κοινωνικό – οικονομική κατάσταση της οικογένειας. Τα αποτελέσματα δεν δείχνουν

ξεκάθαρα κάποια συσχέτιση εφόσον και οι τρεις ομάδες κοινωνικό – οικονομικής κατάταξης που δημιουργήθηκαν εκφοβίζουν για κυριαρχία. Εντούτοις, υπάρχει μια εξίσου δυνατή σχέση μεταξύ των εφήβων που προέρχονται από οικογένειες με καλή κοινωνικό – οικονομική κατάσταση και της επιθετικότητας για σχέση. Αυτό ίσως να οφείλεται στο γεγονός ότι τα άτομα που έχουν καλή κοινωνικό – οικονομική κατάσταση είναι λίγα στην Κύπρο σε σχέση με αυτούς που ανήκουν στη μεσαία τάξη. Επομένως, αυτά τα άτομα ανήκουν στη μειονότητα του πληθυσμού όσον αφορά την κοινωνικό – οικονομική κατάταξη και άρα θεωρητικά δύσκολα αποδεκτά από τους υπόλοιπους.

Τέλος, το μορφωτικό επίπεδο των γονέων δεν αλλάζει τα δεδομένα. Η ανάλυση των δεδομένων που έγινε έδειξε ότι ανεξάρτητα του μορφωτικού επιπέδου των γονέων οι έφηβοι εκφοβίζουν κυρίως για κυριαρχία. Παρόλα αυτά, η σχέση μεταξύ του χαμηλού μορφωτικού επιπέδου της μητέρας και της αντιδραστικής επιθετικότητας είναι αρκετά ψηλή με αποτέλεσμα να υπάρχει μια υπόνοια ότι οι έφηβοι που έχουν γονείς με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο εκφοβίζουν κυρίως από αντίδραση. Κάποιες έρευνες έδειξαν άμεση συσχέτιση μεταξύ χαμηλού κοινωνικό – οικονομικού επιπέδου (και συνεπώς χαμηλού μορφωτικού επιπέδου) και τη συχνή χρήση βίας στην οικογένεια (Baldwin, Baldwin & Cole, 1990). Αυτές οι οικογένειες τείνουν να λύνουν τα προβλήματα στην οικογένεια με τη χρήση σωματικής βίας (Dodge et al., 1997). Ίσως, αυτός να είναι και ο λόγος που οι έφηβοι με μητέρα χαμηλού μορφωτικού επιπέδου τείνουν να αντιδρούν στα προβλήματα και τις απειλές με τη χρήση βίας

6.2 Περιορισμοί της έρευνας

Η έρευνα διεξάχθηκε μετά από ακριβή σχεδιασμό και κάτω από ελεγχόμενες συνθήκες. Ακολουθήθηκαν όλα τα απαραίτητα στάδια της ερευνητικής διαδικασίας, χρησιμοποιήθηκε μεγάλο δείγμα και ερευνητικά εργαλεία με υψηλό δείκτη εγκυρότητας και αξιοπιστίας. Τα δεδομένα που συλλέχθηκαν επεξεργάστηκαν με τις κατάλληλες στατιστικές μεθόδους για τη διεξαγωγή των αποτελεσμάτων. Ωστόσο, η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε στην παρούσα έρευνα έχει μερικά μειονεκτικά σημεία που θα ήταν θεμιτό να απαλειφθούν σε μετέπειτα σχεδιασμούς διερεύνησης του φαινομένου.

Καταρχήν, το είδος της έρευνας που επιλέχθηκε ίσως να μην είναι το πλέον κατάλληλο για τη διερεύνηση του φαινομένου. Κοινωνικά φαινόμενα, όπως ο εκφοβισμός, θα ήταν καλύτερα να διερευνώνται μέσα από διαχρονικές μελέτες, ώστε να διαφαίνονται όλες οι διαφορές στο πέρασμα του χρόνου και να γίνεται μια πιο ολοκληρωμένη συλλογή δεδομένων μέσα από τη χρήση διαφόρων εργαλείων συλλογής δεδομένων.

Έπειτα, στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο συλλογής δεδομένων το ερωτηματολόγιο, που είναι ένα μέσο συλλογής αυτό-ομολογούμενων πληροφοριών (self report questionnaire). Αυτό εμπεριέχει κινδύνους παραπλάνησης της έρευνας λόγω ψευδών δηλώσεων ή παρερμηνευμένων γεγονότων εκ μέρους των συμμετεχόντων. Θα ήταν προτιμότερο να υπήρχε και ένα δεύτερο εργαλείο μέτρησης που θα ενίσχυε τα αρνητικά σημεία της χρήσης ερωτηματολογίου όπως για παράδειγμα η καταγραφή παρατηρήσεων από τους ερευνητές κατά τις σχολικές ώρες.

Τέλος, η συσχετιστική έρευνα, που ακολουθήθηκε, παρέχει πληροφορίες στους ερευνητές και την ευρύτερη επιστημονική κοινότητα ως προς τις σχέσεις που υπάρχουν μεταξύ παραγόντων αλλά δεν δίνει ερμηνεία σε αυτές τις σχέσεις. Συνεπώς, σε μελλοντικές έρευνες

είναι αναγκαία η χρήση άλλης μεθοδολογίας ώστε να διερευνηθούν αυτές οι σχέσεις σε βάθος και να δοθούν απαντήσεις σε καίρια ερωτήματα του φαινομένου.

6.3 Επιπτώσεις και Εφαρμογές που προκύπτουν από την έρευνα

Σύμφωνα με τα όσα παρουσιάστηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια, ο εκφοβισμός και η θυματοποίηση είναι φαινόμενα που σχετίζονται με πολλούς και διάφορους παράγοντες. Για την καταπολέμηση του φαινομένου χρειάζεται να ληφθούν υπόψη όλοι οι παράγοντες ώστε τα παρεμβατικά προγράμματα να στοχεύουν σε όλα όσα επηρεάζουν την εμφάνιση ή όχι επιθετικότητας και εκφοβισμού.

Η πολιτική αντιμετώπισης του φαινομένου που ακολουθείται στην Κύπρο δεν φαίνεται να έχει τα αναμενόμενα αποτελέσματα εφόσον ο αριθμός των ατόμων που εμπλέκονται σε εκφοβισμό φαίνεται να έχει αυξηθεί τα τελευταία 5 χρόνια στην Κύπρο. Ο ρόλος που καλούνται να διαδραματίσουν οι εκπαιδευτικοί και οι διευθύνσεις των σχολείων γενικότερα είναι κρίσιμος (Cassidy, Brown & Jackson, 2012). Συνεπώς, το πρώτο που χρειάζεται για την αντιμετώπιση αυτού του φαινομένου είναι η σωστή και συνεχής επιμόρφωση των εκπαιδευτικών για να μπορούν να διαχειριστούν φαινόμενα όπως ο εκφοβισμός, η επιθετικότητα και η θυματοποίηση.

Έπειτα, είναι αναγκαίο να ληφθεί υπόψη το κοινωνικό υπόβαθρο του κάθε μαθητή. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι τα αγόρια εκφοβίζουν περισσότερο από τα κορίτσια και επομένως, χρήζουν διαφορετικής μεταχείρισης από τους εκπαιδευτικούς. Αυτό όμως που κάνει ιδιαίτερη εντύπωση είναι το γεγονός ότι αν και τα αγόρια εκφοβίζουν συχνότερα, εντούτοις, αγόρια και κορίτσια όταν εκφοβίζονται το κάνουν για τους ίδιους λόγους. Συνεπώς,

η παρέμβαση επιβάλλεται να γίνει στους παράγοντες που ωθεί αγόρια και κορίτσια να εμπλέκονται σε εκφοβισμό.

Επίσης, τα αποτελέσματα της έρευνας δείχνουν ότι ο λεκτικός εκφοβισμός έχει πάρει μεγάλες διαστάσεις. Οι περισσότεροι έφηβοι που θέλουν να εκφοβίσουν, χρησιμοποιούν τον λεκτικό εκφοβισμό ως μέσο επιβολής. Αυτό σημαίνει πως ο λεκτικός εκφοβισμός δεν λαμβάνεται σοβαρά υπόψη από τους εκπαιδευτικούς και συχνά αντιμετωπίζεται με αδιαφορία. Σε μελλοντικούς σχεδιασμούς παρεμβατικών προγραμμάτων είναι απαραίτητο να δοθεί έμφαση και στις έμμεσες μορφές εκφοβισμού που δεν γίνονται ιδιαίτερα αντιληπτές αλλά είναι το ίδιο επιβλαβείς, αν όχι και περισσότερο.

Το φύλο, η ηλικία και τα είδη του εκφοβισμού είναι στοιχεία που λαμβάνονται υπόψη στην μέχρι τώρα πολιτική αντιμετώπισης του εκφοβισμού από το Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού Κύπρου (2015). Εντούτοις, τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας δείχνουν πως μια άλλη μεγάλη κοινωνική ομάδα, η ομάδα των μεταναστών, είναι ομάδα υψηλού κινδύνου. Η ίση μεταχείριση που θεωρητικά υπάρχει στα σχολεία μεταξύ ντόπιων και μεταναστών, δεν είναι αρκετή για να αποτρέψει φαινόμενα όπως ο εκφοβισμός και η θυματοποίηση. Το γεγονός ότι οι μετανάστες 1^{ης} γενιάς καταφεύγουν στον εκφοβισμό για να αποκτήσουν ισχυρούς δεσμούς μέσα στην παρέα δείχνει την αδυναμία του εκπαιδευτικού συστήματος και της κοινωνίας γενικότερα να βοηθήσουν αυτά τα άτομα να ενταχθούν στην πλειονότητα διατηρώντας τον εθνικό τους χαρακτήρα. Συνεπώς, ένα από τα βασικά στοιχεία που πρέπει να ληφθεί υπόψη σε μελλοντικές παρεμβάσεις είναι αυτό της εθνικότητας. Χρειάζεται να δημιουργηθεί μια διαφορετική κουλτούρα όσον αφορά την ανοχή προς τη διαφορετικότητα και αυτό μπορεί να γίνει μόνο μέσα από συγκεκριμένα προγράμματα κατάρτισης εκπαιδευτικών, γονέων και κοινωνικών λειτουργών.

Τέλος, η πολιτική που ακολουθείται μέχρι τώρα δεν λάμβανε υπόψη τους μηχανισμούς βίας, τον λόγο δηλαδή που ένας μαθητής προβαίνει σε εκφοβιστικές πράξεις. Εντούτοις, τα αποτελέσματα δείχνουν πως η κάθε κοινωνική ομάδα εκφοβίζει για διαφορετικό λόγο και αυτό είναι ένα στοιχείο που δείχνει πως η παρέμβαση που θα γίνει δεν μπορεί να είναι ίδια για όλες τις ομάδες. Εντοπίζοντας τον λόγο που ένας έφηβος προβαίνει σε εκφοβισμό ουσιαστικά εντοπίζεται η ανεκπλήρωτη ανάγκη του έφηβου που εκφράζεται μέσω βίας. Ακολουθώντας μια εκπαιδευτική πολιτική που θα εστιάζει στην απάλειψη ή στην ικανοποίηση της συγκεκριμένης ανάγκης πετυχαίνεται η απόσβεση του εκφοβισμού που προέρχεται απ' αυτή την ανάγκη.

6.4 Προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι στην Κύπρο οι μετανάστες 1^{ης} γενιάς ανήκουν στην ομάδα υψηλού κινδύνου για εκφοβισμό και θυματοποίηση. Εντούτοις δεν δίνει ξεκάθαρη εικόνα για το ποια ακριβώς είναι η σχέση μεταξύ αυτών και του εκφοβισμού ώστε να σχεδιαστούν τα κατάλληλα παρεμβατικά προγράμματα. Επομένως, κάποιες μελλοντικές έρευνες θα ήταν χρήσιμο να εστιάσουν στην πραγματική σχέση των μεταναστών και των ντόπιων ώστε να απαντηθούν καίρια ερωτήματα όπως: ποιο είναι το βασικό στοιχείο που διαφοροποιεί τους μετανάστες 2^{ης} γενιάς από τους μετανάστες 1^{ης} γενιάς ώστε να είναι πιο ενταγμένοι στο σύνολο; Τι ρόλο διαδραματίζει η ιστορική σχέση μεταξύ των εμπλεκόμενων χωρών στην συμπεριφορά των εφήβων; Γιατί οι μετανάστες 2^{ης} γενιάς έχουν τα ίδια αποτελέσματα με την πλειονότητα;

Τα αποτελέσματα που αφορούν τις μεταβλητές μετανάστες, χαμηλό κοινωνικοοικονομικό επίπεδο τις οικογένειας και χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των γονέων φαίνεται να επαναλαμβάνονται στις διάφορες μετρήσεις. Συγκεκριμένα, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι έφηβοι που προέρχονται από οικογένειες με χαμηλό κοινωνικοοικονομικό επίπεδο και έχουν γονείς με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο έχουν περισσότερες πιθανότητες να προβούν σε εκφοβιστικές πράξεις και να δεχθούν θυματοποίηση. Το ίδιο συμβαίνει και με την ομάδα των μεταναστών. Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι περισσότεροι Κύπριοι ανήκουν στην μεσαία κοινωνικοοικονομική τάξη εγείρονται υποψίες για το αν οι μετανάστες έφηβοι και οι έφηβοι που προέρχονται από χαμηλό κοινωνικοοικονομικό επίπεδο είναι τα ίδια άτομα. Σύμφωνα με τους Mayer et al., (2005) η εθνικότητα του μαθητή δεν διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην εμφάνιση ή όχι εκφοβισμού. Αυτό που διαδραματίζει σημαντικό ρόλο είναι το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των γονέων και αυτό είναι το βασικό χαρακτηριστικό που διαφοροποιεί τους μετανάστες. Σε περίπτωση που ισχύει αυτό θα πρέπει να αναθεωρηθεί το προφίλ των ατόμων που βρίσκονται στην ομάδα υψηλού κινδύνου για εκφοβισμό σε σχέση με την κυπριακή πραγματικότητα.

Τέλος, τα αποτελέσματα δείχνουν ένα μεγάλο ανταγωνισμό μεταξύ των εφήβων για κυριαρχία. Μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να διερευνήσουν εις βάθος αυτόν τον ανταγωνισμό ώστε να κατανοηθεί καλύτερα η φύση της ενεργητικής επιθετικότητας για κυριαρχία. Με την έναρξη μιας έρευνας που μεθοδολογικά θα ακολουθεί την μελέτη περίπτωσης μπορεί να δοθεί απάντηση στο γιατί οι έφηβοι νιώθουν την ανάγκη να είναι κυρίαρχοι προς ένα άλλο άτομο; Βρίσκοντας τι ακριβώς τους παρακινεί θα δοθούν πιο εύκολα απαντήσεις στο πώς θα πρέπει κανείς να το αντιμετωπίσει.

6.5 Συμβολή έρευνας

Η έρευνα παρέχει σημαντικές πληροφορίες όσον αφορά τα επίπεδα εκφοβισμού στην Κύπρο και αποκαλύπτει τις στατιστικά σημαντικές σχέσεις που υπάρχουν μεταξύ εκφοβισμού, θυματοποίησης, μηχανισμών βίας και κοινωνικό προφίλ των εφήβων. Με αυτό τον τρόπο συμβάλλει στη δημιουργία αποτελεσματικών παρεμβατικών προγραμμάτων για την καταπολέμηση του φαινομένου.

Αρχικά, έθεσε κάποιες αμφιβολίες για το στερεότυπο ότι τα αγόρια ασκούν σωματική βία ενώ τα κορίτσια λεκτική. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι και τα δύο φύλα χρησιμοποιούν την λεκτική επιθετικότητα συχνότερα απ' ότι τις άλλες μορφές εκφοβισμού, κατατάσσοντας την ως το πιο συχνό φαινόμενο στα σχολεία της Κύπρου.

Έπειτα, συμπεριλαμβάνοντας τους μετανάστες στο δείγμα και παρουσιάζοντας τις σχέσεις που προκύπτουν ανάμεσα σε αυτούς και των φαινομένων που μελετούνται αποκαλύπτονται πτυχές του εκφοβισμού που μέχρι τώρα αγνοούνταν και δίνει το έναυσμα για μελλοντικές έρευνες που θα εστιάζονται σε αυτές τις ιδιαίτερα σημαντικές σχέσεις που προέκυψαν. Τα αποτελέσματα, που παρουσιάζονται στην συγκεκριμένη έρευνα, δείχνουν καθαρά ότι πολλά από τα παιδιά των μειονοτήτων στην Κύπρο περνούν δύσκολες στιγμές στα σχολεία και χρειάζεται να ληφθούν σοβαρά υπόψη ώστε να διαμορφωθεί η εκπαιδευτική πολιτική άμεσα.

Τέλος, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στους μηχανισμούς βίας, ανοίγονται καινούριες προοπτικές αντιμετώπισης του εκφοβισμού που θα βασίζονται στους λόγους που ένα άτομο προβαίνει σε εκφοβισμό. Αλλάζοντας τον τρόπο που γίνεται αντιληπτός ο εκφοβισμός από τους κοινωνικούς φορείς και την κυβέρνηση αυξάνονται οι πιθανότητες εξεύρεσης τρόπων αντιμετώπισής τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξένη βιβλιογραφία

- Agulnik, P. (2002). *Understanding social exclusion*. Oxford University Press.
- Alsaker, F. D., & Valkanover, S. (2001). Early diagnosis and prevention of victimization in kindergarten. *Peer harassment in school: The plight of the vulnerable and victimized*, 175-195, New York: Guilford.
- Altepeter, T. S., & Walker, C. E. (1992). Prevention of physical abuse of children through parent training. *Prevention of child maltreatment: Developmental and ecological perspectives*, 226-248.
- Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2002). Human aggression. *Psychology*, 53(1), 27-51.
- Andreou, E. (2001). Bully/victim problems and their association with coping behaviour in conflictual peer interactions among school-age children. *Educational Psychology*, 21(1), 59-66.
- Andreou, E., Vlachou, A., & Didaskalou, E. (2005). The Roles of Self-Efficacy, Peer Interactions and Attitudes in Bully-Victim Incidents Implications for Intervention Policy-Practices. *School Psychology International*, 26(5), 545-562.
- Aronson, E., Wilson, T. D., & Akert, R. M. (2005). *Social psychology*, 5th.

- Baldry, A. C., & Farrington, D. P. (1999). Brief report: types of bullying among Italian school children. *Journal of Adolescence*, 22(3), 423-426.
- Baldwin, A. L., Baldwin, C., & Cole, R. E. (1993). 12 Stress-resistant families and stress-resistant children. *Risk and protective factors in the development of psychopathology*, 257.
- Bandura, A. (1973). *Aggression: A social learning analysis*. Prentice-Hall.
- Bandura, A. (1983). Psychological mechanisms of aggression. In: Green R. G. & Donnerstein E.L. (Eds). *Aggression: Theoretical and empirical views*. New York: Academic Press.
- Barry, C. T., Grafeman, S. J., Adler, K. K., & Pickard, J. D. (2007). The relations among narcissism, self-esteem, and delinquency in a sample of at-risk adolescents. *Journal of Adolescence*, 30(6), 933-942.
- Beale, A. V., & Scott, P. C. (2001). " Bullybusters": Using drama to empower students to take a stand against bullying behavior. *Professional School Counseling*, 4, 300-306.
- Berkowitz, L. (1993). *Aggression: Its causes, consequences, and control*. McGraw-Hill Book Company.
- Berry, J. W. (1970). Marginality, stress and ethnic identification in an acculturated Aboriginal community. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 1(3), 239-252.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation and adaptation. *Applied Psychology*, 46(1), 5-34.
- Berry, J. W., & Kalin, R. (1995). Multicultural and ethnic attitudes in Canada: An overview of the 1991 National Survey. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue canadienne des sciences du comportement*, 27(3), 301.
- Berry, J. W., Kim, U., Minde, T., & Mok, D. (1987). Comparative studies of acculturative stress. *International Migration Review*, 491-511.

- Berthold, K. A., & Hoover, J. H. (2000). Correlates of bullying and victimization among intermediate students in the Midwestern USA. *School Psychology International*, 21(1), 65-78.
- Bierman, K. L. (2004). *Peer rejection: Developmental processes and intervention strategies*. Guilford Press.
- Biggs, B. K., Vernberg, E., Little, T. D., Dill, E. J., Fonagy, P., & Twemlow, S. W. (2010). Peer victimization trajectories and their association with children's affect in late elementary school. *International Journal of Behavioral Development*, 34(2), 136-146.
- Björkqvist, K. (1994). Sex differences in physical, verbal, and indirect aggression: A review of recent research. *Sex roles*, 30(3-4), 177-188.
- Bjorkqvist, K., Ekman, K., & Lagerspetz, K. (1982). Bullies and victims: Their ego picture, ideal ego picture and normative ego picture. *Scandinavian Journal of Psychology*, 23, 307-313.
- Bjorkqvist, K., Lagerspetz, K.M. & Kaukiainen, A. (1992). Do girls manipulate and boys fight? Developmental trends in regard to direct and indirect aggression. *Aggressive Behavior*, 18, 117-127.
- Boivin, M., & Hymel, S. (1997). Peer experiences and social self-perceptions: a sequential model. *Developmental Psychology*, 33(1), 135-145.
- Boivin, M., Hymel, S., & Bukowski, W. M. (1995). The roles of social withdrawal, peer rejection, and victimization by peers in predicting loneliness and depressed mood in childhood. *Development and Psychopathology*, 7(04), 765-785.
- Bolton, J. & Graeve, S. (Eds). (2005). *No room for bullies: from the classroom to cyberspace*. Boys Town Press.

- Bond, L., Carlin, J. B., Thomas, L., Rubin, K., & Patton, G. (2001). Does bullying cause emotional problems? A prospective study of young teenagers. *Bmj*, 323(7311), 480-484.
- Borg, M. G. (1999). The extent and nature of bullying among primary and secondary schoolchildren. *Educational Research*, 41(2), 137-153.
- Borowsky, I. W., Taliaferro, L. A., & McMorris, B. J. (2013). Suicidal thinking and behavior among youth involved in verbal and social bullying: risk and protective factors. *Journal of Adolescent Health*, 53(1), S4-S12.
- Boulton, M. J., & Smith, P. K. (1994). Bully/victim problems in middle school children: Stability, self-perceived competence, peer perceptions and peer acceptance. *British Journal of Developmental Psychology*, 12(3), 315-330.
- Boulton, M. J., & Underwood, K. (1992). Bully/victim problems among middle school children. *British Journal of Educational Psychology*, 62(1), 73-87.
- Braiker, H. B. (2004). *Who's Pulling Your Strings*. McGraw Hill.
- Brendgen, M., Vitaro, F., Tremblay, R. E., & Lavoie, F. (2001). Reactive and proactive aggression: Predictions to physical violence in different contexts and moderating effects of parental monitoring and caregiving behavior. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 29(4), 293-304.
- Brockenbrough, K. K., Cornell, D. G., & Loper, A. B. (2002). Aggressive attitudes among victims of violence at school. *Education and Treatment of Children*, 25, 273-287.
- Brown, S., & Taylor, K. (2008). Bullying, education and earnings: evidence from the National Child Development Study. *Economics of Education Review*, 27(4), 387-401.
- Buhs, E. S., & Ladd, G. W. (2001). Peer rejection as antecedent of young children's school adjustment: An examination of mediating processes. *Developmental psychology*, 37(4), 550-560.

- Bukowski, W. M., & Sippola, L. K. (2001). Groups, individuals, and victimization. *Peer Harassment in School*, 355-377.
- Bushman, B. J., & Anderson, C. A. (2001). Is it time to pull the plug on hostile versus instrumental aggression dichotomy?. *Psychological review*, 108(1), 273.
- Camodeca, M., Goossens, F. A., Terwogt, M. M., & Schuengel, C. (2002). Bullying and victimization among school-age children: Stability and links to proactive and reactive aggression. *Social Development*, 11(3), 332-345.
- Caravita, S., Di Blasio, P., & Salmivalli, C. (2009). Unique and interactive effects of empathy and social status on involvement in bullying. *Social Development*, 18(1), 140-163.
- Carbone-Lopez, K., Esbensen, F. A., & Brick, B. T. (2010). Correlates and consequences of peer victimization: Gender differences in direct and indirect forms of bullying. *Youth violence and juvenile justice*, 8(4), 332-350.
- Card, N. A., & Little, T. D. (2006). Proactive and reactive aggression in childhood and adolescence: A meta-analysis of differential relations with psychosocial adjustment. *International Journal of Behavioral Development*, 30(5), 466-480.
- Carney, A. G., & Merrell, K. W. (2001). Bullying in schools Perspectives on understanding and preventing an international problem. *School Psychology International*, 22(3), 364-382.
- Cassidy, W., Jackson, M., & Brown, K. N. (2009). Sticks and stones can break my bones, but how can pixels hurt me? Students' experiences with cyber-bullying. *School Psychology International*, 30(4), 383-402.

- Cemalcilar, Z. (2010). Schools as socialisation contexts: Understanding the impact of school climate factors on students' sense of school belonging. *Applied Psychology*, 59(2), 243-272.
- Clauss-Ehlers, C. S. (Ed.). (2010). *Encyclopedia of cross-cultural school psychology*. Springer Science & Business Media.
- Cohen, L., & Manion, L. (1994). Educational research methodology. Athens: *Metaixmio*.
- Cowen, R., & Kazamias, A. M. (Eds.). (2009). *International handbook of comparative education* (Vol. 22). Springer Science & Business Media.
- Craig, W. M., & Pepler, D. J. (2003). In review. *Canadian Journal of Psychiatry*, 48, 577-582.
- Creswell, J. W. (2008). *Educational research: planning, conducting and evaluating quantitative and qualitative research* (3rd ed.). Upper Saddle River, N.J.: Pearson/Merrill Prentice Hall.
- Crick, N. R. (1996). The role of overt aggression, relational aggression, and prosocial behavior in the prediction of children's future social adjustment. *Child Development*, 67(5), 2317-2327.
- Crick, N. R., & Grotpeter, J. K. (1995). Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. *Child Development*, 66(3), 710-722.
- Crick, N. R., & Grotpeter, J. K. (1995). Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. *Child Development*, 66(3), 710-722.
- Crick, N. R., & Grotpeter, J. K. (1995). Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. *Child Development*, 66(3), 710-722.

- Crick, N. R., Bigbee, M. A., & Howes, C. (1996). Gender differences in children's normative beliefs about aggression: How do I hurt thee? Let me count the ways. *Child Development*, 67(3), 1003-1014.
- Cullingford, C., & Brown, G. (1995). Children's perceptions of victims and bullies. *Education 3-13*, 23(2), 11-16.
- Currie, C., et al. (Eds.), (2012). Social determinants of health and well-being among young people. Health Behavior in School-aged Children (HBSC) study: International report from the 2009/2010 survey (p. 2012). Copenhagen: WHO Regional Office for Europe. (Health policy for Children and Adolescents, No. 6).
- Dabady, M., Blank, R. M., & Citro, C. F. (Eds.). (2004). *Measuring racial discrimination*. National Academies Press.
- Dane, A., Kennedy, R., Spring, M., Volk, A., & Marini, Z. (2012). Adolescent beliefs about antisocial behavior: Mediators and moderators of links with parental monitoring and attachment. *The International Journal of Emotional Education*, 4(2), 4-26.
- Day, D. M., Bream, L. A., & Pal, A. (1992). Proactive and reactive aggression: An analysis of subtypes based on teacher perceptions. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 21(3), 210-217.
- De Castro, B. O., Veerman, J. W., Koops, W., Bosch, J. D., & Monshouwer, H. J. (2002). Hostile attribution of intent and aggressive behavior: A meta-analysis. *Child development*, 916-934.
- De Panfilis, D. (1996). Social isolation of neglectful families: A review of social support assessment and intervention models. *Child Maltreatment*, 1(1), 37-52.

- Dodge, K. A. (1991). The structure and function of reactive and proactive aggression. In *Earls court Symposium on Childhood Aggression, Jun, 1988, Toronto, ON, Canada*. Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Dodge, K. A., & Coie, J. D. (1987). Social-information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *Journal of personality and social psychology*, 53(6), 1146.
- Dodge, K. A., Coie, J. D., Pettit, G. S., & Price, J. M. (1990). Peer status and aggression in boys' groups: Developmental and contextual analyses. *Child development*, 61(5), 1289-1309.
- Dodge, K. A., Greenberg, M. T., & Malone, P. S. (2008). Testing an idealized dynamic cascade model of the development of serious violence in adolescence. *Child Development*, 79(6), 1907-1927.
- Dodge, K. A., Lochman, J. E., Harnish, J. D., Bates, J. E., & Pettit, G. S. (1997). Reactive and proactive aggression in school children and psychiatrically impaired chronically assaultive youth. *Journal of Abnormal Psychology*, 106(1), 37.
- Dollard, J., Miller, N. E., Doob, L. W., Mowrer, O. H., & Sears, R. R. (1939). Frustration and aggression. New Heaven, CT: Yale University Press.
- Donovan, B.T. (1985). *Hormones and human behavior*. Cambridge & New York: Cambridge university press.
- Drachman, D., & Ryan, A. S. (1991). Immigrants and refugees. *Handbook of social work practice with vulnerable populations*, 618-646.
- Due, P., Merlo, J., Harel-Fisch, Y., & Damsgaard, M. T. (2009). Socioeconomic inequality in exposure to bullying during adolescence: a comparative, cross-sectional, multilevel study in 35 countries. *American Journal of Public Health*, 99(5), 907.

- Dweck, C. S., & Leggett, E. L. (1988). A social-cognitive approach to motivation and personality. *Psychological Review*, 95(2), 256-273.
- Ehrenreich, B. (1997). *Blood rites: Origins and history of the passions of the war*. New York: Henry Holt and company.
- Erikson, E.H. (1963). *Childhood and society*. New York: Norton.
- Espelage, D. L., Bosworth, K., & Simon, T. R. (2001). Short-term stability and prospective correlates of bullying in middle-school students: An examination of potential demographic, psychosocial, and environmental influences. *Violence and Victims*, 16(4), 411-426.
- Fandrem, H., Strohmeier, D., & Jonsdottir, K. A. (2012). Peer groups and victimisation among native and immigrant adolescents in Norway. *Emotional and behavioural difficulties*, 17(3-4), 273-285.
- Fandrem, H., Strohmeier, D., & Roland, E. (2009). Bullying and victimization among native and immigrant adolescents in Norway the role of proactive and reactive aggressiveness. *The Journal of Early Adolescence*, 29(6), 898-923.
- Feldman, Robert S. (2009). *Εξελικτική ψυχολογία: Δια βίου ανάπτυξη* / Robert S. Feldman. μετάφραση Ζωή Αντωνοπούλου, Μαργαρίτα Κουλεντιανού, επιμέλεια Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης, Αθήνα : Gutenberg.
- Fite, P. J., Colder, C. R., Lochman, J. E., & Wells, K. C. (2008). Developmental trajectories of proactive and reactive aggression from fifth to ninth grade. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 37(2), 412-421.
- Fite, P. J., Greening, L., & Stoppelbein, L. (2009). Relation between parenting stress and psychopathic traits among children. *Behavioral Sciences and the Law*, 26(2), 239-248.

- Foltz-Gray, D. (1996). The Bully Trap: Young Tormentors and Their Victims Find Ways Out of Anger and Isolation. *Teaching Tolerance*, 5(2), 18-23.
- Fuligni, A. J. (1998). The adjustment of children from immigrant families. *Current Directions in Psychological Science*, 7, 99-103.
- Galen, B. R., & Underwood, M. K. (1997). A developmental investigation of social aggression among children. *Developmental Psychology*, 33(4), 589-600.
- Garandeau, C. F., & Cillessen, A. H. (2006). From indirect aggression to invisible aggression: A conceptual view on bullying and peer group manipulation. *Aggression and Violent Behavior*, 11(6), 612-625.
- Georgiou, S. N., & Stavrinides, P. (2008). Bullies, victims and bully-victims psychosocial profiles and attribution styles. *School Psychology International*, 29(5), 574-589.
- Georgiou, S. N., & Stavrinides, P. (2012). Social-psychological profiles of early adolescents involved in bullying activities. *International Journal of Criminology and Sociology*, 1, 60-68.
- Ghiglieri, M.P. (1999). *The dark side of man: Tracing the origins of male violence*. Reading, MA: Perseus books.
- Glew, G., Rivara, F., & Feudtner, C. (2000). Bullying: children hurting children. *Pediatrics in review/American Academy of Pediatrics*, 21(6), 183-189.
- Gradinger, P., Strohmeier, D., & Spiel, C. (2009). Traditional bullying and cyberbullying: Identification of risk groups for adjustment problems. *Zeitschrift für Psychologie/Journal of Psychology*, 217(4), 205-213.
- Gradinger, P., Strohmeier, D., Schiller, E. M., Stefanek, E., & Spiel, C. (2012). Cyber-victimization and popularity in early adolescence: Stability and predictive associations. *European Journal of Developmental Psychology*, 9(2), 228-243.

- Graham, S., & Juvonen, J. (1998). Self-blame and peer victimization in middle school: an attributional analysis. *Developmental Psychology*, 34(3), 587-599.
- Graham, S., & Juvonen, J. (2002). Ethnicity, peer harassment, and adjustment in middle school: An exploratory study. *The Journal of Early Adolescence*, 22(2), 173-199.
- Green, S. (2001). Systemic vs individualistic approaches to bullying. *JAMA*, 286(7), 787-788.
- Gurak, D. T., & Caces, F. (1992). Migration networks and the shaping of migration systems.
- Hanish, L. D., & Guerra, N. G. (2000). The roles of ethnicity and school context in predicting children's victimization by peers. *American Journal of Community Psychology*, 28, 201-223.
- Hans, N. (2013). *Comparative Education (RLE Edu A)*. Routledge.
- Harris, S., & Petrie, G. (2002). A study of bullying in the middle school. *NASSP Bulletin*, 86(633), 42-53.
- Hawker, D. S., & Boulton, M. J. (2000). Twenty years' research on peer victimization and psychosocial maladjustment: a meta-analytic review of cross-sectional studies. *Journal of child psychology and psychiatry*, 41(4), 441-455.
- Hernandez, D. J., & Charney, E. (Eds.). (1998). *From generation to generation: The health and well-being of children in immigrant families*. National Academies Press.
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2009). *Bullying beyond the schoolyard: Preventing and Responding to cyberbullying*. Corwin Press.
- Hirtenlehner, H., Leitgob, H., & Birklbauer, A. (2014). Juvenile Shoplifting Delinquency. Findings from an Austrian study. *Practice (International Edition Vol. 4)*, 14, 29.

- Hodges, E. V., & Perry, D. G. (1999). Personal and interpersonal antecedents and consequences of victimization by peers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(4), 677-685.
- Horenczyk, G. (1996). Migrant identities in conflict: Acculturation attitudes and perceived acculturation ideologies. *Changing European identities: Social psychological analyses of social change*, 241-250.
- Hugh-Jones, S., & Smith, P. K. (1999). Self-reports of short-and long-term effects of bullying on children who stammer. *British Journal of Educational Psychology*, 69, 141-158.
- Hulewat, P. (1996). Resettlement: A cultural and psychological crisis. *Social Work*, 129-135.
- Hunter, S. C., Boyle, J. M., & Warden, D. (2004). Help seeking amongst child and adolescent victims of peer-aggression and bullying: The influence of school-stage, gender, victimisation, appraisal, and emotion. *British Journal of Educational Psychology*, 74(3), 375-390.
- Jansen, P. W., Verlinden, M., Dommisse-van Berkel, A., Mieloo, C., van der Ende, J., Veenstra, R. et al. (2012). Prevalence of bullying and victimization among children in early elementary school: Do family and school neighbourhood socioeconomic status matter?. *BMC public health*, 12(1), 494-504.
- Jennissen, R. (2007). Causality chains in the international migration systems approach. *Population Research and Policy Review*, 26(4), 411-436.
- Juvonen, J., Graham, S., & Schuster, M. A. (2003). Bullying among young adolescents: The strong, the weak, and the troubled. *Pediatrics*, 112(6), 1231-1237.
- Juvonen, J., Nishina, A., & Graham, S. (2006). Ethnic diversity and perceptions of safety in urban middle schools. *Psychological Science*, 17(5), 393-400.

- Kaltiala-Heino, R., Rimpelä, M., Rantanen, P., & Rimpelä, A. (2000). Bullying at school—an indicator of adolescents at risk for mental disorders. *Journal of Adolescence*, 23(6), 661-674.
- Keeley, L.H. (1996). *War before civilization: The myth of the peaceful savage*. New York: Oxford university press.
- Kessler, A. E., & Freeman, G. P. (2005). Public Opinion in the EU on Immigration from Outside the Community. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 43(4), 825-850.
- Kley, S. (2011). Explaining the stages of migration within a life-course framework. *European Sociological Review*, 27(4), 469-486.
- Kowalski, R. M., & Limber, S. P. (2007). Electronic bullying among middle school students. *Journal of adolescent health*, 41(6), S22-S30.
- Krishnan, A., & Berry, J. W. (1992). Acculturative Stress and Acculturation Attitudes Among Indian Immigrants to the United States. *Psychology & Developing Societies*, 4(2), 187-212.
- Ladd, G. W., & Troop-Gordon, W. (2003). The role of chronic peer difficulties in the development of children's psychological adjustment problems. *Child Development*, 1344-1367.
- LaFromboise, T., Coleman, H. L., & Gerton, J. (1993). Psychological impact of biculturalism: evidence and theory. *Psychological Bulletin*, 114(3), 395.
- Lagerspetz, K. M., & Björkqvist, K. (1994). Indirect aggression in boys and girls. In *Aggressive Behavior* (pp. 131-150). Springer US.
- Lansford, J. E., Dodge, K. A., Pettit, G. S., Bates, J. E., Crozier, J., & Kaplow, J. (2002). A 12-year prospective study of the long-term effects of early child physical maltreatment on

- psychological, behavioral, and academic problems in adolescence. *Archives of pediatrics & adolescent medicine*, 156(8), 824-830.
- Lazarus, R.S. (1991). Psychological stress in the workplace. *Journal of Social Behavior and Personality*, 6, 1-13.
- Lenhart, A., Ling, R., Campbell, S., & Purcell, K. (2010). Teens and mobile phones: Text messaging explodes as teens embrace it as the centerpiece of their communication strategies with friends. *Pew Internet & American Life Project*.
- Lindenberg, S. (1996). Continuities in the theory of social production functions. *Thela thesis*, 169-184.
- Little, T. D., Brauner, J., Jones, S. M., Nock, M. K., & Hawley, P. H. (2003). Rethinking aggression: A typological examination of the functions of aggression. *Merrill-Palmer Quarterly* (1982-), 343-369.
- Litwin, M. S. (1995). *How to measure survey reliability and validity* (Vol. 7). Sage Publications.
- Lopez, C., & DuBois, D. L. (2005). Peer victimization and rejection: Investigation of an integrative model of effects on emotional, behavioral, and academic adjustment in early adolescence. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 34(1), 25-36.
- Losel, F. & Bliesener, T. (1999). Germany. In P.K. Smith, Y. Monica, J. Junger – Tus, D. Olweus, R.F. Cutalano & P.T. Slee (Eds). *The nature of school bullying: Across national perspective*, pp225-249, London: Routledge.
- Louwes, J. (2009 Σεπτέμβρη 11). Ψευτοπαλικάρισμός στα σχολεία. Ανακτήθηκε από www.enet.gr/
- Low, B. (2000). *What is sex for?* Princeton, NJ: Princeton university press.

- MacPherson, D.W. & Gushulak, B.D. (2000). Health issues associated with the smuggling and trafficking of migrants. *Journal of Immigrants Health*, 2, 67-78.
- Marsee, M. A., & Frick, P. J. (2007). Exploring the cognitive and emotional correlates to proactive and reactive aggression in a sample of detained girls. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 35(6), 969-981.
- Mayer, S., Fuhrer, U., & Uslucan, H.H. (2005). *Intra and intergenerational transmission of physical violence in families of Turkish and German origins: A multilevel analysis*. Gottingens Vandenhoeck and Rupiecht.
- McAndrew, F. T. (2008). The science of gossip: Why we can't stop ourselves. *Scientific American*.
- McKenney, K. S., Pepler, D., Craig, W., & Connolly, J. (2006). Peer victimization and psychosocial adjustment: The experiences of Canadian immigrant youth. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*, 9(4), 239-264.
- McNamara, B. E., & McNamara, F. J. (1997). *Keys to Dealing with Bullies*. Barron's Parenting Keys. Barron's Educational Series, Inc., 250 Wireless Boulevard, Hauppauge, NY 11788.
- Menessini, E., Codecasa, E., & Benelli, B. (2003). Enhancing children's responsibility to take action against bullying: Evaluation of a briefing intervention in Italian middle schools. *Aggressive Behavior*, 29, 10-14.
- Mishna, F., Cook, C., Gadalla, T., Daciuk, J., & Solomon, S. (2010). Cyber bullying behaviors among middle and high school students. *American Journal of Orthopsychiatry*, 80(3), 362-374.

- Monks, C. P., Ortega-Ruiz, R., & Rodríguez-Hidalgo, A. J. (2008). Peer victimization in multicultural schools in Spain and England. *European Journal of Developmental Psychology*, 5(4), 507-535.
- Motti-Stefanidi, F., Pavlopoulos, V., Obradović, J., Dalla, M., Takis, N., Papathanassiou, A., & Masten, A. S. (2008). Immigration as a risk factor for adolescent adaptation in Greek urban schools. *European Journal of Developmental Psychology*, 5(2), 235-261.
- Murphy, H.B.M. (1965). Migration and the major mental disorders. In M.Kantor (Ed.), *Mobility and mental health* (pp 221-249). Springfield: Thomas.
- Nakamoto, J., & Schwartz, D. (2010). Is peer victimization associated with academic achievement? A Meta-analytic review. *Social Development*, 19(2), 221-242.
- Nansel, T. R., Overpeck, M., Pilla, R. S., Ruan, W. J., Simons-Morton, B., & Scheidt, P. (2001). Bullying behaviors among US youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. *Jama*, 285(16), 2094-2100.
- Nordhagen, R., Nielsen, A., Stigum, H., & Köhler, L. (2005). Parental reported bullying among Nordic children: A population-based study. *Child: care, health and development*, 31(6), 693-701.
- NSSC/ National School Safety Center (1995). *School bullying and victimization*. Malibu, CA: Author.
- O' Connell, R.L. (1989). *Of arms and men: A history of war, weapons and aggression*. New York: Oxford university press.
- Olweus, D. (1978). *Aggression in the schools: Bullies and whipping boys*. Hemisphere.
- Olweus, D. (1991). Bully/victim problems among schoolchildren: Basic facts and effects of a school based intervention program. *The development and Treatment of Childhood Aggression*, 17, 411-448.

- Olweus, D. (1993). *Bullying: What we know and what we can do*. Blackwell: Oxford.
- Olweus, D. (1994). Bullying at school: basic facts and effects of a school based intervention program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35(7), 1171-1190.
- Ortega, F. & Peri, G. (2009). The causes and effects of international migrations: Evidence from OECD countries 1980 – 2005. *UC Davis, Manuscript*.
- Ostrov, J. M., & Keating, C. F. (2004). Gender differences in preschool aggression during free play and structured interactions: An observational study. *Social Development*, 13(2), 255-277.
- Ozdemir, M., & Stattin, H. (2011). Bullies, victims, and bully-victims: A longitudinal examination fo the effects of bullying victimization experiences on youth well-being. *Journal of Aggression, Conflict and Peace Research*, 3, 97-102.
- Palfrey, J., & Gasser, U. (2008). *Born digital: Understanding the first generation of digital natives*. New York: Basic Books.
- Paquette, J. A., & Underwood, M. K. (1999). Gender differences in young adolescents' experiences of peer victimization: Social and physical aggression. *Merrill-Palmer Quarterly*, 45, 242-266.
- Pavlov, K. A., & Christiakov, D. A. (2012). Genetic determination of aggression and impulsivity in humans. *Appl Genetics*, 53, 61–82.
- Pellegrini, A. D. (2004). Bullying during the middle school years. *Bullying: Implications for the classroom*, 177-202.
- Pellegrini, A. D., & Bartini, M. (2000). A longitudinal study of bullying, victimization, and peer affiliation during the transition from primary school to middle school. *American Educational Rresearch Journal*, 37(3), 699-725.

- Pellegrini, A. D., & Bartini, M. (2001). Dominance in early adolescent boys: Affiliative and aggressive dimensions and possible functions. *Merrill-Palmer Quarterly*, 47(1), 142-163.
- Pellegrini, A. D., & Long, J. D. (2002). A longitudinal study of bullying, dominance, and victimization during the transition from primary school through secondary school. *British Journal of Developmental Psychology*, 20(2), 259-280.
- Pellegrini, A. D., Bartini, M., & Brooks, F. (1999). School bullies, victims, and aggressive victims: factors relating to group affiliation and victimization in early adolescence. *Journal of Educational Psychology*, 91(2), 216-224.
- Perren, S., & Alsaker, F. D. (2006). Social behavior and peer relationships of victims, bully-victims, and bullies in kindergarten. *Journal of child psychology and psychiatry*, 47(1), 45-57.
- Pleck, J.H., Sonenstein, F.L. & Ku, F.L. (1994). Problem behaviors and masculinity ideology in adolescent males. In: R. Ketterlinus & F. L. Lamb (Eds). *Adolescent problem behaviors*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Poulin, F., & Boivin, M. (2000). Reactive and proactive aggression: evidence of a two-factor model. *Psychological assessment*, 12(2), 115.
- Price, J. M., & Dodge, K. A. (1989). Reactive and proactive aggression in childhood: Relations to peer status and social context dimensions. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 17(4), 455-471.
- Prinstein, M. J., & Cillessen, A. H. (2003). Forms and functions of adolescent peer aggression associated with high levels of peer status. *Merrill-Palmer Quarterly* (1982-), 310-342.
- Pulkkinen, L. (1996). Proactive and reactive aggression in early adolescence as precursors to anti-and prosocial behavior in young adults. *Aggressive Behavior*, 22(4), 241-257.

- Pulkkinen, L., & Pitkänen, T. (1993). Continuities in aggressive behavior from childhood to adulthood. *Aggressive Behavior*, 19(4), 249-263.
- Putallaz, M., Grimes, C. L., Foster, K. J., Kupersmidt, J. B., Coie, J. D., & Dearing, K. (2007). Overt and relational aggression and victimization: Multiple perspectives within the school setting. *Journal of School Psychology*, 45(5), 523-547.
- Raine, A., Dodge, K., Loeber, R., Gatzke-Kopp, L., Lynam, D., Reynolds, C., et al. (2006). The reactive–proactive aggression questionnaire: Differential correlates of reactive and proactive aggression in adolescent boys. *Aggressive Behavior*, 32(2), 159.
- Redfield, R., Linton, R., & Herskovits, M. J. (1936). Memorandum for the study of acculturation. *American Anthropologist*, 38(1), 149-152.
- Reijntjes, A., Kamphuis, J. H., Prinzie, P., & Telch, M. J. (2010). Peer victimization and internalizing problems in children: A meta-analysis of longitudinal studies. *Child abuse & neglect*, 34(4), 244-252.
- Reppucci, N. D., Britner, P. A., & Woolard, J. L. (1997). *Preventing Child Abuse and Neglect Through Parent Education*. Paul H. Brookes Publishing Company.
- Rigby, K. (1999). Peer victimisation at school and the health of secondary school students. *British Journal of Educational Psychology*, 69(1), 95-104.
- Robers, S., Kemp, J., & Truman, J. (2013). Indicators of School Crime and Safety: 2012. NCES 2013-036/NCJ 241446. *National Center for Education Statistics*.
- Roberts Jr, W. B., & Morotti, A. A. (2000). The bully as victim: Understanding bully behaviors to increase the effectiveness of interventions in the bully–victim dyad. *Professional School Counseling*, 4, 148-156.

- Roberts, W. B., & Coursol, D. H. (1996). Strategies for intervention with childhood and adolescent victims of bullying, teasing, and intimidation in school settings. *Elementary School Guidance & Counseling*, 30, 204-212.
- Roland, E., & Idsøe, T. (2001). Aggression and bullying. *Aggressive behavior*, 27(6), 446-462.
- Romero, A. J., Carvajal, S. C., Valle, F., & Orduña, M. (2007). Adolescent bicultural stress and its impact on mental well-being among Latinos, Asian Americans, and European Americans. *Journal of Community Psychology*, 35(4), 519.
- Ross, P.N (1998). Arresting Violence: A resource guide for schools and their communities. *Ontario Public School Teacher's Federation*. Retrieved on 23/08/2015.
- Rueden, U.K., Gosh, A, Rajmil, L., Bisegger, C., & Ravens-Sieberer, U. (2006). Socioeconomic Determinants of health related quality of life in childhood and adolescence: results from European study. *Child Care, Health and Development*, 32, 603-604.
- Rys, G. S., & Bear, G. G. (1997). Relational aggression and peer relations: Gender and developmental issues. *Merrill-Palmer Quarterly* (43), 87-106.
- Salmivalli, C., & Isaacs, J. (2005). Prospective Relations Among Victimization, Rejection, Friendlessness, and Children's Self-and Peer-Perceptions. *Child Development*, 76(6), 1161-1171.
- Salmivalli, C., & Nieminen, E. (2002). Proactive and reactive aggression among school bullies, victims, and bully-victims. *Aggressive Behavior*, 28(1), 30-44.
- Salmivalli, C., Ojanen, T., Haanpää, J., & Peets, K. (2005). "I'm OK but you're not" and other peer-relational schemas: explaining individual differences in children's social goals. *Developmental Psychology*, 41(2), 363-375.

- Sam, D. L., & Berry, J. W. (2010). Acculturation when individuals and groups of different cultural backgrounds meet. *Perspectives on Psychological Science*, 5(4), 472-481.
- Samnani, A. K., Boekhorst, J. A., & Harrison, J. A. (2012). Acculturation strategy and individual outcomes: Cultural diversity implications for human resource management. *Human Resource Management Review*, 22(4), 323-335.
- Scheithauer, H., Hayer, T., Petermann, F., & Jugert, G. (2006). Physical, verbal, and relational forms of bullying among German students: Age trends, gender differences, and correlates. *Aggressive Behavior*, 32(3), 261-275.
- Schmidt, M. E., & Bagwell, C. L. (2007). The protective role of friendships in overtly and relationally victimized boys and girls. *Merrill-Palmer Quarterly*, 53(3), 439-460.
- Schnapper, D. (2006). *Providential democracy: an essay on contemporary equality*. Transaction Publishers.
- Scholte, R. H., Engels, R. C., Overbeek, G., De Kemp, R. A., & Haselager, G. J. (2007). Stability in bullying and victimization and its association with social adjustment in childhood and adolescence. *Journal of abnormal child psychology*, 35(2), 217-228.
- Schrock, A., & Boyd, D. (2008). Online threats to youth: Solicitation, harassment, and problematic content. *Enhancing Child Safety & Online Technologies: final report of the Internet Safety Technical Task Force*.
- Schwartz, D., Dodge, K. A., & Coie, J. D. (1993). The emergence of chronic peer victimization in boys' play groups. *Child Development*, 64(6), 1755-1772.
- Schwartz, D., McFadyen-Ketchum, S., Dodge, K. A., Pettit, G. S., & Bates, J. E. (1999). Early behavior problems as a predictor of later peer group victimization: Moderators and mediators in the pathways of social risk. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 27(3), 191-201.

- Seals, D., & Young, J. (2003). Bullying and victimization: Prevalence and relationship to gender, grade level, ethnicity, self-esteem, and depression. *Adolescence*, 38(152), 735.
- Sijtsema, J. J., Veenstra, R., Lindenberg, S., & Salmivalli, C. (2009). Empirical test of bullies' status goals: Assessing direct goals, aggression, and prestige. *Aggressive Behavior*, 35, 57-67.
- Slonje, R., & Smith, P. K. (2008). Cyberbullying: Another main type of bullying?. *Scandinavian journal of psychology*, 49(2), 147-154.
- Smith, P. K. (2011). Bullying in schools: Thirty years of research. In C. Monks & I. Coyne (Eds.), *Bullying in different contexts* (pp. 36–60). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of child psychology and psychiatry*, 49(4), 376-385.
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., & Tippett, N. (2006). An investigation into cyberbullying, its forms, awareness and impact, and the relationship between age and gender in cyberbullying. *Research Brief No. RBX03-06. London: DfES*.
- Smokowski, P. R., & Kopasz, K. H. (2005). Bullying in school: An overview of types, effects, family characteristics, and intervention strategies. *Children & Schools*, 27(2), 101.
- Snyder, H. N., & Sickmund, M. (2006). Juvenile offenders and victims: 2006 national report. *Office of juvenile justice and delinquency prevention*.
- Solomontos-Kountouri, O., Strohmeier, D., Yanagida, T., & Gradinger P. (2016). The implementation and evaluation of the ViSC program in Cyprus: challenges of cross-national dissemination and evaluation results, *European Journal of Developmental Psychology*, DOI: 10.1080/17405629.2015.1136618

- Sorrells, K. (2013). *Intercultural communication: Globalization and social justice*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Spriggs, A. L., Iannotti, R. J., Nansel, T. R., & Haynie, D. L. (2007). Adolescent bullying involvement and perceived family, peer and school relations: Commonalities and differences across race/ethnicity. *Journal of Adolescent Health, 41*(3), 283-293.
- Stark, O., & Taylor, J. E. (1991). Migration incentives, migration types: The role of relative deprivation. *The economic journal, 116*3-1178.
- Stavrinides, P., Georgiou, S., & Theofanous, V. (2010). Bullying and empathy: a short-term longitudinal investigation. *Educational Psychology, 30*(7), 793-802.
- Stavrinides, P., Paradeisiotou, A., Tziokouros, C. & Lazarou, C. (2010). Prevalence of bullying among Cyprus elementary and high school students. *International Journal of Violence and School, 11*, 114-128.
- Steinberg, L. (2001). We know these things: Parent adolescent relationships in retrospect and prospect. *Journal of Research on Adolescence, 11*, 1–19.
- Steinberg, L. (2008). *Adolescence*, 8th edition, New York: McGraw Hill.
- Strohmeier, D. (2014). Bullying and its Underlying Mechanisms. *Education. com*.
- Strohmeier, D., & Spiel, C. (2003). Immigrant children in Austria: Aggressive behavior and friendship patterns in multicultural school classes. *Journal of applied school psychology, 19*(2), 99-116.
- Strohmeier, D., & Spiel, C. (2012). *Peer relations among immigrant adolescents: Methodological challenges and key findings* (pp. 57-65). Springer Vienna.
- Strohmeier, D., Fandrem, H., & Spiel, C. (2012). The need for peer acceptance and affiliation as underlying motive for aggressive behaviour and bullying others among immigrant youth living in Austria and Norway. *Anales de psicología, 28*(3), 695-704.

- Strohmeier, D., Kärnä, A., & Salmivalli, C. (2011). Intrapersonal and interpersonal risk factors for peer victimization in immigrant youth in Finland. *Developmental psychology*, 47(1), 248-258.
- Strohmeier, D., Spiel, C., & Gradinger, P. (2008). Social relationships in multicultural schools: Bullying and victimization. *European Journal of Developmental Psychology*, 5(2), 262-285.
- Strohmeier, D., Spiel, C., & Gradinger, P. (2008). Social relationships in multicultural schools: Bullying and victimization. *European Journal of Developmental Psychology*, 5(2), 262-285.
- Sutton, J. (2003). Tom goes to school: social cognition and social values in bullying. In B. Repacholi & V. Slaughter (eds). *Individual differences in theory of mind*. New York and Hove: Psychology Press.
- Sutton, J., & Smith, P. K. (1999). Bullying as a group process: An adaptation of the participant role approach. *Aggressive Behavior*, 25(2), 97-111.
- Tanaka, T. (2001). The Identity Formation of the Victim of 'Shunning'. *School Psychology International*, 22(4), 463-476.
- Tippett, N., & Wolke, D. (2014). Socioeconomic status and bullying: a meta-analysis. *American journal of public health*, 104(6), e48-e59.
- Traynor, I. (2010). Immigration: Far-right fringe exploits European coalitions. *The Guardian*, 14.
- Tremblay, R. E., Hartup, W. W., & Archer, J. (Eds.). (2005). *Developmental Origins of Aggression*. Guilford Press.
- UNCTAD (2001). *World Investment Report: Promoting Linkages*. Geneva: UNCTAD.

- Van der Wal, M. F., De Wit, C. A., & Hirasing, R. A. (2003). Psychosocial health among young victims and offenders of direct and indirect bullying. *Pediatrics*, 111(6), 1312-1317.
- Vardigan, B. (1999, March, 12). Yelling at Children (Verbal Abuse). Retrieved from <http://consumer.healthday.com>
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Zijlstra, B. J., De Winter, A. F., Verhulst, F. C., & Ormel, J. (2007). The dyadic nature of bullying and victimization: Testing a dual-perspective theory. *Child development*, 78(6), 1843-1854.
- Verkuyten, M., & Thijs, J. (2002). School satisfaction of elementary school children: The role of performance, peer relations, ethnicity and gender. *Social Indicators Research*, 59(2), 203-228.
- Vitacco, M. J., Neumann, C. S., Caldwell, M. F., Leistico, A. M., & Van Rybroek, G. J. (2006). Testing factor models of the Psychopathy Checklist: Youth Version and their association with instrumental aggression. *Journal of Personality Assessment*, 87(1), 74-83.
- Vitaro, F., Brendgen, M., & Barker, E. D. (2006). Subtypes of aggressive behaviors: A developmental perspective. *International Journal of Behavioral Development*, 30(1), 12-19.
- Vitaro, F., Gendreau, P. L., Tremblay, R. E., & Oligny, P. (1998). Reactive and proactive aggression differentially predict later conduct problems. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 39(03), 377-385.
- Von Rueden, U., Gosch, A., Rajmil, L., Bisegger, C., & Ravens-Sieberer, U. (2006). Socioeconomic determinants of health related quality of life in childhood and adolescence: results from a European study. *Journal of epidemiology and community health*, 60(2), 130-135.

- Walsh, S. D., Harel-Fisch, Y., & Fogel-Grinvald, H. (2010). Parents, teachers and peer relations as predictors of risk behaviors and mental well-being among immigrant and Israeli born adolescents. *Social Science & Medicine*, 70(7), 976-984.
- Waschbusch, D. A., & Willoughby, M. T. (1998). Criterion validity and the utility of reactive and proactive aggression: Comparisons to attention deficit hyperactivity disorder, oppositional defiant disorder, conduct disorder, and other measures of functioning. *Journal of Clinical Child Psychology*, 27(4), 396-405.
- Whitney, I., & Smith, P. K. (1993). A survey of the nature and extent of bullying in junior/middle and secondary schools. *Educational Research*, 35(1), 3-25.
- Willard, N. (2004). An educators guide to cyber bullying and cyberthreats. Retrieved June 1, 2015.
- Williams, K. & Guerra, N. (2007). Prevalence and predictors of internet bullying. *Journal of Adolescent Health*, 514-521.
- Williams, K. D., Shore, W. J., & Grahe, J. E. (1998). The silent treatment: Perceptions of its behaviors and associated feelings. *Group Processes & Intergroup Relations*, 1(2), 117-141.
- Wolak, J., Mitchell, K. J., & Finkelhor, D. (2007). Does online harassment constitute bullying? An exploration of online harassment by known peers and online-only contacts. *Journal of adolescent health*, 41(6), S51-S58.
- Wolke, D., Copeland, W. E., Angold, A., & Costello, E. J. (2013). Impact of bullying in childhood on adult health, wealth, crime, and social outcomes. *Psychological Science*, 24(10), 1958-1970.

Wolke, D., Woods, S., Bloomfield, L., & Karstadt, L. (2000). The association between direct and relational bullying and behaviour problems among primary school children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 41(08), 989-1002.

Wrangham, R. & Peterson, D. (1996). *Demonic males: Apes and the origins of human violence*. New York: Houghton Mifflin Company.

Ελληνική βιβλιογραφία

Αγγελίδης, Π. & Παπαναστασίου, Ε. (2010). *Έρευνα για τις απόψεις και αντιλήψεις των ενήλικων Κυπρίων πολιτών απέναντι στους μετανάστες Υπηκόων Τρίτων Χωρών*. Κ.Δ.Υ.Ε.

Ανδριώτης, Κ. (2003). *Ποσοτική έρευνα και ανάλυση δεδομένων με τη χρήση του SPSS*. Αθήνα: Κλειδάριθμος.

Βασιακώστα, Ε. (2010, Ιουνίου 17). Ανθρωπογεωγραφίες: Μετανάστευση. Ανακτήθηκε από <https://walk2geographies.wordpress.com>

Εμβαλώτης, Α., Κατσης, Α. & Σιδερίδης, Γ. (2006). Στατιστική μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας. Ιωάννινα.

Ζαχάρης, Δ. (2003). *Επιθετικότητα και Αγωγή*, Γρηγόρη: Αθήνα.

Μπελλάς, Γ., & Λειβαδίτης, Μ. (2013). Ψυχολογικές επιπτώσεις της μετανάστευσης. *Εγκέφαλος*, 50, 100-103.

Ναζάκης, Χ. & Χλέτσος, Μ. (2003). *Μετανάστες και μετανάστευση*. Πατάκη: Αθήνα.

Παπαναστασίου, Κ. & Παπαναστασίου, Ε. (2005). *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*. Λευκωσία: Kailas Printers & Lithographers.

Παρασκευόπουλος Ι.,(1988). Εξελικτική ψυχολογία, η ψυχική ζωή από την σύλληψη ως την ενηλικίωση, τόμος 4,εφηβική περίοδος, Αθήνα.

Πουλοπούλου, Ε. Η. (2007). Η Μεταναστευτική Πρόκληση, Αθήνα: Παπαζήση.

Τσαούσης, Δ. Γ. (1996). *Η κοινωνία του ανθρώπου - Εισαγωγή στην κοινωνιολογία.*

Gutenberg: Αθήνα.

Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού Κύπρου. (2015). Πρόληψη, αντιμετώπιση και διαχείριση περιστατικών σχολικού εκφοβισμού, (7.19.04.16.1). Ανακτήθηκε από : <http://www.pi.ac.cy>

Χηνάς, Π., & Χρυσafίδης, Κ. (2000). *Επιθετικότητα στο Σχολείο*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Χρυσοχόου, Ξ. (2005). *Πολυπολιτισμική πραγματικότητα. Οι κοινωνιοψυχολογικοί προσδιορισμοί της πολιτισμικής πολλαπλότητας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Πηγές από το διαδίκτυο

www.bullying.about.com

www.bullyingstatistics.org

www.e-abc.eu

www.ecri.org

www.education.vic.gov.au

www.eycb.coe.int/compass

www.hfcbeatbullying.info

www.kepe.g

www.mof.gov.cy

www.nichd.nih.gov

www.nobullying.com

www.psychology.about.com

www.redcross.gr

www.taxidifygis.org.cy

www.upatras.gr

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Παράρτημα Α

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΠΟΥ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗΚΕ ΚΑΤΑ ΦΥΛΟ, ΧΩΡΑ ΥΠΗΚΟΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΕΠΑΡΧΙΑ (1.10.2011)

	ΥΠΗΚΟΟΤΗΤΑ		Σύνολο		Επαρχία Λευκωσίας		Επαρχία Αμμοχώστου		Επαρχία Λάρνακας		Επαρχία Λεμεσού		Επαρχία Πάφου						
	Σύνολο	Αντρες	Γυναίκες	Σύνολο	Αντρες	Γυναίκες	Σύνολο	Αντρες	Γυναίκες	Σύνολο	Αντρες	Γυναίκες	Σύνολο	Αντρες	Γυναίκες				
ΣΥΝΟΛΟ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ	840.407	408.780	431.627	326.980	158.262	168.718	46.629	23.188	23.441	143.192	70.116	73.076	235.330	113.636	121.694	88.276	43.578	44.698	
	667.398	330.798	336.600	267.266	131.261	136.005	37.565	19.306	18.259	115.300	57.358	57.942	188.797	93.225	95.572	58.470	29.648	28.822	
ΚΥΠΡΙΟΙ*																			
ΥΠΗΚΟΟΙ ΧΩΡΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ	Σύνολο	106.270	53.607	52.663	33.089	17.252	15.837	6.821	3.264	3.557	17.398	8.868	8.530	25.957	13.028	12.929	23.005	11.195	11.810
	ΕΛΛΑΔΑ	29.321	16.347	12.974	12.429	6.879	5.550	582	374	208	3.985	2.311	1.654	5.617	3.284	2.353	6.728	3.519	3.209
	ΗΛΙΟΜΕΝΟ	24.046	11.543	12.503	2.001	922	1.079	2.572	1.248	1.324	4.373	2.103	2.270	5.968	2.828	3.140	9.132	4.442	4.690
	ΡΟΥΜΑΝΙΑ	23.706	12.604	11.102	9.843	5.396	4.447	734	378	356	3.989	2.189	1.800	6.486	3.369	3.117	2.654	1.272	1.382
	ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ	18.636	8.697	9.939	5.885	2.751	3.134	2.254	1.010	1.244	3.438	1.562	1.876	4.067	1.899	2.168	2.892	1.375	1.517
	ΠΟΛΩΝΙΑ	2.859	1.293	1.566	722	346	376	200	105	95	375	158	217	1.144	520	624	418	164	254
	ΓΕΡΜΑΝΙΑ	1.109	464	645	236	102	134	33	7	26	178	76	102	454	211	243	208	68	140
	ΣΛΟΒΑΚΙΑ	946	436	510	236	122	114	137	53	84	194	96	98	231	101	130	148	64	84
	ΛΕΤΟΝΙΑ	916	282	634	235	61	174	31	8	23	116	30	88	446	171	275	88	12	76
	ΛΙΘΟΥΑΝΙΑ	716	237	479	214	80	134	44	9	35	101	30	71	247	85	162	110	33	77
	ΓΑΛΛΙΑ	559	278	281	320	149	171	4	2	2	43	26	17	155	82	73	37	19	18
	ΟΥΓΤΑΡΙΑ	513	189	327	132	51	81	21	7	14	108	42	66	137	46	91	115	40	75
	ΣΟΥΗΔΙΑ	419	176	243	92	39	53	65	14	51	102	49	53	104	48	56	56	26	30
	ΙΡΛΑΝΔΙΑ	400	164	236	80	33	47	51	19	32	54	22	32	118	52	66	97	38	59
	ΙΤΑΛΙΑ	389	228	161	188	101	87	7	3	4	65	42	23	98	62	36	31	20	11
	ΟΛΛΑΝΔΙΑ	378	191	187	78	48	30	17	5	12	63	32	31	117	63	54	103	43	60
	ΤΣΕΧΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ	241	81	160	57	14	43	10	4	6	40	13	27	105	42	63	29	8	21
	ΕΣΘΟΝΙΑ	217	54	163	46	8	38	7	0	7	31	10	21	109	32	77	24	4	20
	ΦΙΝΛΑΝΔΙΑ	189	35	154	36	12	24	12	1	11	27	7	20	93	12	81	21	3	18
	ΙΣΠΑΝΙΑ	153	69	84	79	35	44	4	0	4	26	15	11	38	18	20	6	1	5
	ΠΟΡΤΟΓΑΛΛΙΑ	153	93	60	55	36	19	5	3	2	24	16	8	43	25	18	26	13	13
	ΑΥΣΤΡΙΑ	147	76	71	44	27	17	13	7	6	25	12	13	48	21	27	17	9	8
	ΒΕΛΓΙΟ	117	62	55	26	17	9	5	4	1	14	6	8	38	26	12	34	9	25
	ΔΑΝΙΑ	117	54	63	20	11	9	11	2	9	25	11	14	36	19	17	25	11	14
	ΣΛΟΒΕΝΙΑ	64	33	31	15	5	10	2	1	1	2	1	1	44	26	18	1	0	1
	ΜΑΛΤΑ	52	23	29	19	7	12	0	0	0	19	9	10	12	6	6	2	1	1
	ΛΟΥΞΕΜΒΟΥΡΓΟ	7	1	6	1	0	1	0	0	0	1	0	1	2	0	2	3	1	2
ΥΠΗΚΟΟΙ ΆΛΛΩΝ ΧΩΡΩΝ	Σύνολο	64.113	22.999	41.114	25.041	8.933	16.108	1.966	470	1.496	10.241	3.787	6.454	20.205	7.147	13.058	6.660	2.662	3.998

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΠΟΥ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗΚΕ ΚΑΤΑ ΦΥΛΟ, ΧΩΡΑ ΥΠΗΚΟΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΕΠΑΡΧΙΑ (1.10.2011)

ΥΠΗΚΟΟΤΗΤΑ	Σύνολο			Επαρχία Λευκωσίας			Επαρχία Αρμόχιάστου			Επαρχία Λάρνακας			Επαρχία Λεμεσού			Επαρχία Πάφου			
	Σύνολο	Άντρες	Γυναίκες	Σύνολο	Άντρες	Γυναίκες	Σύνολο	Άντρες	Γυναίκες	Σύνολο	Άντρες	Γυναίκες	Σύνολο	Άντρες	Γυναίκες	Σύνολο	Άντρες	Γυναίκες	
ΥΠΗΚΟΟΙ ΆΛΛΩΝ ΧΩΡΩΝ	64.113	22.999	41.114	25.041	8.933	16.108	1.966	470	1.496	10.241	3.787	6.454	20.205	7.147	13.058	6.660	2.662	3.998	
ΦΙΛΙΠΠΙΝΕΣ	9.413	397	9.016	5.001	199	4.802	285	8	277	1.130	46	1.084	2.531	124	2.407	468	20	448	
	8.164	2.953	5.211	1.629	563	1.076	176	50	126	833	241	592	4.156	1.583	2.573	1.370	526	844	
	7.269	1.151	6.118	3.619	625	2.994	279	28	251	1.105	236	869	1.730	185	1.545	536	77	459	
	7.028	249	6.779	2.430	95	2.335	424	2	422	984	49	935	2.530	87	2.443	660	16	644	
	3.054	2.355	699	1.102	859	243	18	15	3	197	139	58	1.041	816	225	696	526	170	
	2.933	1.702	1.231	1.408	853	555	85	29	56	788	414	374	521	314	207	131	92	39	
	2.742	614	2.128	710	123	587	85	7	78	417	64	353	966	248	718	564	172	392	
	2.093	975	1.118	755	352	403	24	12	12	182	84	98	521	252	269	611	275	336	
	1.854	1.737	117	907	844	63	15	13	2	158	153	5	649	609	40	125	118	7	
	1.816	417	1.399	530	104	426	130	34	96	527	127	400	523	130	393	106	22	84	
	1.732	1.514	218	820	731	89	95	91	4	291	274	17	430	332	98	96	86	10	
	ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΙΑΚΗ ΑΡΧΗ	1.650	932	718	141	94	47	84	50	34	1.071	573	498	255	155	100	99	60	39
	ΠΑΚΙΣΤΑΝ	1.544	1.478	66	1.080	1.039	41	31	29	2	151	145	6	176	162	14	106	103	3
	ΙΡΑΝ	1.327	784	543	310	175	135	2	0	2	265	136	129	667	435	232	83	36	45
	ΙΡΑΚ	1.127	621	506	133	70	63	33	18	15	634	348	286	240	131	109	87	54	33
	ΚΙΝΑ (ΣΥΜΠ. ΧΟΝΓΚ ΚΟΝΓ)	1.013	336	677	695	226	469	13	3	10	135	41	94	134	48	86	36	18	18
	ΗΝΩΜΕΝΕΣ ΠΟΛΙΤΕΙΕΣ	900	438	462	383	182	201	8	1	7	127	59	68	309	164	145	73	32	41
	ΛΙΒΑΝΟΣ	735	439	296	280	169	111	2	2	0	73	39	34	296	176	122	82	53	29
	ΣΕΡΒΙΑ	712	319	393	196	95	101	13	4	9	46	23	23	428	184	244	29	13	16
	ΑΡΜΕΝΙΑ	600	267	333	309	133	176	0	0	0	41	19	22	177	78	99	73	37	36
ΛΕΥΚΟΡΩΣΙΑ	469	80	389	151	18	133	10	1	9	62	4	58	223	53	170	23	4	19	
ΝΕΠΑΛ	469	312	157	338	242	96	8	7	1	36	16	20	69	35	34	18	12	6	
ΤΟΥΡΚΙΑ	459	271	188	122	72	50	3	3	0	93	61	32	155	82	73	86	53	33	
ΝΙΓΗΡΙΑ	328	262	66	134	109	25	7	6	1	115	90	25	57	42	15	15	15	0	
ΙΟΥΡΔΑΝΙΑ	310	203	107	71	51	20	7	1	6	44	23	21	146	95	51	42	33	9	
ΝΟΤΙΑ ΑΦΡΙΚΗ	284	144	140	78	36	42	2	1	1	38	23	15	81	35	46	85	49	36	
ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ	274	147	127	93	49	44	12	7	5	52	28	24	80	42	38	37	21	16	
ΚΑΜΕΡΟΥΝ	274	176	98	173	122	51	2	2	0	49	29	20	42	21	21	8	2	6	
ΙΣΡΑΗΛ	187	109	78	63	31	32	0	0	0	32	19	13	78	52	26	14	7	7	

Υ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗΚΕ ΚΑΤΑ ΦΥΛΟ, ΧΩΡΑ ΥΠΗΚΟΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΕΠΑΡΧΙΑ (1.10.2011)

ΥΠΗΚΟΟΤΗΤΑ	Σύνολο		Επαρχία Λευκωσίας		Επαρχία Αμμοχώστου		Επαρχία Λάρνακας		Επαρχία Λεμεσού		Επαρχία Πάφου	
	Σύνολο	Αντρες	Γυναίκες	Σύνολο	Αντρες	Γυναίκες	Σύνολο	Αντρες	Γυναίκες	Σύνολο	Αντρες	Γυναίκες
ΕΛΛΑΔΑ	183	98	85	68	38	30	1	0	1	19	11	8
ΙΤΑΛΙΑ	151	94	57	73	43	30	6	4	2	22	14	8
ΟΡΘΟΓΕΝΕΙΑ	148	71	77	13	6	7	25	11	14	37	17	20
ΑΛΒΕΤΙΑ	143	53	90	17	8	9	20	6	14	29	15	14
ΛΕΣ ΧΩΡΕΣ	2.728	1.301	1.427	1.209	587	622	61	25	36	458	227	231
Σύνολο	2.626	1.376	1.250	1.584	816	768	277	148	129	253	103	150
Σύνολο												

Οι δέξωσαν ως δέξτερη υπηκότητα την Κυπριακή.

0/07/2012)

UBLIC OF CYPRUS, STATISTICAL SERVICE

Παράρτημα Β

Κωδικός 144643

ΟΝΟΜΑ ΕΡΕΥΝΗΤΗ/ΕΡΕΥΝΗΤΡΙΑΣ

Δρ Όλγα Σολομώντος Κουντούρη

ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΕΡΕΥΝΗΤΗ/ΕΡΕΥΝΗΤΡΙΑΣ

Λέκτορας Ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφο

ΜΕΛΗ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΚΑΙ Η ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥΣ

(ΠΡΟΣΩΠΑ ΤΑ ΟΠΟΙΑ ΕΧΟΥΝ ΕΜΠΛΑΚΕΙ ΣΤΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ Η/ΚΑΙ ΠΡΟΚΕΙΤΑΙ ΝΑ ΕΜΠΛΑΚΟΥΝ ΣΤΗ ΔΙΕΚΠΕΡΑΙΩΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ)

Δρ Όλγα Σολομώντος Κουντούρη (Λέκτορας Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Νεάπολις, Πάφος)

Δρ. Dagmar Strohmeier (Καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο Εφαρμοσμένων Επιστημών της Άνω Αυστρίας).

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΦΟΡΕΑΣ / ΦΟΡΕΑΣ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΟΠΟΙΟΥ ΕΚΠΟΝΕΙΤΑΙ Η ΕΡΕΥΝΑ

- Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος
- University of Applied Sciences, Upper Austria
- WhiteWings, μη κερδοσκοπικός οργανισμός

Συνεργάτες:

- Διεύθυνση Μέσης Εκπαίδευσης
- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (ΠΙΚ)
- Παρατηρητήριο για τη Βία στο σχολείο
- Ομάδας Άμεσης Παρέμβασης (ΟΑΠ)

ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΤΟΥ ΥΠΠ ΣΤΙΣ ΟΠΟΙΕΣ ΘΑ ΔΙΕΞΑΧΘΕΙ Η ΕΡΕΥΝΑ

Μέση Εκπαίδευση

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΡΕΥΝΗΤΗ/ΕΡΕΥΝΗΤΡΙΑΣ

Δανάης 2

8042 Κάτω Πάφος, ΠΑΦΟΣ

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ (E-MAIL) ΕΡΕΥΝΗΤΗ/ ΕΡΕΥΝΗΤΡΙΑΣ

o.solomontos-kountouri@nup.ac.cy

ΤΗΛΕΦΩΝΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΕΡΕΥΝΗΤΗ/ ΕΡΕΥΝΗΤΡΙΑΣ

26843602

99216190

ΤΗΛΕΟΜΟΙΟΤΥΠΟ(FAX) ΕΡΕΥΝΗΤΗ/ ΕΡΕΥΝΗΤΡΙΑΣ

26931944

ΤΙΤΛΟΣ

Αξιολόγηση της πιλοτικής εφαρμογής του παρεμβατικού προγράμματος VienneSocialCompetence (ViSC) για τη μείωση της βίας στα σχολεία

ΣΚΟΠΟΣ – ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ/ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

Σκοπός της Έρευνας

Η ερευνά αυτή έχει σκοπό να αξιολογήσει τα αποτελέσματα της εφαρμογής του προγράμματος ViSC και γίνεται μέσα στα πλαίσια της οργανωμένης δράσης για την πιλοτική εφαρμογή του προγράμματος αυτού σε τρία Γυμνάσια στην Κύπρο.

Σκοπός πιλοτικής εφαρμογής του προγράμματος ViSC στην Κύπρο

Να εφαρμοσθεί πιλοτικά το ViSC, να αξιολογηθεί και να προσαρμοσθεί για τα Γυμνάσια στην Κύπρο.

Η έκβαση της πιλοτικής εφαρμογής και της αξιολόγησής του θα καθορίσει το κατά πόσον θα προταθεί για μια ευρεία εφαρμογή του σε όλα τα γυμνάσια.

Βασικά Ερευνητικά Ερωτήματα

1. Ποια είναι η έκταση και οι μορφές του εκφοβισμού και της θυματοποίησης σε μαθητές/τριες Α, Β, Γ τάξης Γυμνασίου πριν την εφαρμογή του προγράμματος ViSC (Οκτώβριος 2012);

2. Ποια είναι η έκταση και οι μορφές του εκφοβισμού και της θυματοποίησης σε μαθητές/τριες Α, Β, Γ τάξης Γυμνασίου μετά την εφαρμογή του προγράμματος ViSC (Μάιος 2013);
3. Ποια είναι η έκταση και οι μορφές του εκφοβισμού και της θυματοποίησης σε μαθητές/τριες Α, Β, Γ τάξης Γυμνασίου την επόμενη χρονιά από την εφαρμογή του προγράμματος ViSC (Νοέμβριος 2013);
4. Ποια είναι η έκταση και οι μορφές του εκφοβισμού και της θυματοποίησης σε μαθητές/τριες Α, Β, Γ τάξης Γυμνασίου κατά τις τρεις πιο πάνω χρονικές φάσεις σε Γυμνάσια που δεν έχει εφαρμοστεί το πρόγραμμα ViSC;

ΧΡΗΣΙΜΟΤΗΤΑ – ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Ο εκφοβισμός (bullying) είναι μια ιδιαίτερη μορφή επιθετικότητας που εκδηλώνεται στο σχολείο. Αποτελεί ένα πολύ σοβαρό πρόβλημα που επηρεάζει βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα τη σωματική και ψυχική υγεία πολλών παιδιών στα σχολεία. Το πρόβλημα τυγχάνει σχεδόν παγκόσμιας αναγνώρισης και εκτεταμένης ερευνητικής δραστηριότητας. Παρατηρείται σήμερα μια διεθνής κινητοποίηση για τον περιορισμό του εκφοβισμού και των άμεσων συνεπειών του, που είναι η θυματοποίηση των παιδιών και των εφήβων. Έχουν διεξαχθεί πολλές έρευνες, σε διάφορες χώρες, για τη δημιουργία προληπτικών και παρεμβατικών προγραμμάτων. Ένα από τα προγράμματα αυτά, το οποίο έχει πολύ θετικά αποτελέσματα και οι αξιολογήσεις δείχνουν αρκετή μείωση τέτοιων συμπεριφορών είναι και το πρόγραμμα ViSC.

Πρόσφατη έρευνα του Παρατηρητηρίου για τη βία (ΥΠΠ), κατέδειξε και την έκταση του προβλήματος στα σχολεία της Κύπρου. Επιπρόσθετα, αναφορές από καθηγητές, αλλά και από τα ΜΜΕ σε σοβαρά περιστατικά καταδεικνύουν την ανάγκη εφαρμογής ενός αποτελεσματικού προγράμματος, το οποίο να φέρει μείωση του φαινομένου του εκφοβισμού και της θυματοποίησης στα σχολεία της Κύπρου.

Περίληψη του προγράμματος ViSC:

Εντός του πλαισίου εφαρμογής της αυστριακής εθνικής πρωτοβουλίας «Μαζί κατά της βίας,» του Υπουργείου Παιδείας της Αυστρίας, έχει εφαρμοστεί σταδιακά από το 2008, το πρόγραμμα ViSC, στα αυστριακά σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Ο κύριος στόχος του προγράμματος είναι η ενίσχυση των κοινωνικών και διαπολιτισμικών ικανοτήτων των παιδιών και η μείωση της επιθετικότητας και του εκφοβισμού στα σχολεία.

- Το ViSC είναι ένα πρόγραμμα πρωτογενούς πρόληψης, σχεδιασμένο για μαθητές/τριες ηλικίας 11 μέχρι 15 ετών.
- Η πρόληψη της επιθετικότητας και του εκφοβισμού ορίζεται ως στόχος για την ανάπτυξη του σχολείου.
- Η αρχική εφαρμογή του προγράμματος διαρκεί ένα σχολικό έτος.
- Το πρόγραμμα εφαρμόζει μια συστημική προοπτική, η οποία εμπλέκει τους εκπαιδευτικούς, τους/τις μαθητές/τριες και τους γονείς.

- Το πρόγραμμα αποτελείται από γενικές και καθορισμένες δράσεις, που υλοποιούνται μέσω της ενδοσχολικής επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών και μιας προληπτικής σειράς μαθημάτων στην τάξη για τους/τις μαθητές/τριες.
- Για την εφαρμογή του προγράμματος στα αυστριακά σχολεία, έχει αναπτυχθεί και εφαρμόζεται μια κλιμακωτή εκπαίδευση των εκπαιδευτών.
- Το πρόγραμμα έχει αξιολογηθεί με τυχαιοποιημένο δείγμα ομάδων παρέμβασης και ελέγχου.
- Τα στοιχεία συλλέχθηκαν από εκπαιδευτικούς και μαθητές/τριες.
- Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι το πρόγραμμα μειώνει την επιθετικότητα στα σχολεία.

Σκεπτικό επιλογής του προγράμματος ViSC

Το ViSC συγκεντρώνει όλα τα θετικά στοιχεία ενός επιτυχημένου παρεμβατικού προγράμματος (είναι βασισμένο σε θεωρία και έρευνα, είναι αξιολογημένο και δείχνει σημαντική μείωση της βίας, έχει διάρκεια ενός σχολικού έτους, έχει συστημική προοπτική, η οποία εμπλέκει τους/τις εκπαιδευτικούς, τους/τις μαθητές/τριες και τους γονείς). Ο στόχος του δεν περιορίζεται στην πρωτοβάθμια πρόληψη της βίας, αλλά και στην ενίσχυση των κοινωνικών και διαπολιτισμικών ικανοτήτων των μαθητών/τριων, οι οποίες θα συμβάλουν στη δημιουργία ενός ευχάριστου σχολικού κλίματος, το οποίο με τη σειρά του συμβάλλει στη σχολική επιτυχία. Επίσης, η καθιέρωση μιας συμφωνημένης κοινής πολιτικής με την ανάληψη διακριτών ρόλων για την αντιμετώπιση περιστατικών βίας στη σχολική μονάδα, ενδυναμώνει την αυτοπεποίθηση των εκπαιδευτικών και ενισχύει τη μεταξύ τους συνεργασία.

Εφαρμογή του προγράμματος ViSC σε τρία Γυμνάσια στην Κύπρο

Μετά από πρόταση του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου, το οποίο εκπροσωπεί η ερευνήτρια Όλγα Σολομώντος Κουντούρη, έχει γίνει δεκτή η πιλοτική εφαρμογή του προγράμματος ViSC σε τρία Γυμνάσια στην Κύπρο. Την όλη ανάπτυξη του έργου εποπτεύουν οι ερευνήτριες Όλγα Σολομώντος Κουντούρη και Dagmar Strohmeier (από το Πανεπιστήμιο Εφαρμοσμένων Επιστημών της Άνω Αυστρίας). Το πρόγραμμα έχει μεταφραστεί στα ελληνικά από το Πανεπιστήμιο Νεάπολις. Από πλευράς του ΥΠΠ συνεργάζονται:

1. το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, στο οποίο έχει ήδη γίνει η προκαταρκτική επιμόρφωση (29.6.2012) και στο οποίο θα γίνει η εκπαίδευση των εκπαιδευτών στις 24 & 25 Σεπτεμβρίου 2012. Το ΠΙΚ φιλοξενεί τις καθηγήτριες Dr. Dagmar Strohmeier και Dr. Petra Gradinger (οι οποίες θα κάνουν την εκπαίδευση) και θα συμμετέχει στην εκπαίδευση και την εφαρμογή του προγράμματος με 2 λειτουργούς.
2. Η Διεύθυνση Μέσης Εκπαίδευσης έχει παραχωρήσει την άδεια για διεξαγωγή του προγράμματος και διαμεσολαβεί και επιβλέπει τη διεξαγωγή του.
3. Η Ομάδα Άμεσης Παρέμβασης (ΟΑΠ) θα εκπαιδευτεί για να αναλάβει την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών στα τρία σχολεία και άλλα συναφή καθήκοντα.
4. Το Παρατηρητήριο για τη Βία (μέλη του) θα εκπαιδευτεί για να αναλάβει την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών στα τρία σχολεία και άλλα συναφή καθήκοντα.

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Τα ερωτηματολόγια θα δοθούν στους/στις μαθητές/τριες την περίοδο του συντονιστή του τμήματος και θα επιστραφούν την ίδια περίοδο (20 λεπτά). Θα προηγηθεί επιστολή προς τους γονείς των παιδιών, στην οποία θα εξηγείται ο σκοπός και το σκεπτικό της έρευνας και θα ζητείται η συγκατάθεσή τους για να συμμετέχει το παιδί τους στην έρευνα. Θα δοθούν ερωτηματολόγια στους/στις μαθητές/τριες των οποίων οι γονείς έχουν αποδεχθεί να συμμετέχει το παιδί τους στην έρευνα.

Για να χρησιμοποιήσουμε τα ίδια παιδιά στο μετά-δοκίμιο και να διατηρήσουμε και την ανωνυμία θα χρησιμοποιήσουμε κωδικό αριθμό, ο οποίος να αποτελείται από τον κωδικό του σχολείου, της τάξης και τον αριθμό του παιδιού στον κατάλογο φοίτησης.

ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΨΙΑ

Θα δοθούν ερωτηματολόγια σε όλους του μαθητές/τριες (Α', Β', Γ' τάξεων), των τριών Γυμνασίων στα οποία θα γίνει η πιλοτική εφαρμογή του ViSC, και τριών Γυμνασίων στα οποία δεν θα γίνει εφαρμογή του ViSC και θα λειτουργούν ως ομάδα ελέγχου. Το ερωτηματολόγιο θα δοθεί τρεις φορές (pre-test Οκτώβριο 2012, post-test Μάιο 2013, followup test Νοέμβριο 2013).

Τα σχολεία θα επιλεγούν από τη Διεύθυνση Μέσης Εκπαίδευσης και την ΟΑΠ με βάση τις ανάγκες τους στο θέμα της βίας, την προσβασιμότητα σε αυτά και κατόπιν προφορικής και γραπτής ενημέρωσης και συνεννόησης με τους/τις διευθυντές/τριες. Τα σχολεία θα είναι από τις επαρχίες Λευκωσίας, Λάρνακας και Πάφου.

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ

ViSC evaluation (questionnaire for students)

Το ερωτηματολόγιο ετοιμάστηκε από την ερευνητική ομάδα της Dr. Dagmar Strohmeier με επιλογή στοιχείων από ανάλογα ερωτηματολόγια που αναφέρονται στον εκφοβισμό, αλλά και από στοιχεία που αφορούν αυτεπάρκεια, ενσυναίσθηση, κτλ. όπως αναφέρονται αναλυτικά πιο κάτω.

Το ερωτηματολόγιο (στα γερμανικά) χρησιμοποιήθηκε στην αξιολόγηση του ViSC στην Αυστρία (Yanagida T., Strohmeier D., Schiller E. M, Stefanek E., von Eye A. Spiel C.). Το ερωτηματολόγιο μεταφράστηκε και προσαρμόστηκε στην Ελληνική γλώσσα. Η ίδια η ερευνήτρια (Dr. Dagmar Strohmeier) που έχει τα πνευματικά δικαιώματα του ερωτηματολογίου συμμετέχει στην έρευνα.

Περιγραφή:

Είναι Likert scale με 75 δηλώσεις ως ακολούθως:

1. Bullying Perpetration (global, plus 5 forms)	Διάπραξη εκφοβισμού(γενικό, συν 5 μορφές)
2. Bullying Victimization (global, plus 5 forms)	Θυματοποίηση από εκφοβισμό (γενικό, συν 5 μορφές)
3. Cyberbullying (7 forms)	Cyberbullying (7 μορφές)
4. Cybervictimization (7 forms)	Cybervictimization (7 μορφές)
5. Overt Aggression (3 items)	Έκδηλη επιθετικότητα (3 στοιχεία)
6. Verbal Aggression (3 items)	Λεκτική επιθετικότητα (3 στοιχεία)
7. Relational Aggression (5 items)	Σχεσιακή επιθετικότητα (5 στοιχεία)
8. Overt Victimization (3 items)	Έκδηλη Θυματοποίηση (3 στοιχεία)
9. Verbal Victimization (3 items)	Λεκτική Θυματοποίηση (3 στοιχεία)
10. Relational Victimization (5 items)	Σχεσιακή Θυματοποίηση (5 στοιχεία)
11. School climate (3 items)	Σχολικό κλίμα (3 στοιχεία)
12. Interest (3 items)	Ενδιαφέρον (3 στοιχεία)
13. Learning goal (4 items)	Μαθησιακοί στόχοι (4 στοιχεία)
14. Self efficacy (3 items)	Αυτεπάρκεια (3 στοιχεία)
15. Emotional problems (5 items)	Συναισθηματικά προβλήματα (5 στοιχεία)
16. Affective empathy (7 items)	Συναισθηματική ενσυναίσθηση (7 στοιχεία)
17. Cognitive empathy (5 items)	Γνωστική ενσυναίσθηση (5 στοιχεία)

Επίσης περιλαμβάνει ερωτήσεις προσωπικών στοιχείων τα οποία αφορούν: χρονιά γέννησης, οικογενειακή κατάσταση, οικονομική κατάσταση και ποσότητα χρήσης κινητού τηλεφώνου και διαδικτύου.

ΧΡΟΝΟΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ

20 λεπτά

ΧΡΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΜΕΝΟΜΕΝΟΣ ΧΡΟΝΟΣ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ

Το ερωτηματολόγιο θα δοθεί τρεις φορές (pre-test Οκτώβριο 2012, post-test Μάιο 2013, followuptest Νοέμβριο 2013). Η ανάλυση, η επεξεργασία αποτελεσμάτων και η ανακοίνωση των αποτελεσμάτων θα γίνει σε τρεις φάσεις. Στην πρώτη φάση θα ανακοινωθούν τα αποτελέσματα της υπάρχουσας κατάστασης όσον αφορά τον εκφοβισμό και τη θυματοποίηση (περίπου μέχρι τα Χριστούγεννα 2012). Στη δεύτερη θα γίνει σύγκριση και θα παρατηρηθεί η αναμενόμενη βελτίωση στα σχολεία που έχει εφαρμοσθεί το πρόγραμμα και η διαφορά από τα σχολεία ελέγχου (Ιούλιο Αύγουστο 2013). Στην τρίτη φάση θα φάνει αν τα αποτελέσματα της παρέμβασης διατηρούνται (περίπου μέχρι τα Χριστούγεννα 2013).

Τα αποτελέσματα θα κοινοποιούνται στα σχολεία, στο ΥΠΠ, στους συνεργαζόμενους φορείς και στο Κ.Ε.Ε.Α.

1α. ΜΕΤΡΑ ΠΟΥ ΛΗΦΘΗΚΑΝ ?				
Α. ΣΥΝΕΙΔΗΤΗ ΣΥΝΑΙΝΕΣΗ ΓΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ		Ναι	Όχι	Δεν ισχύει
<i>Όταν οι συμμετέχοντες είναι ενήλικες:</i>				
1.	Έχουν ληφθεί τα απαραίτητα μέτρα για την ενημέρωση των συμμετεχόντων σχετικά με: το σκοπό της έρευνας, τις διαδικασίες συλλογής δεδομένων, το περιεχόμενο των εργαλείων συλλογής δεδομένων και τον απαιτούμενο χρόνο για τη συλλογή των δεδομένων.	☒	☐	☐
2.	Έχει ληφθεί πρόνοια για ενημέρωση των συμμετεχόντων σχετικά με την εθελοντική συμμετοχή τους στην έρευνα.	☒	☐	☐
3.	Έχει ληφθεί πρόνοια για ενημέρωση των συμμετεχόντων σχετικά με το δικαίωμα απόσυρσης από την έρευνα οποιαδήποτε στιγμή το επιθυμήσουν.	☒	☐	☐

4.	Προτίθεστε να εξασφαλίσετε τη συγκατάθεσή τους για την καταγραφή των δεδομένων (π.χ. μαγνητοφώνηση, βιντεοσκόπηση) πριν τη διεξαγωγή της έρευνας.	☒	☐	☐
Όταν οι συμμετέχοντες είναι παιδιά κάτω των 16 ετών:				
5.	Προτίθεστε να εξασφαλίσετε γραπτή συγκατάθεση από τους γονείς/κηδεμόνες των παιδιών για τη συμμετοχή τους στην παρούσα έρευνα;	☒	☐	☐
6.	Έχει ληφθεί πρόνοια για ενημέρωση των γονέων/κηδεμόνων για τον σκοπό της έρευνας, τις διαδικασίες συλλογής δεδομένων, το περιεχόμενο των εργαλείων συλλογής δεδομένων και τον απαιτούμενο χρόνο για τη συλλογή των δεδομένων.	☒	☐	☐
7.	Έχει ληφθεί πρόνοια για ενημέρωση των γονέων/κηδεμόνων ότι η συμμετοχή των παιδιών τους στην έρευνα είναι εθελοντική.	☒	☐	☐
8.	Έχει ληφθεί πρόνοια για ενημέρωση των γονέων/κηδεμόνων σχετικά με το δικαίωμα απόσυρσης του παιδιού τους από την έρευνα οποιαδήποτε στιγμή το επιθυμήσουν.	☒	☐	☐
9.	Προτίθεστε να εξασφαλίσετε γραπτή συγκατάθεση των γονέων/κηδεμόνων για την καταγραφή των δεδομένων (π.χ. μαγνητοφώνηση, βιντεοσκόπηση), πριν τη διεξαγωγή της έρευνας.	☒	☐	☐
10.	Έχει ληφθεί πρόνοια για ενημέρωση των ιδίων των παιδιών για τον σκοπό και το περιεχόμενο της έρευνας.	☒	☐	☐
Β. ΠΡΟΣΒΑΣΗ ΣΤΙΣ ΣΧΟΛΙΚΕΣ ΜΟΝΑΔΕΣ				
11.	Έχουν ληφθεί τα απαραίτητα μέτρα για ενημέρωση της διεύθυνσης του σχολείου για τη διεξαγωγή της παρούσας έρευνας.	☒	☐	☐
12.	Έχουν ληφθεί τα απαραίτητα μέτρα για ενημέρωση του εκπαιδευτικού προσωπικού του σχολείου για τη διεξαγωγή της παρούσας έρευνας.	☒	☐	☐
Γ. ΠΙΘΑΝΗ ΕΚΘΕΣΗ ΣΕ ΣΩΜΑΤΙΚΟ Ή ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟ ΚΙΝΔΥΝΟ				
13.	Έχουν ληφθεί τα απαραίτητα μέτρα έτσι ώστε η μεταχείριση των υποκειμένων της έρευνας να γίνεται με τον ελάχιστο δυνατό κίνδυνο, ώστε να μην κινδυνεύσει η σωματική τους ακεραιότητα ή η ψυχική τους υγεία.	☒	☐	☐
14.	Η έρευνα προβαίνει σε έκθεση των υποκειμένων σε κατάλληλα για την ηλικία τους ερεθίσματα (π.χ. το περιεχόμενο των εργαλείων συλλογής δεδομένων είναι κατάλληλο).	☒	☐	☐
15.	Η έρευνα προβαίνει σε έκθεση των υποκειμένων σε κατάλληλα για την ιδιότητά τους (π.χ. γονείς, εκπαιδευτικούς) ερεθίσματα.	☐	☐	☒
Δ. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΑΝΩΝΥΜΙΑΣ ΚΑΙ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ				
16.	Έχουν ληφθεί τα απαραίτητα μέτρα για την προστασία της ανωνυμίας των συμμετεχόντων.	☒	☐	☐
17.	Έχουν ληφθεί τα απαραίτητα μέτρα για τη φύλαξη των δεδομένων που θα συλλεχθούν στα πλαίσια της παρούσας έρευνας.	☒	☐	☐
18.	Έχουν ληφθεί τα απαραίτητα μέτρα έτσι ώστε τα δεδομένα που θα συλλεγούν να μη χρησιμοποιηθούν για οποιοδήποτε άλλο σκοπό.	☒	☐	☐
Ε. ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΩΝ ΓΙΑ ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ				

ΕΡΕΥΝΑΣ

19.	Έχει ληφθεί πρόνοια για ενημέρωση των συμμετεχόντων σχετικά με τα αποτελέσματα της έρευνας.	☒	☐	☐

1β. ΑΙΤΙΟΛΟΓΗΣΗ ΣΗΜΕΙΩΝ «ΟΧΙ»

Παράρτημα Γ

ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ
ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ
ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Αρ. Φακ.: 7.15.19.5
Αρ. Τηλ.: 22800630/631
Αρ. Φαξ: 22428268
E-mail: circularsec@schools.ac.cy

7 Ιανουαρίου 2014

Κυρία
Σολομώντος Κουντούρη Όλγα
Δανάης 2
8042 Πάφος

Θέμα: Παραχώρηση άδειας για διεξαγωγή έρευνας

Αναφορικά με τη σχετική με το πιο πάνω θέμα αίτησή σας στο Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας και Αξιολόγησης, ημερομηνίας 17/12/2013, πληροφορείστε ότι το αίτημά σας για διεξαγωγή έρευνας, με θέμα «*Επιθετικότητα και θυματοποίηση μεταξύ Ελληνοκύπριων και μεταναστών εφήβων στην Κύπρο*», στα πλαίσια έρευνας στο Πανεπιστήμιο Νεάπολης, εγκρίνεται. Νοείται ότι θα λάβετε υπόψη τις εισηγήσεις του Κέντρου Εκπαιδευτικής Έρευνας και Αξιολόγησης οι οποίες επισυνάπτονται, και θα τηρήσετε τις ακόλουθες προϋποθέσεις:

1. θα εξασφαλίσετε τη συγκατάθεση των Διευθυντών των σχολείων τα οποία θα συμμετάσχουν στην έρευνα,
2. η συμμετοχή των μαθητών θα είναι προαιρετική,
3. θα εξασφαλίσετε τη γραπτή συγκατάθεση των γονέων των μαθητών που θα συμμετάσχουν στην έρευνα,
4. δε θα επηρεασθεί ο διδακτικός χρόνος και η ομαλή λειτουργία των σχολείων για τη διεξαγωγή της έρευνας,
5. θα χειριστείτε τα στοιχεία των εμπλεκομένων με τέτοιο τρόπο, ώστε να διασφαλιστεί πλήρως η ανωνυμία τους, και τέλος,
6. τα αποτελέσματα της έρευνας θα κοινοποιηθούν στο Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού και στο σχολείο που θα σας παραχωρήσει διευκολύνσεις για τη διεξαγωγή της.

Ευχόμαστε καλή επιτυχία στους ερευνητικούς σας σκοπούς.

Σάββας Αντωνίου
Αν. Διευθυντής Μέσης Εκπαίδευσης

BK

Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού 1434 Λευκωσία
Τηλ: 22 800 600 fax: 22 428268 website: www.moec.gov.cy

Σχόλια για ερευνητικές προτάσεις

Θέμα έρευνας:	Επιθετικότητα και θυματοποίηση μεταξύ Ελληνοκύπριων και μεταναστών εφήβων στην Κύπρο
Κωδικός έρευνας:	163225
Ονοματεπώνυμο Ερευνητή:	Σολομώντος - Κουντούρη Όλγα
Διεύθυνση στην οποία υποβλήθηκε:	Διεύθυνση Μέσης Εκπαίδευσης
Ημερομηνία υποβολής στο ΚΕΕΑ:	23/12/2013

1. Σκοπός-ερευνητικά ερωτήματα/υποθέσεις
Δεν υπάρχουν παρατηρήσεις.
2. Χρησιμότητα-αναγκαιότητα της έρευνας
Δεν υπάρχουν παρατηρήσεις.
3. Διαδικασία συλλογής δεδομένων
Δεν υπάρχουν παρατηρήσεις.
4. Δειγματοληψία
Δεν υπάρχουν παρατηρήσεις.
5. Ερευνητικά εργαλεία
Δεν υπάρχουν παρατηρήσεις.
6. Χρόνος απασχόλησης
Δεν υπάρχουν παρατηρήσεις.
7. Χρονική περίοδος έρευνας και αναμενόμενος χρόνος αποτελεσμάτων

Δεν υπάρχουν παρατηρήσεις.

8. Θέματα ηθικής και ερευνητικής δεοντολογίας

Δεν υπάρχουν παρατηρήσεις.

9. Εισήγηση ΚΕΕΑ

Η έρευνα να προχωρήσει ως έχει για υλοποίηση

✓

Η έρευνα να προχωρήσει για υλοποίηση, νοούμενου ότι θα γίνουν οι
αλλαγές/τροποποιήσεις/εισηγήσεις που επισημαίνονται πιο πάνω

Η αίτηση για έρευνα να υποβληθεί ξανά αφού ληφθούν υπόψη τα πιο πάνω

Παράρτημα Δ

4 Φεβρουαρίου, 2014

Κ. Όμηρο Ομήρου

Διευθυντή Α' Λυκείου, Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'

Πάφος

Με την παρούσα επιστολή ζητάμε τη συγκατάθεσή σας για τη συμμετοχή του σχολείου σας στην έρευνα με τίτλο «Επιθετικότητα και θυματοποίηση μεταξύ Ελληνοκυπρίων και μεταναστών εφήβων στην Κύπρο.» Η έρευνα, όπως γνωρίζετε, αποτελεί βασική δράση του προγράμματος COMENIUSREGIO, στο οποίο συμμετέχει και το σχολείο σας και το οποίο εποπτεύεται από το Επαρχιακό Γραφείο Πάφου. Την έρευνα διεξάγει το Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου. Σχετική έγκριση για τη διεξαγωγή της έρευνας έχει χορηγηθεί από τον Αναπληρωτή Διευθυντή Μέσης Εκπαίδευσης, κ. Σάββα Αντωνίου (επισυνάπτεται αντίγραφο).

Λογική της Έρευνας: Η έρευνα αυτή εξυπηρετεί ένα από τους βασικούς σκοπούς του προγράμματος COMENIUSREGIO, ο οποίος είναι η καταγραφή των ποσοστών και του είδους του εκφοβισμού (φυσικός, λεκτικός, αποκλεισμός, ρατσισμός και διαδικτυακός) ανάμεσα σε αγόρια και κορίτσια Κύπριων και μεταναστών. Θα εντοπίσουμε επίσης τους μηχανισμούς που χρησιμοποιούν οι έφηβοι για να εκφοβίζουν και οι οποίοι σχετίζονται με την ενεργητική και αντιδραστική επιθετικότητα. Τα αποτελέσματα θα μας βοηθήσουν στο σχεδιασμό και την εφαρμογή προγραμμάτων και προσεγγίσεων για τη μείωση του εκφοβισμού και της θυματοποίησης στα σχολεία, που αποτελεί και την τελική δράση του προγράμματος COMENIUSREGIO.

Συμμετέχοντες: Στην έρευνα θα πάρουν μέρος όλοι/ες οι μαθητές/τριες των τμημάτων της Α' τάξης, των οποίων οι γονείς έχουν αποδεχθεί να συμμετέχει το παιδί τους στην έρευνα (επισυνάπτεται η επιστολή προς τους γονείς).

Διαδικασία: Οι μαθητές/τριες παίρνοντας μέρος στην έρευνα, θα συμπληρώσουν ένα ανώνυμο ερωτηματολόγιο. Η διάρκεια της έρευνας δεν θα υπερβαίνει τα 15 με 20 λεπτά και σε καμιά περίπτωση δε θα αποβαίνει εις βάρος της εργασίας του σχολείου. Η συλλογή των δεδομένων θα αρχίσει σε μία εβδομάδα. Ο χρόνος διεξαγωγής της έρευνας θα οριστεί από εσάς σε συνεννόηση

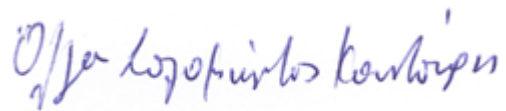
με εκπρόσωπο του Πανεπιστημίου Νεάπολης. Στη συλλογή των δεδομένων θα βοηθήσουν φοιτητές/τριες του Πανεπιστημίου Νεάπολης, οι οποίοι/ες είναι ειδικά καταρτισμένοι/ες.

Αποτελέσματα της έρευνας: Τα αποτελέσματα της έρευνας θα σας κοινοποιηθούν έγκαιρα.

Κλείνοντας θέλουμε να σας ευχαριστήσουμε για τη συμμετοχή σας στο πρόγραμμα και να τονίσουμε τη σημασία της συμβολής εσάς και του σχολείου σας σε αυτή τη σημαντική προσπάθεια της ανάπτυξης των σχολικών μονάδων στην Κύπρο. Σε περίπτωση που έχετε κάποιες ερωτήσεις ή χρειάζεστε κάποιες διευκρινίσεις, μη διστάσετε να επικοινωνήσετε μαζί μας στην ηλεκτρονική διεύθυνση o.solomontos-kountouri@nup.ac.cy ή στο τηλέφωνο 26843602.

Σας ευχαριστούμε, εκ των προτέρων, για τη συνεργασία σας.

Με εκτίμηση,

Δρ Όλγα Σολομώντος Κουντούρη

Παράρτημα Ε

4 Φεβρουαρίου, 2014

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΓΟΝΕΙΣ ΚΑΙ ΚΗΔΕΜΟΝΕΣ

Αγαπητέ γονέα/κηδεμόνα,

Με την παρούσα επιστολή ζητάμε τη συγκατάθεσή σας για να συμμετέχει το παιδί σας στην έρευνα με τίτλο «Επιθετικότητα και θυματοποίηση μεταξύ Ελληνοκυπρίων και μεταναστών εφήβων στην Κύπρο.» Η έρευνα διεξάγεται από το Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου υπό την εποπτεία της Δρ Όλγας Σολομώντος Κουντούρη, Λέκτορα Ψυχολογίας. Η έρευνα αποτελεί βασική δράση του προγράμματος COMENIUS REGIO, το οποίο εφαρμόζεται στα σχολεία Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στην επαρχία Πάφου και εποπτεύεται από το Επαρχιακό Γραφείο Πάφου. Σχετική έγκριση για τη διεξαγωγή της έρευνας έχει χορηγηθεί από τον Αναπληρωτή Διευθυντή Μέσης Εκπαίδευσης, κ. Σάββα Αντωνίου.

Το παιδί σας, παίρνοντας μέρος στην έρευνα, θα συμπληρώσει ένα ανώνυμο ερωτηματολόγιο. Η διάρκεια της έρευνας δεν θα υπερβαίνει τα 15 με 20 λεπτά και θα διεξαχθεί ύστερα από συνεννόηση με το διδακτικό προσωπικό, ώστε να μην επηρεάζεται ο διδακτικός χρόνος.

Η συμμετοχή του παιδιού σας είναι απαραίτητη αφού οι απόψεις που θα εκφράσει θα μας βοηθήσουν να συγκρίνουμε διάφορους τύπους εκφοβισμού και θυματοποίησης μεταξύ Ελληνοκύπριων και μεταναστών εφήβων που ζουν στην Πάφο. Θα εξετάσουμε επίσης διάφορους παράγοντες που επηρεάζουν την επιθετική συμπεριφορά. Τα αποτελέσματα θα μας βοηθήσουν στο σχεδιασμό και την εφαρμογή προγραμμάτων και προσεγγίσεων για τη μείωση του εκφοβισμού και της θυματοποίησης στα σχολεία, που αποτελεί και την τελική δράση του προγράμματος COMENIUSREGIO.

Παρακαλούμε συμπληρώστε και υπογράψτε το έντυπο που ακολουθεί και επιστρέψτε το στο σχολείο το συντομότερο δυνατό, μόνο αν επιθυμείτε το παιδί σας να μη συμμετέχει στην έρευνα. Σε περίπτωση που έχετε κάποιες ερωτήσεις ή χρειάζεστε κάποιες διευκρινίσεις, μη διστάσετε να επικοινωνήσετε μαζί μας στην ηλεκτρονική διεύθυνση o.solomontos-kountouri@nup.ac.cy

Σας ευχαριστούμε, εκ των προτέρων, για τη συνεργασία σας.

Με εκτίμηση,

Ό/με Λογομάντος Κουντούρη

Δρ Όλγα Σολομώντος Κουντούρη

Επιθυμώ ο/η μαθητής/τρια της
..... τάξης να ΜΗ συμμετέχει στην παραπάνω έρευνα.

Υπογραφή γονέα ή κηδεμόνα:

Ονοματεπώνυμο:

Παράρτημα ΣΤ

Αγαπητοί μαθητές και αγαπητές μαθήτριες,

Το ερωτηματολόγιο αυτό ετοιμάστηκε για εσάς, τους φίλους και τις φίλες σας. Θέλουμε να γνωρίζετε ότι δεν υπάρχουν σωστές ή λάθος απαντήσεις. Είναι πολύ σημαντικό για εμάς να μας πείτε τη γνώμη σας. Σας παρακαλούμε να απαντήσετε με ειλικρίνεια και να μας πείτε τι νομίζετε εσείς προσωπικά για κάθε ερώτηση. Παρακαλώ να βεβαιωθείτε ότι έχετε απαντήσει σε όλες τις ερωτήσεις.

Το ερωτηματολόγιο είναι ανώνυμο και δε θα γνωρίζει κανένας και καμιά τις απαντήσεις που θα δώσετε.

Σας ευχαριστούμε πολύ για τη βοήθειά σας!

Μερικές φορές, ένας έφηβος ή μια ομάδα εφήβων προσβάλλει ή βλάπτει κάποιον άλλον έφηβο λέγοντας του δυσάρεστα πράγματα, πειράγματα, χτυπώντας, κλοτσώντας, απειλώντας ή απομονώνοντάς τον. Αυτές ή παρόμοιες καταστάσεις μπορεί να γίνουν κατ' επανάληψη προς ένα ή περισσότερους εφήβους. Σε αυτά τα γεγονότα, ο έφηβος που τα κάνει είναι δυνατότερος από ό, τι ο άλλος και είναι δύσκολο για τον πιο αδύνατο να υπερασπιστεί τον εαυτό του. Παρακαλώ να έχετε στο μυαλό σας τέτοια περιστατικά, όταν απαντάτε τις παρακάτω ερωτήσεις.

Βάλε σε κύκλο αυτό που ισχύει για εσένα.	Ποτέ	Μία ή δύο φορές	Δύο ή τρεις φορές το μήνα	Μία φορά τη βδομάδα	Σχεδόν κάθε μέρα
Πόσο συχνά έχεις προσβάλει ή βλάψει κάποιον/α τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά έχεις προσβάλει ή βλάψει κάποιον/α χρησιμοποιώντας άσχημα λόγια τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά έχεις προσβάλει ή βλάψει κάποιον/α με το να τον/την αποκλείσεις από την παρέα σου τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά έχεις προσβάλει ή βλάψει κάποιον/α με σωματική επίθεση τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά έχεις προσβάλει ή βλάψει κάποιον/α δημοσιεύοντας άσχημα μηνύματα ή βίντεο, ή φωτογραφίες στο κινητό, ή στο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά έχεις προσβάλει ή βλάψει κάποιον/α, λόγω της καταγωγής, της γλώσσας, του χρώματος του δέρματος του/της, τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά σε έχουν προσβάλει ή βλάψει τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά σε έχουν προσβάλει ή βλάψει χρησιμοποιώντας άσχημα λόγια τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά σε έχουν προσβάλει ή βλάψει με το να σε αποκλείσουν από την παρέα τους, τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά σε έχουν προσβάλει ή βλάψει με σωματική επίθεση τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά σε έχουν προσβάλει ή βλάψει δημοσιεύοντας άσχημα μηνύματα ή βίντεο, ή φωτογραφίες στο κινητό, ή στο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά σε έχουν προσβάλει ή βλάψει, λόγω της καταγωγής, της γλώσσας, του χρώματος του δέρματος σου, τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4

	Ποτέ	Μία ή δύο φορές	Δύο ή τρεις φορές το μήνα	Μία φορά τη βδομάδα	Σχεδόν κάθε μέρα
Πόσο συχνά έχεις προσβάλει ή βλάψει άλλους/ες μαθητές/τριες με άσχημα τηλεφωνήματα τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά έχεις προσβάλει ή βλάψει άλλους/ες μαθητές/τριες με άσχημα μηνύματα στο κινητό, τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά έχεις προσβάλει ή βλάψει άλλους/ες μαθητές/τριες με άσχημα μηνύματα στο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά έχεις προσβάλει ή βλάψει άλλους/ες μαθητές/τριες συμμετέχοντας σε ηλεκτρονικό δωμάτιο επικοινωνίας (chat room) τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά έχεις προσβάλει ή βλάψει άλλους/ες μαθητές/τριες συμμετέχοντας σε ηλεκτρονικό χώρο συζητήσεων (discussion board) τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά έχεις προσβάλει ή βλάψει άλλους/ες μαθητές/τριες στέλνοντας άσχημα στιγμιαία ηλεκτρονικά μηνύματα τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά έχεις προσβάλει ή βλάψει άλλους/ες μαθητές/τριες δημοσιεύοντας άσχημα βίντεο ή φωτογραφίες τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά σε έχουν προσβάλει ή βλάψει με άσχημα τηλεφωνήματα, τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά σε έχουν προσβάλει ή βλάψει με άσχημα μηνύματα στο κινητό, τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά σε έχουν προσβάλει ή βλάψει με άσχημα μηνύματα στο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά σε έχουν προσβάλει ή βλάψει σε ηλεκτρονικό δωμάτιο επικοινωνίας (chat room) τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά σε έχουν προσβάλει ή βλάψει σε ηλεκτρονικό χώρο συζητήσεων (discussion board) τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά σε έχουν προσβάλει ή βλάψει με άσχημα στιγμιαία ηλεκτρονικά μηνύματα, τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά σε έχουν προσβάλει ή βλάψει δημοσιεύοντας άσχημα βίντεο ή φωτογραφίες, τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4

Βάλε σε κύκλο αυτό που ισχύει για εσένα.

	Ποτέ	Μία ή δύο φορές	Δύο ή τρεις φορές το μήνα	Μία φορά τη βδομάδα	Σχεδόν κάθε μέρα
Μερικοί έφηβοι χτυπούν άλλους εφήβους. Πόσο συχνά έχεις κάνει κάτι τέτοιο τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Μερικοί έφηβοι ζορίζουν ή σπρώχνουν άλλους εφήβους. Πόσο συχνά έχεις κάνει κάτι τέτοιο τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Μερικοί έφηβοι κλωτσούν ή τραβάνε τα μαλλιά άλλων εφήβων. Πόσο συχνά έχεις κάνει κάτι τέτοιο τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Μερικοί έφηβοι λένε άσχημα λόγια ή λόγια που πληγώνουν. Πόσο συχνά έχεις κάνει κάτι τέτοιο τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Μερικοί έφηβοι κοροϊδεύουν άλλους εφήβους. Πόσο συχνά έχεις κάνει κάτι τέτοιο τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Μερικοί έφηβοι λένε άσχημα ονόματα ή παρατσούκλια σε άλλους εφήβους. Πόσο συχνά έχεις κάνει κάτι τέτοιο τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Μερικοί έφηβοι σκόπιμα αφήνουν άλλους εφήβους έξω από το παιχνίδι ή από κάποια δραστηριότητα. Πόσο συχνά έχεις κάνει κάτι τέτοιο τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Μερικοί έφηβοι όταν θυμώνουν με κάποιον άλλο έφηβο δεν του επιτρέπουν να μπει ξανά στην παρέα τους. Πόσο συχνά έχεις κάνει κάτι τέτοιο τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Μερικοί έφηβοι λένε ψέματα για κάποιον άλλο έφηβο για να κάνουν τους άλλους να μην τον θέλουν πια. Πόσο συχνά έχεις κάνει κάτι τέτοιο τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Μερικοί έφηβοι λένε σε κάποιον άλλο έφηβο ότι δεν θα τον θέλουν πια, εκτός αν κάνει ό,τι του ζητήσουν. Πόσο συχνά έχεις κάνει κάτι τέτοιο τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Μερικοί έφηβοι σταματούν τους άλλους από το να συμπαθούν έναν έφηβο με το να διαδίδουν άσχημα λόγια για αυτόν τον έφηβο. Πόσο συχνά έχεις κάνει κάτι τέτοιο τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4

Βάλτε σε κύκλο αυτό που ισχύει για σας.

	Ποτέ	Μία ή δύο φορές	Δύο ή τρεις φορές το μήνα	Μία φορά τη βδομάδα	Σχεδόν κάθε μέρα
--	-------------	--------------------------------	--	--	---------------------------------

				α	
Πόσο συχνά ένας/μία ή περισσότεροι/ες συμμαθητές/τριες σου σε έχουν χτυπήσει τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά ένας/μία ή περισσότεροι/ες συμμαθητές/τριες σου σε έχουν ζορίσει ή σπρώξει τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά ένας/μία ή περισσότεροι/ες συμμαθητές/τριες σου σε έχουν κλωστήσει ή τραβήξει από τα μαλλιά τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά ένας/μία ή περισσότεροι/ες συμμαθητές/τριες σου, σου έχουν πει άσχημα λόγια ή λόγια που σε έχουν πληγώσει τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά ένας/μία ή περισσότεροι/ες συμμαθητές/τριες σου σε έχουν κοροϊδέψει τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά ένας/μία ή περισσότεροι/ες συμμαθητές/τριες σου, σου έχουν πει άσχημα ονόματα ή παρατσούκλια τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά ένας/μία ή περισσότεροι/ες συμμαθητές/τριες σου σε έχουν αποκλείσει από το παιχνίδι ή από κάποια δραστηριότητα, τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά ένας/μία ή περισσότεροι/ες συμμαθητές/τριες σου, θύμωσαν μαζί σου και δεν ήθελαν να σε κάνουν παρέα από εκδίκηση, τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά ένας/μία ή περισσότεροι/ες συμμαθητές/τριες σου, είπαν ψέματα για σένα για να κάνουν τους άλλους να μη σε θέλουν τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά ένας/μία ή περισσότεροι/ες συμμαθητές/τριες σου, σου είπαν ότι δεν θα σε θέλουν πια, εκτός αν κάνεις ό,τι σου πουν, τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
Πόσο συχνά ένας/μία ή περισσότεροι/ες συμμαθητές/τριες σου διέδωσαν άσχημα πράγματα για σένα ώστε οι άλλοι να μη σε θέλουν, τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4

→ **Προσοχή! Τώρα θα σας ρωτήσουμε σχετικά με τον εκφοβισμό για αυτή τη σχολική χρονιά.**

Εκφοβισμό ονομάζουμε το φαινόμενο όταν ένας ή περισσότεροι μαθητές ή μαθήτριες (μαζί) δεν είναι φιλικοί ή ευχάριστοι προς ένα άλλο μαθητή ή μια άλλη μαθήτρια που δεν μπορούν εύκολα να υπερασπιστούν τον εαυτό τους. Αυτό μπορεί να περιλαμβάνει πειράγματα, άσχημα λόγια, σπρωξίματα, χτυπήματα, κλωτσιές, ή και αποκλεισμό από την παρέα.

	Ποτέ	Σπάνια	Εβδομα- διαία	Καθημε- ρινά
Αυτή τη σχολική χρονιά πόσο συχνά έχεις εκφοβίσει άλλους μαθητές ή άλλες μαθήτριες στο σχολείο;	0	1	2	3
Αυτή τη σχολική χρονιά πόσο συχνά έχεις εκφοβίσει άλλους μαθητές ή άλλες μαθήτριες με πειράγματα στο σχολείο;	0	1	2	3
Αυτή τη σχολική χρονιά πόσο συχνά έχεις εκφοβίσει άλλους μαθητές ή άλλες μαθήτριες με αποκλεισμό από την παρέα σου;	0	1	2	3
Αυτή τη σχολική χρονιά πόσο συχνά έχεις εκφοβίσει άλλους μαθητές ή άλλες μαθήτριες με χτυπήματα, κλωτσιές ή σπρωξίματα;	0	1	2	3
Αυτή τη σχολική χρονιά πόσο συχνά έχεις δεχθεί εκφοβισμό στο σχολείο;	0	1	2	3
Αυτή τη σχολική χρονιά πόσο συχνά έχεις δεχθεί εκφοβισμό στο σχολείο με τη μορφή πειραγμάτων;	0	1	2	3
Αυτή τη σχολική χρονιά πόσο συχνά έχεις δεχθεί εκφοβισμό στο σχολείο με το να σε αποκλείσουν από την παρέα;	0	1	2	3
Αυτή τη σχολική χρονιά πόσο συχνά έχεις δεχθεί εκφοβισμό στο σχολείο με το να σε χτυπήσουν, κλωτσήσουν ή να σε σπρώξουν;	0	1	2	3

Τώρα θα θέλαμε να μας πείτε με ειλικρίνεια αν αισθάνεστε ή κάνετε κάτι από τα ακόλουθα.

	Ποτέ	Μερικές φορές	Συχνά	Σχεδόν πάντα
Θυμώνω εύκολα.	0	1	2	3
Μερικές φορές θυμώνω τόσο πολύ που δεν καταλαβαίνω τι κάνω.	0	1	2	3
Αν ο/η καθηγητής/τρια μας, με επικρίνει, θυμώνω.	0	1	2	3
Αν ο/η καθηγητής/τρια μας, υποσχεθεί ότι θα κάνουμε κάτι ευχάριστο, αλλά μετά αλλάζει γνώμη, διαμαρτύρομαι έντονα.	0	1	2	3
Αν κάτι δεν γίνει με το δικό μου τρόπο, θυμώνω.	0	1	2	3
Αν χάσω σε κάποιο παιχνίδι, θυμώνω.	0	1	2	3
	Ποτέ	Μερικές φορές	Συχνά	Σχεδόν πάντα
Μου αρέσει να γελοιοποιώ τους άλλους.	0	1	2	3
Μου αρέσει όταν κάποιος μαθητής ή κάποια μαθήτρια με φοβάται.	0	1	2	3
Μου αρέσει να ασκώ δύναμη στους άλλους σε βαθμό που να με φοβούνται.	0	1	2	3
Απειλώ τους άλλους, γιατί με αυτό τον τρόπο δείχνω ότι είμαι εγώ αυτός που αποφασίζει.	0	1	2	3
	Ποτέ	Μερικές φορές	Συχνά	Σχεδόν πάντα
Συμμετέχω σε πράγματα ανεξάρτητα από το αν είναι ή δεν είναι σωστά, απλά και μόνο για να είμαι με τους άλλους.	0	1	2	3
Νιώθω ότι η παρέα με θεωρεί περισσότερο φίλο, όταν μαζί αποκλείουμε κάποιον.	0	1	2	3
Νιώθω ότι η παρέα με θεωρεί περισσότερο φίλο, όταν μαζί πειράζουμε κάποιον ή κάποια.	0	1	2	3
Νιώθω ότι η παρέα με θεωρεί περισσότερο φίλο όταν μαζί κάνουμε κάτι παράνομο.	0	1	2	3

Προσωπικές πληροφορίες

Η χρονιά που γεννήθηκες: _____

Φύλο: ☐ Αγόρι ☐ Κορίτσι

Ποια η χώρα καταγωγής σου; Κύπρος ☐ άλλη χώρα ☐

Αν δεν είναι η Κύπρος η χώρα καταγωγής σου, ποια χώρα είναι: _____

Αν δεν είσαι Κύπριος, πόσα χρόνια ζεις στην Κύπρο; _____

Ποια είναι η μητρική σου γλώσσα; Ελληνική ☐ άλλη ☐

Αν δεν είναι η ελληνική η μητρική σου γλώσσα, ποια γλώσσα είναι: _____

Ποια είναι η χώρα γέννησης του πατέρα σου; Κύπρος ☐ άλλη χώρα ☐

Αν δεν είναι η Κύπρος η χώρα καταγωγής του πατέρα σου, ποια χώρα είναι: _____

Ποια είναι η χώρα γέννησης της μητέρας σου; Κύπρος ☐ άλλη χώρα ☐

Αν δεν είναι η Κύπρος η χώρα καταγωγής της μητέρας σου, ποια χώρα είναι: _____

Για ποιο λόγο μεταναστεύσατε; Εργασία ☐ Σπουδές ☐ Επιχειρήσεις ☐

Οι γονείς σου είναι:

☐ Παντρεμένοι ☐ Διαζευγμένοι ☐ Σε διάσταση ☐ Η μητέρα δεν ζει ☐ Ο πατέρας δεν ζει

Το επίπεδο μόρφωσης του πατέρα σου είναι:

☐ Δημοτικό σχολείο ☐ Κολλέγιο
☐ Γυμνάσιο ☐ Πτυχίο πανεπιστημίου
☐ Λύκειο - Τεχνική ☐ Μεταπτυχιακό (μάστερ, διδακτορικό)

Το επίπεδο μόρφωσης της μητέρας σου είναι:

☐ Δημοτικό σχολείο ☐ Κολλέγιο
☐ Γυμνάσιο ☐ Πτυχίο πανεπιστημίου
☐ Λύκειο - Τεχνική ☐ Μεταπτυχιακό (μάστερ, διδακτορικό)

Πώς θα χαρακτήριζες την οικονομική κατάσταση της οικογένειάς σου;

☐ Πολύ κακή ☐ Κακή ☐ Ούτε καλή, ούτε κακή ☐ Καλή ☐ Πολύ καλή

Σε ποιο βαθμό θεωρείς ότι η οικονομική κρίση έχει επηρεάσει την οικονομική κατάσταση της οικογένειάς σου;

☐ Πάρα πολύ ☐ Πολύ ☐ Σε μέτριο βαθμό ☐ Λίγο ☐ Καθόλου

Ο πατέρας σου εργάζεται;

☐ Ναι ☐ Όχι

Η μητέρα σου εργάζεται;

☐ Ναι ☐ Όχι

Έχεις κινητό τηλέφωνο;

☐ Ναι ☐ Όχι

Έχεις ηλεκτρονικό υπολογιστή στο σπίτι σου;

☐ Ναι ☐ Όχι

Έχεις ηλεκτρονική σύνδεση στο σπίτι σου;

☐ Ναι ☐ Όχι

Πόσο συχνά χρησιμοποιείς το κινητό σου τηλέφωνο;	Πόσο συχνά χρησιμοποιείς το διαδίκτυο;
☐ ποτέ	☐ ποτέ
☐ μια – δυο φορές τη βδομάδα	☐ μια – δυο φορές τη βδομάδα
☐ μια φορά τη μέρα	☐ μια φορά τη μέρα
☐ αρκετές φορές τη μέρα	☐ αρκετές φορές τη μέρα